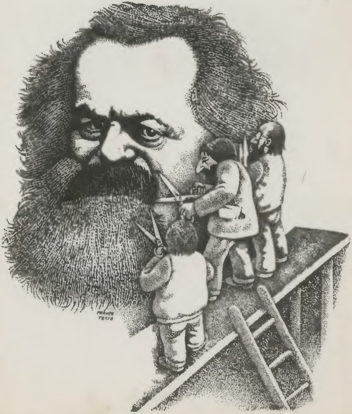
ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ

ΚΑΤΣΑΝΟΣ/ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ της ΑΝΑΡΧΙΑΣ

Π. ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ

Μετάφραση και Επιμέλεια: *Βασίλης Τομανάς*

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ — ΚΑΤΣΑΝΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΤΣΑΝΟΣ
Αριστοτέλους 26 — Τηλ. 235.683
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Φωτοστοιχειοθεσία: **Α. & Θ. Πετρίδης**
Αριστοτέλους 28 — Τηλ. 261.009 — Θεσσαλονίκη

ΕΚΤΥΠΩΣΗ:
GRAPHOLAND Ανδρέου Γεωργίου 28, τηλ. 523.997
Θεσσαλονίκη

ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ

Π. ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

Περιεχόμενα

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Τα κείμενα αυτού του βιβλίου είναι μια επιλογή από άρθρα που έγραψε ο Π. Κροπότκιν στα 1879-1882 και δημοσιεύτηκαν στην αναρχική εφημερίδα **Ο Επαναστατημένος**. *Μετά τη φυλάκισή του, στα 1883, ο φίλος του Ελιζέ Ρεκλύ, με τον οποίο έγραφαν την «Παγκόσμια Γεωγραφία», τα συγκέντρωσε και τα εξέδωσε στα 1885 σε ένα βιβλίο με τίτλο* **Λόγια ενός Επαναστατημένου.**

Η μετάφραση έγινε απ' το γαλλικό πρωτότυπο.

Λίγα λόγια για τα κείμενα:

Το πρώτο αναφέρεται στην εποχή που προηγείται από μια επανάσταση (και συγκεκριμένα από τη Γαλλική Επανάσταση του 1789) και αναλύει τους παράγοντες που επηρεάζουν την εξέλιξή της.

Το δεύτερο αναφέρεται στην **απαλλοτρίωση** *και είναι, εκτός από μια έκθεση των αναρχικών απόψεων, και μια κριτική στον μαρξισμό (που συμπληρώνεται από μια ανάλυση της ρωσικής κατάστασης στα τέλη του 1919).*

Το τρίτο, εξετάζει το αγροτικό ζήτημα και προτείνει τις λύσεις που αργότερα εφαρμόστηκαν στην Ισπανία.

ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ

Αντί προλόγου

Ο τρόπος με τον οποίο εξετάζω σ' αυτό το κείμενο τη μεγάλη Γαλλική Επανάσταση είναι διαφορετικός από τον συνηθισμένο. Πρέπει, λοιπόν, να τον δικαιολογήσω με λίγα λόγια στους αναγνώστες μου. Για τους ιστορικούς που θαυμάζουν την αστική τάξη, το μεγάλο δράμα παίχτηκε κυρίως στις μεγάλες πόλεις και, πάνω απ' όλα, στον κοινοβουλευτικό στίβο. Ο λαός της υπαίθρου ξεσηκώνεται κι αυτός, μετά πολλούς μήνες, αφού του είχε δώσει το σήμα το Παρίσι με το πάρσιμο της Βαστίλης· καίει μερικούς πύργους, κι αυτό είναι όλο. Αν, αργότερα, υπάρχουν ακόμα μερικοί ξεσηκωμοί, των οποίων προσπαθούν να υποτιμήσουν τη σημασία, είναι γιατί υποκινούν την αταξία μερικοί «ληστές», πουλημένοι οπωσδήποτε στην αντεπανάσταση· οι τίμιοι αντιμοναρχικοί, οι πατριώτες, δεν θα μπορούσαν, βέβαια, να θέλουν την αταξία μετά την διακήρυξη των «μεγάλων αρχών του 1789» οπότε η Επανάσταση πήρε το δρόμο της με τη Συντακτική, τη Νομοθετική και την Εθνοσυνέλευση!

Αντίθετα, κατά τη δική μου γνώμη, οι ξεσηκωμοί των αγροτών στην ύπαιθρο και των ξυπόλυτων στις πόλεις αρχίζουν να οξύνονται ήδη από το 1788. Πληθαίνουν στην ύπαιθρο και αποκτούν συγκεκριμένους στόχους (κατάργηση των δικαιωμάτων των φεουδαρχών) από τους πρώτους μήνες του 1789· εξακολουθούν μέχρι τα 1793. Αν η αστική τάξη δείχνει το θράσος της τον Μάη-Ιούλη του 1789, αν στις 4 Αυγούστου η αριστοκρατία παίζει την κωμωδία της «θυσίας των δικαιωμάτων της στο βωμό της πατρίδας» –είναι γιατί η αγροτιά είναι ξεσηκωμένη ήδη από το Φλεβάρη: δεν πληρώνει

πια τα δοσίματα, ξεσηκώνεται ενάντια στους άρχοντες· ο «όχλος των μεγάλων πόλεων», όπως τους λένε, βρίσκεται ήδη σε αναβρασμό. Η εξέγερση του Παρισιού από τις 11 μέχρι τις 14 του Ιούλη του 1789, οι εξεγέρσεις του Στρασβούργου και των άλλων μεγάλων πόλεων, δεν είναι περιορισμένης σημασίας μικροταραχές όπως μας τις παρουσιάζουν, δεν είναι διαμαρτυρίες για το διώξιμο του Νεκέρ: είναι αληθινές εξεγέρσεις των ξυπόλυτων ενάντια στους πλούσιους γενικά –, εξεγέρσεις που τις έθεσε υπό τον έλεγχό της, τις εμπόδισε και τις καθοδήγησε η αστική τάξη για να ανατρέψει την μοναρχική εξουσία.

Αυτό που βλέπουμε, στα 1789 στην ύπαιθρο και στις πόλεις, εξακολουθεί στα τέσσερα χρόνια που διαρκεί η Επανάσταση. Επαναλαμβανόμενες αγροτικές εξεγέρσεις στα χωριά, διαρκείς ξεσηκωμοί στις πόλεις.

Για να πειστεί κάποιος γι' αυτό, θ' αρκούσε να συμβουλευτεί, για παράδειγμα, την αναφορά του Γκρεγκουάρ, που κατατίθεται εν ονόματι της Επιτροπής των Φεουδαρχών, τον Γενάρη ή Φλεβάρη του 1790. Εκεί βλέπουμε την έκταση των αγροτικών εξεγέρσεων εκείνης της εποχής. Και για να καταλάβουμε το γιατί θα έπρεπε οπωσδήποτε να συνεχιστούν αυτές οι αγροτικές εξεγέρσεις με στόχο την κατάργηση των οφειλών προς τους φεουδάρχες και την επιστροφή της γης που είχαν σφετεριστεί οι άρχοντες στις Κοινότητες, θα αρκούσε ακόμη να μνημονεύσουμε το διάταγμα της 18ης του Ιούνη του 1790 – διάταγμα που διατηρούσε ακόμη τη «δεκάτη που δινόταν στην εκκλησία και στους τιμαριούχους», καθώς και την πληρωμή «μέχρι εξόφλησης των σιτηρών, του μερίδιου από τους καρπούς, και των άλλων αγροτικών δοσιμάτων που πληρώνονταν σε είδος», και που απαγόρευε ταυτόχρονα «σ' όλα τα πρόσωπα να δημιουργούν προβλήματα στις παραλαβές της δεκάτης, των μεριοιων, κλπ.. είτε γραπτά, είτε με λόγια, είτε με απειλές, αλλιώς θα διώκονταν για διατάραξη της δημόσιας τάξης». Αυτό το διάταγμα, που εκδόθηκε δέκα μήνες μετά την περίφημη νύχτα της 4ης Αυγούστου, σχεδόν ένα χρόνο μετά το πάρσιμο της Βαστίλης, δείχνει αρκετά καθαρά τι θα είχε κερδίσει ο αγρότης αν δεν είχαν συνεχιστεί

οι αγροτικές εξεγέρσεις.

Γι' αυτό και ο κ. Ταιν, όσες κατηγορίες κι αν επιρρίπτει στο λαό -ίσως ως συνεισφορά του στο ακαδημαϊκό ύφος-, πλησιάζει πολύ στην αλήθεια όταν μιλάει για 500 ή 600 αγροτικές εξεγέρσεις, που έγιναν η μια μετά την άλλη στη διάρκεια της Επανάστασης. Στην πραγματικότητα, η επανάσταση των αγροτών κράτησε περισσότερο από τέσσερα χρόνια -από τα 1788 μέχρι τα 1793-, μέχρι που η Εθνοσυνέλευση, αναγνωρίζοντας επιτέλους τα τετελεσμένα γεγονότα και ξαναγυρίζοντας στα προηγούμενα διατάγματα που αναφέρονταν στα δικαιώματα των φεουδαρχών και στην κοινοτική γη, διέταξε την επιστροφή της γης που είχαν σφετεριστεί οι άρχοντες στις Κοινότητες, πράγμα που ωφελούσε όλους τους αγρότες, τόσο τους ιδιοκτήτες όσο και τους προλετάριους, και κατάργησε οριστικά, όχι μόνο τα δικαιώματα των φεουδαρχών μα και την εξόφληση των χρεών που είχε επιβάλει η Συντακτική. Βέβαια, όπως όλες οι αγροτικές επαναστάσεις, δεν ήταν κι αυτή ούτε διαρκής ούτε γενική. Φουσκώνει, κι ύστερα ξεφουσκώνει· σβήνει σ' ένα μέρος για να ξανανάψει σ' ένα άλλο· μετατοπίζεται διαρκώς, όπως γινόταν και στον πόλεμο των χωρικών του 16ου αιώνα.

Χωρίς αυτή την επανάσταση, που την στήριζαν και οι επαναστάσεις μέσα στις πόλεις, δεν θα μπορούσαμε να καταλάβουμε τη μεγάλη Επανάσταση: γιατί η μεγάλη Επανάσταση δεν θα είχε γίνει. Ο μεγάλος ιστορικός του 18ου αιώνα, ο Σλόσερ, είχε διακρίνει πεντακάθαρα αυτή τη δυσκολία. -«Πώς έγινε κι ο Ροβεσπιέρος κατάφερε να κρατήσει τη Γαλλία σ' αυτή την κατάσταση;», ρώτησε μια μέρα τον Αββά Γκρεγκουάρ· κι ο Γκρεγκουάρ αποκρίθηκε μ' αυτά τα λόγια που συνοψίζουν θαυμάσια την κατάσταση: «Ποιός Ροβεσπιέρος!» φώναξε, «αφού κάθε χωριό είχε το δικό του Ροβεσπιέρο!», -και θα μπορούσε να προσθέσει, πιό σωστά, «και τον δικό του Μαρά, και τη δική του Λέσχη των Λυσσασμένων».

Μόνο αυτό έκανε δυνατή την ανατροπή του απολυταρχισμού. Ενώ οι αγρότες ξεσηκώνονταν, επιδιώκοντας να πετύχουν τους στόχους τους· ενώ οι ξεβράκωτοι των πόλεων,

αναζητώντας στα τυφλά ένα καλύτερο μέλλον, ανάτρεπαν τις κατεστημένες εξουσίες, εμποδίζοντας μ' αυτό τον τρόπο τη συγκρότηση μιας ισχυρής εξουσίας –η αστική τάξη εκμεταλλεύτηκε προς όφελός της τη λαϊκή επανάσταση, πράγμα που της έδωσε τη δυνατότητα να ανατρέψει τη μοναρχία και να σφετεριστεί την κυβερνητική εξουσία. Όσοι δεν δέχονται την άποψη ότι οι αστοί πρόγονοί τους έκαναν την επανάστασή τους στηριζόμενοι στους ίδιους κακομοίρηδες που αυτοί περιφρονούνε σήμερα, καλά θα έκαναν να συμβουλευτούν τις πηγές της ιστορίας, αντί να αρκούνται σε αντιγραφές, λίγο πολύ καρυκευμένες με πραγματικά επεισόδια, της «Κοινοβουλευτικής Ιστορίας» των Μπουχέζ και Ρου, ή του MONITEUR. *Θα έβλεπαν, τότε, πώς οι πρόγονοί τους, οι τόσο άψογοι σύμφωνα με την επίσημη ιστορία, δεν δίσταζαν να στείλουν ανατρεπτικά φυλλάδια στην ύπαιθρο «με τη σφραγίδα της Εθνοσυνέλευσης», και πώς πήγαιναν να γυρέψουν συμμάχους για τις διαδηλώσεις τους στα κακόφημα καφενεδάκια των περιχώρων. Κι ο κ. Ταιν δεν κάνει καλά που προσβάλλει αυτούς τους «γιακωβίνους» (γι' αυτόν, όλοι οι επαναστάτες είναι γιακωβίνοι!) που πήγαιναν να κάνουν εκλογές με τα ρόπαλα· γιατί σ' αυτούς ακριβώς οφείλεται το γεγονός ότι δεν είμαστε ακόμα υπήκοοι της Α.Μ. του Βασιλέως.*

Όσο για τις εξεγέρσεις που προηγήθηκαν από την Επανάσταση, και διαδέχονταν η μια την άλλη στη διάρκεια του πρώτου χρόνου της, το λιγότερο που μπορώ να πω γι' αυτές στον περιορισμένο χώρο του κειμένου είναι το συμπέρασμα μιας ολοκληρωμένης μελέτης που έκανα στα 1877 και στα 1878 στο Βρεττανικό Μουσείο και στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Λονδίνου, ένα έργο που δεν το έχω τελειώσει ακόμη και στο οποίο προτίθεμαι να παρουσιάσω τις πηγές της Γαλλικής Επανάστασης και των άλλων κινημάτων της Ευρώπης. Όσοι θα ήθελαν ν' ασχοληθούν μ' αυτό το θέμα –που είναι πολύ σημαντικό– καλά θα έκαναν να συμβουλευτούν (πέρα από τα γνωστά έργα των κ.κ. Ροντό, Ντονιόλ, Λεημαρί, Μπονμέρ, Ιπό, Μπαμπό, κ.ά., που εξετάζουν τη γενική κατάσταση πριν από την Επανάσταση) και τα

απομνημονεύματα και τις τοπικές ιστορίες, όπως του Κομπ για το Καστρ, του Σομιέ για τη Γιούρα, των Βικ, Βεσέλ και Μεγκ για τη Λαγκεντό, του ντε Σατελιέ για τη Βρεττάνη, του Κλερ για τη Φρανς-Κοντ, των Στρόμπελ και Ένγκελχαντ για την Αλσατία και προπάντων του κ. Χάιτζ («Αντεπανάσταση και Πολιτικές Οργανώσεις»), του Λεημαρί για τη Λιμουζέν, του Μοντεσίρ για τη Λιμουζέν και το Κερσί, του Λαφόν για το Μιντί, κ.ά. Ωστόσο, αυτές οι μαρτυρίες δεν αρκούν για μια ολοκληρωμένη ιστορία των εξεγέρσεων που έγιναν πριν από την Επανάσταση. Για να μπορέσει να γραφεί μια τέτοια ολοκληρωμένη ιστορία, ο μόνος τρόπος είναι να μελετήσουμε τα αρχεία όπου, παρά την καταστροφή των φεουδαρχικών εγγράφων που διέταξε η Εθνοσυνέλευση, θα βρούμε πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία. Ανάμεσα στ' άλλα θα μνημόνευα τη δέσμη των εγγράφων που αναφέρεται ειδικά σ' αυτές τις εξεγέρσεις και που βρίσκεται στα Εθνικά Αρχεία, και που για την ύπαρξή τους μας έχει πληροφορήσει ένας ρώσος καθηγητής, ο κ. Καρέφ, που έγραψε ένα έργο με θέμα τους γάλλους αγρότες πριν από την Επανάσταση. Είναι ίσως αυτή η δέσμη των εγγράφων και τα άλλα στοιχεία που βρίσκονται στα Αρχεία, που επέτρεψαν να πει εύλογα ο κ. Ταιν ότι 300 τουλάχιστον εξεγέρσεις γίνανε στη Γαλλία πριν από το πάρσιμο της Βαστίλης και να μνημονεύσει –δυστυχώς μόνο σε μια γραμμή– τις μυστικές εταιρίες που δρούσαν ανάμεσα στους αγρότες πριν από την Επανάσταση και στις απαρχές της.

Όσο για τα μέσα της αγκιτάτσιας[1] που μεταχειρίστηκε η αστική τάξη στο Παρίσι στις απαρχές της Επανάστασης και που από δήθεν σεμνότητα έχει παραμερίσει σήμερα, άφησα να με οδηγήσει κατά κύριο λόγο το εξαίρετο έργο του Φελίξ Ροκέν «Το Επαναστατικό Πνεύμα πριν από την Επανάσταση», που το συστήνω ανεπιφύλακτα σε όσους ενδιαφέρονται για τα γεγονότα και όχι για έτοιμα από τα πριν συμπεράσματα.

I

Στη ζωή των κοινωνιών, υπάρχουν εποχές που η επανάσταση γίνεται επιτακτική ανάγκη, που επιβάλλεται απ' τα πράγματα. Καινούριες ιδέες βλασταίνουν παντού, γυρεύουν να βγουν στο φως της μέρας και να εφαρμοστούν στη ζωή σκοντάφτουν όμως συνέχεια στην αδρανειακή δύναμη εκείνων που έχουν συμφέρον να διατηρήσουν το παλιό καθεστώς και να τις πνίξουν μέσα στην αποπνικτική ατμόσφαιρα των παλιών προλήψεων και παραδόσεων. Οι ιδέες που έχουμε διδαχτεί για τη συγκρότηση των κρατών, για τους νόμους της κοινωνικής ισορροπίας, για τις πολιτικές και οικονομικές σχέσεις που έχουν οι πολίτες μεταξύ τους, δεν αντέχουν στην αυστηρή κριτική που δέχονται καθημερινά, σε κάθε ευκαιρία, τόσο στο σαλόνι όσο και στο καμπαρέ, τόσο στα φιλοσοφικά έργα όσο και στην καθημερινή κουβέντα. Οι πολιτικοί, οικονομικοί και κοινωνικοί θεσμοί σωριάζονται σε ερείπια· σαν χτίσμα που έγινε ακατοίκητο, πιέζουν, εμποδίζουν την ανάπτυξη των νεαρών βλαστών που φυτρώνουν στους ραγισμένους τοίχους του κι αρχίζουν να απλώνονται γύρω του.

Αισθανόμαστε την ανάγκη για μια καινούρια ζωή. Ο κώδικας της καθιερωμένης ηθικής που κυβερνά την καθημερινή ζωή των περισσότερων ανθρώπων φαίνεται να μην επαρκεί πια. Καταλαβαίνουμε ότι κάτι, που πριν φαινόταν δίκαιο, δεν είναι τίποτε άλλο από κραυγαλέα αδικία· η ηθική του χθες γίνεται σήμερα ανυπόφορα ανήθικη. Η σύγκρουση των καινούριων ιδεών με τις παλιές παραδόσεις ξεσπάει μέσα σ' όλες τις κοινωνικές τάξεις, σε κάθε περιβάλλον και στους κόλπους της κάθε οικογένειας. Ο γιός τα βάζει με τον πατέρα: βρίσκει ανυπό-

φορο αυτό που ο πατέρας του έβρισκε φυσικό σ' ολόκληρη τη ζωή του· η κόρη ξεσηκώνεται ενάντια στις αρχές που της μετάδωσε η μάνα της, κι ήταν καρπός της δικιάς της μακρόχρονης πείρας. Η λαϊκή συνείδηση ξεσηκώνεται καθημερινά ενάντια στα σκάνδαλα που ξεσπούν στους κόλπους της τάξης των προνομιούχων και των αργόσχολων, ενάντια στα εγκλήματα που διαπράττονται στο όνομα του δικαίου του ισχυρότερου ή με σκοπό τη διατήρηση αυτών των προνομίων. Αυτοί που θέλουν να θριαμβεύσει η δικαιοσύνη, αυτοί που θέλουν να εφαρμόσουν στην πράξη τις καινούριες ιδέες, αναγκάζονται σύντομα να αναγνωρίσουν ότι οι ευγενικές, φιλάνθρωπες και αναμορφωτικές ιδέες τους, δεν έχουν θέση μέσα στην υπάρχουσα κοινωνία, αναγνωρίζουν ότι είναι ανάγκη μια επαναστατική ανεμοθύελλα να σαρώσει όλην αυτή τη σαπίλα, να αναζωογονήσει με το φύσημά της τις ναρκωμένες καρδιές και να φέρει στην ανθρωπότητα τον αλτρουισμό, την αυταπάρνηση και τον ηρωισμό, που χωρίς αυτά μια κοινωνία εκφυλίζεται, υποβαθμίζεται και αποσυντίθεται.

Στις εποχές του φρενιασμένου αγώνα δρόμου με στόχο τον πλουτισμό, των πυρετώδικων κερδοσκοπιών και των κρίσεων, της γρήγορης καταστροφής των μεγάλων βιομηχανιών και της εφήμερης άνθισης άλλων κλάδων της παραγωγής, περιουσιών που μαζεύονται με σκανδαλώδη τρόπο σε λίγα χρόνια και χάνονται με την ίδια ευκολία, καταλαβαίνουμε ότι οι οικονομικοί θεσμοί, που διέπουν την παραγωγή και την ανταλλαγή, απέχουν πολύ από το να δώσουν στην κοινωνία την ευημερία που είχαν σκοπό να της εγγυηθούν· φέρνουν το διαμετρικά αντίθετο αποτέλεσμα. Αντί για την τάξη —γεννάνε το χάος· αντί για την ευτυχία — τη δυστυχία και την αβεβαιότητα για το αύριο· αντί για την αρμονία των συμφερόντων — τον πόλεμο, ένα διαρκή πόλεμο του εκμεταλλευτή ενάντια στον παραγωγό, των εκμεταλλευτών και των παραγωγών αναμεταξύ τους. Βλέπουμε την κοινωνία να χωρίζεται ολοένα και πιό καθαρά σε δυο εχθρικά στρα-

τόπεδα και να υποδιαιρείται ταυτόχρονα σε χιλιάδες μικροομάδες που πολεμάνε λυσσασμένα αναμεταξύ τους. Αποκαμωμένη από αυτούς τους πολέμους κι απ' τη μιζέρια που φέρνουν, η κοινωνία αναζητάει έναν καινούριο τρόπο οργάνωσης· απαιτεί καθαρά την πλήρη αναδιάρθωση του καθεστώτος της ιδιοκτησίας, της παραγωγής, της ανταλλαγής και του συνόλου των οικονομικών σχέσεων που απορρέουν απ' αυτές.

Ο κυβερνητικός μηχανισμός που έχει επιφορτιστεί με τη διατήρηση της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, λειτουργεί ακόμη. Σε κάθε στροφή των ξεβιδωμένων τροχών του, παθαίνει βλάβη και σταματάει. Η λειτουργία του γίνεται ολοένα και πιό δύσκολη, κι η δυσαρέσκεια που προκαλούν τα ελαττώματά του, μεγαλώνει. Καθημερινά προβάλλονται καινούριες απαιτήσεις. —«Μεταρρυθμίστε αυτό, μεταρρυθμίστε εκείνο», φωνάζουν από παντού. —«Πόλεμοι, οικονομικά, φόροι, δικαστήρια, αστυνομία, όλα πρέπει να ξαναγίνουν, να αναδιοργανωθούν, να στηριχτούν πάνω σε καινούριες βάσεις», λένε οι μεταρρυθμιστές. Κι όμως, όλοι καταλαβαίνουν ότι είναι αδύνατο να επισκευάσουν, να διορθώσουν ένα ξεχωριστό κομμάτι, γιατί όλα συνδέονται μεταξύ τους· και, στο κάτω κάτω, πώς να επισκευαστούν, όταν η κοινωνία είναι διαιρεμένη σε δυο απροκάλυπτα εχθρικά στρατόπεδα; Αν ικανοποιήσεις μερικούς δυσαρεστημένους, θα δημιουργήσεις καινούριους δυσαρεστημένους.

Ανίκανες ν' ακολουθήσουν το δρόμο των μεταρρυθμίσεων, αφού κάτι τέτοιο θα σήμαινε συμμετοχή στην επανάσταση· υπερβολικά αδύναμες, ταυτόχρονα, για να καταφύγουν απροκάλυπτα στην αντεπαναστατική βία, οι κυβερνήσεις αρκούνται σε ημίμετρα, που δεν μπορούν να ικανοποιήσουν κανέναν και το μόνο που κάνουν είναι να προκαλέσουν καινούριες δυσαρέσκειες. Οι μέτριες προσωπικότητες που αναλαμβάνουν, στις μεταβατικές εποχές, τη διακυβέρνηση του κυβερνητικού σκάφους, ονειρεύονται μόνον ένα πράγμα: να πλουτίσουν πριν έρθει ο επόμενος πόλεμος. Δεχόμενοι επιθέσεις από παντού,

αμύνονται αδέξια, άγονται και φέρονται, κάνουν απανωτές βλακείες και κατορθώνουν έτσι να πριονίσουν και την τελευταία σανίδα σωτηρίας τους: αμαυρώνουν το κύρος της κυβέρνησης και την γελοιοποιούν με την ανικανότητά τους.

Σ' αυτές τις εποχές, επιβάλλεται να γίνει η επανάσταση. Γίνεται κοινωνική ανάγκη· η κατάσταση είναι επαναστατική κατάσταση.

Όταν διαβάζουμε στους καλύτερους ιστορικούς μας για τη γένεση και την ανάπτυξη των μεγάλων επαναστατικών κραδασμών, βρίσκουμε συνήθως κάτω απ' τον τίτλο «Τα αίτια της Επανάστασης», μια συναρπαστική περιγραφή της κατάστασης που επικρατεί την προηγούμενη της επανάστασης. Η μιζέρια του λαού, η γενική ανασφάλεια, τα σπασμωδικά μέτρα της κυβέρνησης, τα εμετικά σκάνδαλα που βγάζουν στο φως τα μεγάλα ελαττώματα της κοινωνίας, οι καινούριες ιδέες που προσπαθούν να επιβληθούν αλλά σκοντάφτουν στην ανικανότητα των υποστηρικτών του παλιού καθεστώτος — τίποτε δεν λείπει απ' την εικόνα. Μελετώντας αυτή την εικόνα, πειθόμαστε ότι η επανάσταση ήταν πράγματι αναπόφευκτη, ότι δεν υπήρχε άλλη διέξοδος πέρα από την εξέγερση.

Ας πάρουμε για παράδειγμα την κατάσταση πριν από τα 1789, όπως μας την παρουσιάζουν οι ιστορικοί. Νομίζουμε ότι ακούμε τον αγρότη να παραπονιέται για το φόρο του αλατιού, για τη δεκάτη, για τα δοσίματα στο φεουδάρχη, και να τρέφει στην καρδιά του άσβεστο μίσος για τον άρχοντα, τον καλόγερο, το μονοπωλητή και τον φοροεισπράκτορα. Μας φαίνεται ότι βλέπουμε τους αστούς να παραπονιούνται ότι οι δημοτικές αρχές έχουν χάσει τα δικαιώματά τους και να καταριούνται τον μονάρχη. Ακούμε το λαό να βλαστημάει τη βασίλισσα, να ξεσηκώνεται μαθαίνοντας τα καμώματα των υπουργών, και να λέει διαρκώς ότι οι φόροι είναι ανυπόφοροι και τα δοσίματα εξοντωτικά, ότι οι σοδειές ήτανε κακές κι ο χειμώνας πολύ βαρύς, ότι τα τρόφιμα είναι πανάκριβα κι

οι μονοπωλητές άπληστοι, ότι οι δικηγόροι των χωριών αρπάζουν τη σοδειά του χωρικού, ότι ο αγροφύλακας θέλει να κάνει τον σατράπη, ότι το ταχυδρομείο δεν είναι καθόλου καλά οργανωμένο ενώ οι υπάλληλοί του είναι τεμπελόσκυλα... Κοντολογίς, τίποτα δεν πάει καλά, όλοι παραπονιούνται. «Δεν πάει άλλο αυτή η κατάσταση, άσχημη κατάληξη θάχουμε!», ακούμε να λένε από παντού.

Απ' αυτούς τους ειρηνικούς συλλογισμούς, όμως, μέχρι την επανάσταση, μέχρι τον ξεσηκωμό — υπάρχει μια ολόκληρη άβυσσος, αυτή που στους περισσότερους ανθρώπους χωρίζει *το συλλογισμό* από *την πράξη, τη σκέψη* από *τη θέληση*, από την ανάγκη για δράση. Πώς ξεπεράστηκε αυτή η άβυσσος; Πώς αυτοί οι άνθρωποι που, χθες ακόμα, παραπονιόταν ήσυχα για το χάλι τους, καπνίζοντας τις πίπες τους και, την επόμενη στιγμή, χαιρετούσαν δουλικά τον ίδιο τον αγροφύλακα και το χωροφύλακα που πριν από λίγο βρίζανε — πώς λίγες μέρες αργότερα, αυτοί οι ίδιοι άνθρωποι μπόρεσαν να πάρουν τα δρεπάνια και τα σιδερένια λοστάρια τους και πήγανε να επιτεθούν στον άρχοντα, που χθες ακόμα τους τρόμαζε, στον ίδιο του τον πύργο; Ποιό θαύμα μεταμόρφωσε αυτούς τους άντρες, που οι γυναίκες τους τους θεωρούσανε δικαιολογημένα δειλούς, σε ήρωες που προχωράνε ακάθεκτοι κάτω από τις οβίδες των κανονιών και κάτω απ' τους μυδραλιοβολισμούς προς την κατάκτηση των δικαιωμάτων τους; Πώς αυτές οι *κουβέντες*, που έχουν ειπωθεί τόσες φορές και που σκορπίζονται στον αέρα σαν τον ήχο της καμπάνας, μετατράπηκαν επιτέλους σε *έργα*;

Μπορούμε να δώσουμε εύκολα την απάντηση.

— Αυτό που προκαλεί το μετασχηματισμό είναι η *δράση*, η συνεχής, αδιάκοπα ανανεωνόμενη δράση των μειοψηφιών. Το θάρρος, η αφοσίωση, η αυτοθυσία, είναι κι αυτά κολλητικά, όπως και η δειλία, η δουλικότητα κι ο πανικός.

Τί μορφές θα πάρει η αγκιτάτσια; — Μα, τις πιό διαφορετικές μορφές, όποιες θα της επιβάλουν οι περι-

στάσεις, τα χρησιμοποιούμενα μέσα και οι διαθέσεις των ανθρώπων. Άλλοτε σοβαρή, άλλοτε περιπαικτική, πάντα όμως τολμηρή· άλλοτε συλλογική, άλλοτε καθαρά ατομική, δεν παραμελεί κανένα από τα μέσα που έχει στη διάθεσή της, κανένα γεγονός της δημόσιας ζωής, για να κρατάει πάντα ξύπνιο το πνεύμα, για να διαδίδει και να δίνει μορφή στη δυσαρέσκεια, για να ανάβει το μίσος ενάντια στους εκμεταλλευτές, για να γελοιοποιεί τους κυβερνώντες και να δείχνει την αδυναμία τους και, πάνω απ' όλα και πάντα, να ξυπνάει το θάρρος, το επαναστατικό πνεύμα, διδάσκοντας με το παράδειγμά της.

II

Όταν σε μια χώρα δημιουργείται μια επαναστατική κατάσταση χωρίς να έχει ξυπνήσει ακόμη αρκετά το επαναστατικό πνεύμα μέσα στις μάζες για να μεταφραστεί σε ταραχώδεις διαδηλώσεις στους δρόμους ή σε εξεγέρσεις — τότε το βάρος πέφτει στις επαναστατικές μειοψηφίες, που με τη *δράση* τους θα πρέπει να κατορθώσουν να ξυπνήσουν το αίσθημα της ανεξαρτησίας και την πνοή του θάρρους, που δίχως αυτά δεν μπορεί να γίνει καμιά επανάσταση.

Ψυχωμένοι άνθρωποι, που δεν μένουν στα λόγια αλλά που πασχίζουν να τα κάνουν έργα, ακέραιοι χαρακτήρες, που γι' αυτούς η πράξη είναι ένα με την ιδέα, που γι' αυτούς η φυλακή, η εξορία κι ο θάνατος είναι προτιμότερα από μια ζωή που βρίσκεται σε διάσταση με τις αρχές τους: άφοβοι άνθρωποι, που ξέρουν ότι πρέπει να *τολμήσουν* για να πετύχουν — αυτοί ρίχνονται πρώτοι στη μάχη, πολύ πριν οι μάζες αγανακτήσουν αρκετά για να σηκώσουν ανοιχτά τη σημαία της επανάστασης και να προχωρήσουν, με τα όπλα στα χέρια, για να καταχτήσουν τα δικαιώματά τους.

Μέσα στα παράπονα, στις ανώφελες κουβέντες, στις

θεωρητικές συζητήσεις, γίνεται μια ατομική ή συλλογική επαναστατική πράξη που είναι η συμπύκνωση των πόθων που επικρατούν. Μπορεί, στην αρχή, η μάζα να μείνει απαθής. Ενώ θα θαυμάζει το θάρρος του πρωτοπόρου ατόμου ή της πρωτοπόρας ομάδας, μπορεί ν' ακολουθήσει αρχικά τους φρόνιμους, τους συνετούς, που σπεύδουν να καταδικάσουν αυτή την «τρέλα» και να πουν ότι «οι τρελοί, οι θερμοκέφαλοι πάνε να τα χαλάσουν όλα». Ενώ τα είχαν λογαριάσει τόσο καλά, αυτοί οι φρόνιμοι και συνετοί, ενώ το κόμμα τους, συνεχίζοντας αργά το έργο του θα κατόρθωνε σε εκατό, σε διακόσια ή σε τριακόσια χρόνια να κατακτήσει όλο τον κόσμο — να που μπερδεύεται το απρόβλεπτο: το απρόβλεπτο, βέβαια, με την έννοια ότι δεν το είχαν προβλέψει εκείνοι, οι φρόνιμοι και συνετοί. Όποιος ξέρει έστω και ελάχιστη ιστορία κι έχει ένα στοιχειώδες μυαλό, ξέρει κάλλιστα εκ των προτέρων ότι μια θεωρητική προπαγάνδιση της επανάστασης θα μεταφραστεί αναγκαστικά σε έργα, πολύ πριν οι θεωρητικοί αποφασίσουν ότι έφτασε η στιγμή της δράσης· παρόλα αυτά, οι σοφοί θεωρητικοί μας συγκρούονται με τους τρελούς, τους αποκηρύσσουν και τους αναθεματίζουν. Μα οι τρελοί κερδίζουν τη συμπάθεια του λαού που επιδοκιμάζει στα κρυφά το θάρρος τους, και αποκτούν μιμητές. Οι πρώτοι γεμίζουν τις φυλακές και τα κάτεργα, άλλοι όμως έρχονται και συνεχίζουν το έργο τους· οι παράνομες πράξεις διαμαρτυρίας, αγανάκτησης κι εκδίκησης, πολλαπλασιάζονται.

Από τότε είναι πιά αδύνατο να μείνει κανείς αμέτοχος. Όσοι, στην αρχή, ούτε που ρωτούσαν τί θέλουν «οι τρελοί», αναγκάζονται ν' ασχοληθούν μ' αυτούς, να συζητήσουν τις ιδέες τους, και να πάρουν θέση υπέρ ή εναντίον τους. Μέσα από γεγονότα που αποσπούν τη γενική προσοχή, η καινούρια ιδέα ποτίζει τα μυαλά και κερδίζει οπαδούς. Μια τέτοια πράξη κάνει σε λίγες μέρες πιό αποτελεσματική προπαγάνδα από χιλιάδες επαναστατικά φυλλάδια.

Γιατί, πάνω απ' όλα, ξυπνάει το επαναστατικό

πνεύμα, γεννάει την τόλμη. Το παλιό καθεστώς, εξοπλισμένο με χωροφυλάκους, δικαστές, αστυφύλακες και φαντάρους, φαίνεται ακλόνητο, όπως άπαρτο φαινόταν στον άοπλο λαό και το παλιό οχυρό της Βαστίλης με τα ψηλά τείχη και τα κανόνια του πούταν έτοιμα να ρίξουν. Καταλαβαίνουμε, όμως, αμέσως ότι το κατεστημένο δεν έχει τη δύναμη που υποθέταμε πως έχει. Μια τολμηρή πράξη ήταν αρκετή για να ανατρέψει μέσα σε λίγες μέρες ολόκληρο τον κυβερνητικό μηχανισμό, για να κλονίσει τον κολοσσό· μια μικροαναταραχή έκανε άνω κάτω μια ολόκληρη επαρχία, κι ο στρατός, που πάντα επέβαλε την τάξη, υποχώρησε απέναντι σε μια χούφτα αγρότες, οπλισμένους με πέτρες και δρεπάνια· ο λαός καταλαβαίνει ότι το τέρας δεν είναι τόσο φοβερό όσο το νόμιζε, αρχίζει να συνειδητοποιεί ότι θα αρκούσαν μερικές δυναμικές ενέργειες για να το σωριάσουν καταγής. Η ελπίδα γεννιέται μέσα στις καρδιές, κι ας θυμηθούμε ότι αν η απελπισία σπρώχνει συχνά σε αναταραχές, πάντα η ελπίδα, και μόνον η ελπίδα της νίκης, είναι αυτή που κάνει τις επαναστάσεις.

Η κυβέρνηση αντιστέκεται· χτυπάει λυσσασμένα. Αλλά, αν κάποτε η καταστολή σκότωνε την ενεργητικότητα των καταπιεσμένων, τώρα, στις εποχές του αναβρασμού, φέρνει το αντίθετο αποτέλεσμα. Προκαλεί καινούριους ατομικούς και συλλογικούς ξεσηκωμούς· σπρώχνει τους ξεσηκωμένους στον ηρωισμό και, σιγά σιγά, αυτές οι πράξεις αποκτούν καινούριους υποστηρικτές, γενικεύονται και αναπτύσσονται. Το επαναστατικό κόμμα το ενισχύουν άτομα που μέχρι τότε ήταν εχθροί του ή αδιαφορούσαν γι' αυτό. Η κυβέρνηση, οι άρχουσες τάξεις και οι προνομιούχοι, διασπώνται: άλλοι υποστηρίζουν την αντίσταση μέχρις εσχάτων, άλλοι τάσσονται υπέρ των παραχωρήσεων· άλλοι πάλι, φτάνουν μέχρι το σημείο να διακηρύξουν ότι είναι έτοιμοι να απαρνηθούν για λίγο καιρό τα προνόμιά τους, με σκοπό να καταλαγιάσει το επαναστατικό πνεύμα, και να πάρουν στη συνέχεια την κατάσταση στα χέρια τους. Η συνοχή της κυβέρ-

νησης και των προνομιούχων, σπάζει.

Οι άρχουσες τάξεις μπορεί να προσπαθήσουν να κάνουν μια λυσσασμένη αντεπίθεση. Μα η στιγμή δεν είναι πια κατάλληλη· η μάχη γίνεται ολοένα και πιό σκληρή, πιό φοβερή, κι η επανάσταση που ήδη άρχισε θα γινόταν μόνο πιό αιματηρή. Απ' την άλλη μεριά, η παραμικρή παραχώρηση που κάνουν οι άρχουσες τάξεις, αφού γίνεται πια πολύ αργά, αφού έχει αποσπαστεί με τους αγώνες, δεν κάνει τίποτα περισσότερο από το να ξυπνήσει ακόμα περισσότερο το επαναστατικό πνεύμα. Ο λαός που, προηγούμενα, θα ήταν ικανοποιημένος απ' αυτή την παραχώρηση, καταλαβαίνει τώρα ότι ο εχθρός λυγίζει· βλέπει τη νίκη να πλησιάζει, το θάρρος του μεγαλώνει, κι οι ίδιοι άνθρωποι που άλλοτε, τσακισμένοι απ' τη μιζέρια, αρκούνταν να ζουν λάθρα, σηκώνουν τώρα το κεφάλι και πορεύονται περήφανα προς ένα καλύτερο μέλλον.

Τέλος, ξεσπάει η επανάσταση που είναι τόσο πιό φοβερή όσο πιό πεισματικές ήταν οι προηγούμενες μάχες.

Η κατεύθυνση που θα πάρει η επανάσταση εξαρτάται, βέβαια, από το σύνολο των διάφορων περιστάσεων που έχουν καθορίσει τον ερχομό του επαναστατικού κατακλυσμού. Μπορεί, όμως, να προβλεφτεί εκ των προτέρων, με βάση τη σχετική επαναστατική δραστηριότητα των διάφορων κομμάτων πριν από την επανάσταση.

Το ένα κόμμα, θα έχει επεξεργαστεί καλύτερα τις θεωρίες που υποστηρίζει και το πρόγραμμα που θέλει να εφαρμόσει, και θα τα έχει προπαγανδίσει ενεργητικά με το λόγο και τα γραπτά του. Δεν έχει, όμως, επιβεβαιώσει αρκετά τους πόθους του, δεν τους έχει βγάλει στο φως της ημέρας, στο δρόμο, με πράξεις που είναι *η υλοποίηση της σκέψης που το χαρακτηρίζει*· έχει δράσει λίγο, ή μάλλον, δεν έχει δράσει ενάντια στους βασικούς εχθρούς του, δεν έχει χτυπήσει τους θεσμούς που σκοπεύει να καταργήσει· είχε τη θεωρητική δύναμη, αλλά όχι και τη δύναμη της πράξης· λίγο συνέβαλε στο ξύπνημα του επαναστατικού

πνεύματος, ή παρέλειψε να το οδηγήσει ενάντια σ' αυτό που θα έπρεπε πάνω απ' όλα να χτυπήσει στη διάρκεια της επανάστασης. Ε, λοιπόν, αυτό το κόμμα δεν είναι τόσο γνωστό· αφού οι πόθοι του δεν επιβεβαιώνονταν διαρκώς, καθημερινά, με πράξεις που οι αντίλαλός τους να έφτανε μέχρι τις πιό απομονωμένες καλύβες, δεν έχουν ποτίσει αρκετά τη μάζα του λαού· δεν έχουν περάσει τη δοκιμασία του πλήθους και του δρόμου, ούτε κι έχουν βρει την απλή τους έκφραση, που συνοψίζεται σε μια μόνο δημοφιλή λέξη.

Οι πιο παθιασμένοι συγγραφείς του κόμματος είναι γνωστοί στους αναγνώστες τους ως άξιοι στοχαστές, αλλά δεν έχουν ούτε τη φήμη, ούτε τις ικανότητες του ανθρώπου της δράσης και, τη μέρα που το πλήθος θα κατέβει στους δρόμους, θα ακολουθήσει τις συμβουλές εκείνων που έχουν, ίσως, λιγότερο σαφείς θεωρητικές ιδέες και λιγότερο μεγαλεπήβολους στόχους, αλλά που τους ξέρει καλύτερα γιατί τους έχει δει να δρουν.

Το κόμμα που έχει κάνει την περισσότερη επαναστατική αγκιτάτσια, που έχει εκδηλώσει την πιό μεγάλη ζωτικότητα και τόλμη, αυτό το κόμμα θα έχει τη μεγαλύτερη επιρροή τη μέρα που θα χρειαστεί να δράσει ο λαός, που θα πρέπει να προχωρήσει για να ολοκληρώσει την επανάσταση. Όποιο κόμμα, όμως, δεν έχει την τόλμη να επιβεβαιώσει τη θεωρία του με επαναστατικές πράξεις στην περίοδο της προετοιμασίας, όποιο δεν είχε μια αρκετά ισχυρή παρορμητική δύναμη για να εμπνεύσει στα άτομα και τις ομάδες την αυταπάρνηση, την ακατανίκητη επιθυμία να εφαρμόσουν στην πράξη τις ιδέες τους —αν είχε υπάρξει αυτή η επιθυμία, θα είχε μεταφραστεί σε πράξεις πολύ πριν ξεχυθεί στους δρόμους ολόκληρος ο λαός—, όποιο κόμμα δεν μπόρεσε να κάνει δημοφιλή τη σημαία του και σαφείς και κατανοητούς τους στόχους του — αυτό το κόμμα θα έχει ελάχιστες πιθανότητες να υλοποιήσει έστω και το παραμικρό μέρος του προγράμματός του. Θα το παραμερίσουν τα κόμματα της δράσης.

Να τί μας διδάσκει η ιστορία των περιόδων που προηγούνται από τις μεγάλες επαναστάσεις. Κι αυτό το έχει καταλάβει θαυμάσια η επαναστατική αστική τάξη: δεν άφησε ανεκμετάλλευτο κανένα μέσο αγκιτάτσιας που θα ξυπνούσε το επαναστατικό πνεύμα όταν προσπαθούσε να ανατρέψει το μοναρχικό καθεστώς· ο γάλλος αγρότης του προηγούμενου αιώνα την καταλάβαινε σαν από ένστικτο όταν πολεμούσε για την κατάργηση των δικαιωμάτων των φεουδαρχών· σύμφωνα μ' αυτές τις αρχές έδρασε και η Διεθνής όταν προσπάθησε να ξυπνήσει το επαναστατικό πνεύμα στους εργάτες των πόλεων και να τους σπρώξει ενάντια στο φυσικό εχθρό του μισθωτού — τον σφετεριστή των εργαλείων της δουλειάς και των πρώτων υλών.

III

Θα έπρεπε να γίνει μια μελέτη —πολύ ενδιαφέρουσα, ελκυστική και, πάνω απ' όλα, διδακτική—, μια μελέτη πάνω στα διάφορα μέσα αγκιτάτσιας που χρησιμοποίησαν οι επαναστάτες σε διάφορες εποχές για να επιταχύνουν το ξέσπασμα της επανάστασης, για να κάνουν τις μάζες να συνειδητοποιήσουν τα γεγονότα που έμελε να ρθούν, για να δείξουν πιό καλά στο λαό τους βασικούς του εχθρούς, για να ξυπνήσουν την τόλμη και το επαναστατικό πνεύμα. Ξέρουμε όλοι πολύ καλά *γιατί* έγινε απαραίτητη μια επανάσταση, αλλά μόνο με το ένστικτο και ψηλαφητά φτάνουμε να διακρίνουμε *με ποιό τρόπο* αναπτύχθηκαν οι επαναστάσεις.

Το πρωσικό επιτελείο εξέδωσε τελευταία ένα έργο, προς χρήση του στρατού, πάνω στην τέχνη της κατάπνιξης των λαϊκών εξεγέρσεων και, σ' αυτό το έργο, διδάσκει το πώς μπορεί να αποδιοργανωθεί μια αναταραχή, πώς σπάζει το ηθικό και πώς κατανέμονται οι δυνάμεις. Σήμερα θέλουν να δίνουν σίγουρα χτυπήματα,

να σφάζουν το λαό σύμφωνα με όλους τους τύπους. Ε, λοιπόν, η μελέτη στην οποία αναφέρθηκα θα ήταν μια απάντηση τόσο σ' αυτό το έργο όσο και σε πολλά άλλα που εξετάζουν το ίδιο ζήτημα, πολλές φορές λιγότερο κυνικά. Θα έδειχνε πώς αποδιοργανώνεται μια κυβέρνηση, πώς κατανέμονται οι λαϊκές δυνάμεις, πώς μπορεί ν' ανέβει το ηθικό ενός λαού που τον έχει αποδυναμώσει και καταβάλει η μιζέρια και η καταπίεση που έχει υποστεί.

Μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει μια παρόμοια μελέτη. Οι ιστορικοί μας έχουν ιστορήσει θαυμάσια τα μεγάλα βήματα με τα οποία η ανθρωπότητα προχώρησε προς την απελευθέρωσή της, αλλά έχουν δώσει πολύ λίγη προσοχή στις περιόδους που *προηγούνταν* από τις επαναστάσεις. Απορροφημένοι από τα δράματα που προσπαθούν να σκιαγραφήσουν, γράφουνε βιαστικά τον πρόλογο, ενώ αυτό που πάνω απ' όλα μας ενδιαφέρει είναι τούτος ο πρόλογος.

Κι όμως, δεν υπάρχει εικόνα πιό συνταρακτική, πιό μεγαλειώδης και πιό ωραία απ' αυτήν που δείχνει τις προσπάθειες που έκαναν οι πρόδρομοι των επαναστάσεων. Τί ακάματο μόχθο επέδειξαν οι αγρότες και ορισμένοι αστοί άνθρωποι της δράσης πριν από τα 1789· με τί επιμονή αγωνίστηκαν οι αντιμοναρχικοί από την παλινόρθωση των Βουρβόνων στα 1815 μέχρι το διώξιμό τους στα 1830· πόση δραστηριότητα επέδειξαν οι μυστικές εταιρίες στη διάρκεια της βασιλείας του μεγαλοαστού Λουδοβίκου-Φίλιππου! Τί συνταρακτική που είναι η εικόνα των συνωμοσιών που έκαναν οι Ιταλοί για να αποτινάξουν τον αυστριακό ζυγό, των ηρωικών προσπαθειών τους και των απερίγραπτων δεινών που τράβηξαν οι μάρτυρές τους! Τί τραγωδία, πένθιμη και επιβλητική, είναι αυτή που θα περιλάμβανε τις περιπέτειες της ρώσικης νεολαίας στον αγώνα που έχει αναλάβει ενάντια στην κυβέρνηση και το καθεστώς των γαιοκτημόνων και των καπιταλιστών, από τα 1860 μέχρι σήμερα! Τι ευγενικές προσωπικότητες παρουσιάζονται μπροστά στο

σύγχρονο σοσιαλιστή μέσα από την ανάγνωση αυτών των δραμάτων! Τί υπέροχη αυταπάρνηση και τί αλτρουισμός, και ταυτόχρονα τί επαναστατική εκπαίδευση, όχι στη θεωρία, μα στην πράξη, από την οποία θάπρεπε να επωφεληθεί η νέα γενιά!

Δεν μπορούμε να κάνουμε μια τέτοια μελέτη σ' αυτό το κείμενο. Θα αρκεστούμε μόνο σε λίγα, διαλεγμένα παραδείγματα, με σκοπό να δείξουμε πώς έκαναν την επαναστατική αγκιτάτσια οι πατέρες μας, και τί είδους συμπεράσματα θα μπορούσαν να βγουν από μια τέτοια μελέτη.

Θα εξετάσουμε επιτροχάδην μια απ' αυτές τις περίοδες, την περίοδο που προηγήθηκε από τα 1789 και, αφήνοντας κατά μέρος την ανάλυση των περιστάσεων που είχαν δημιουργήσει μια επαναστατική κατάσταση στα τέλη του προηγούμενου αιώνα, θα αρκεστούμε να καταδείξουμε ορισμένους τρόπους αγκιτάτσιας που μεταχειρίστηκαν οι πρόγονοί μας.

Δυο, κυρίως, γεγονότα ήταν το αποτέλεσμα της επανάστασης του 1789-1793. Απ' τη μια μεριά, η ανατροπή της απόλυτης μοναρχίας και η άνοδος της αστικής τάξης στην εξουσία· απ' την άλλη, η οριστική κατάργηση των φεουδαρχικών σχέσεων και των φεουδαρχικών δοσιμάτων στην ύπαιθρο. Και τα δυο συνδέονται στενά μεταξύ τους, και δεν θα μπορούσε να είχε πετύχει το ένα χωρίς το άλλο. Κι αυτά τα δυο ρεύματα τα συναντούμε και στην αγκιτάτσια που προηγήθηκε από την επανάσταση: αγκιτάτσια ενάντια στη μοναρχία στους κόλπους της αστικής τάξης, και αγκιτάτσια ενάντια στα δικαιώματα των φεουδαρχών ανάμεσα στους αγρότες.

Ας ρίξουμε μια γρήγορη ματιά στο καθένα απ' αυτά.

Η εφημερίδα, εκείνη την εποχή, δεν είχε αποχτήσει τη σημασία που έχει σήμερα· το ρόλο της τον έπαιζαν η μπροσούρα, ο λίβελλος και το φυλλάδιο με τις τρειςτέσσερις σελίδες. Επόμενο ήταν να πολλαπλασιάζονται οι λίβελλοι και οι μπροσούρες. Η μπροσούρα φέρνει στα χέρια της μεγάλης μάζας τις ιδέες των φιλοσόφων και των

οικονομολόγων, των πρόδρομων της επανάστασης· ο λίβελλος και το φυλλάδιο κάνουν την αγκιτάτσια, χτυπώντας τους τρεις βασικούς εχθρούς: το βασιλιά και την αυλή, την αριστοκρατία, και τον κλήρο. Δεν θεωρητικολογούν, αλλά γελοιοποιούν.

Χιλιάδες τέτοια φυλλάδια ιστορούν τα ελαττώματα της αυλής και προπάντων της βασίλισσας, γελοιοποιούν αυτή την αυλή, της βγάζουν τα παραπλανητικά της στολίδια, και την παρουσιάζουν γυμνή με όλα τα ελαττώματα, τη σαπίλα, τη διαστροφή και την ηλιθιότητά της. Οι έρωτες του βασιλικού ζεύγους, τα σκάνδαλα της αυλής, οι παράλογες σπατάλες, το *Σύμφωνο της Πείνας* —αυτή η συμμαχία των ισχυρών με τους μονοπωλητές του σταριού που έδινε πλούτη σ' αυτούς, ενώ έκανε το λαό να πεινάσει—, να ποιά θέματα έπιαναν οι λίβελλοι. Οι γελοιογράφοι είναι πάντα στην πρώτη γραμμή και δεν αφήνουν να τους ξεφύγει κανένα γεγονός της δημόσιας ζωής με το οποίο θα μπορούσαν να χτυπήσουν τον εχθρό. Φτάνει να ειπωθεί κάτι δημόσια για ένα γεγονός — κι ο λίβελλος και το φυλλάδιο είναι έτοιμα να το εκμεταλλευτούν ανελέητα, με τον δικό τους τρόπο. Γιατί ταιριάζουν καλύτερα από την εφημερίδα σ' αυτού του είδους την αγκιτάτσια. Η εφημερίδα είναι μια ολόκληρη επιχείρηση και προσέχει κανείς καλά πριν την εκθέσει σε κίνδυνο· το κλείσιμο μιας εφημερίδας μπορεί να φέρει μεγάλες δυσκολίες σ' ένα ολόκληρο κόμμα. Ο λίβελλος και το φυλλάδιο εκθέτουν σε κίνδυνο μόνο τον συγγραφέα και τον τυπογράφο — τρέχα γύρευέ τους!

Είναι φανερό ότι οι συγγραφείς τέτοιων κειμένων άρχισαν, πρώτα πρώτα, παραμερίζοντας τη λογοκρισία· γιατί, αν και δεν είχε επινοηθεί ακόμα αυτός ο θαυμάσιος μηχανισμός του σημερινού ιησουητισμού, ο νόμος περί τύπου που εκμηδενίζει κάθε ελευθερία του επαναστάτη συγγραφέα, — είχαν ωστόσο τη «σφραγισμένη επιστολή του βασιλιά» για να φυλακίζουν τους συγγραφείς και τους τυπογράφους, μέτρο απάνθρωπο είν' αλήθεια, αλλά οπωσδήποτε απλοϊκό.

Γι' αυτό οι συγγραφείς τύπωναν τους λίβελλους στο 'Αμστερνταμ ή κάπου αλλού — *«εκατό λεύγες μακριά απ' τη Βαστίλη, κάτω απ' το δέντρο της Ελευθερίας»*. Επιπλέον, λίγο τους πείραζε να χτυπήσουν σκληρά, και να εξευτελίσουν το βασιλιά, τη βασίλισσα και τους εραστές της, τους ανώτερους αυλικούς και τους αριστοκράτες. Με τον παράνομο τύπο, το μόνο που μπορούσε να κάνει η αστυνομία ήταν να ψάχνει τα βιβλιοπωλεία και να πιάνει τους πλανόδιους πωλητές — ενώ οι άγνωστοι συγγραφείς ξέφευγαν κι εξακολουθούσαν το έργο τους.

Το τραγούδι —αυτό που είναι πολύ αθυρόστομο για να τυπωθεί, αλλά που κάνει το γύρο της Γαλλίας από στόμα σε στόμα— ήταν ανέκαθεν ένα από τα πιό αποτελεσματικά μέσα προπαγάνδας. Χτυπούσε τις κατεστημένες αρχές, χλεύαζε τις «εστεμμένες κεφαλές», και μετέφερε μέχρι την οικογενειακή εστία την περιφρόνηση για το βασιλιά, το μίσος για τον κλήρο και την αριστοκρατία, την ελπίδα ότι σύντομα θα έρθει η μέρα της επανάστασης.

Αυτό, όμως, που κυρίως βοηθούσε τους αγκιτάτορες ήταν η αφίσα. Η αφίσα μιλάει μόνη της, κάνει αποτελεσματικότερη αγκιτάτσια από ένα λίβελλο ή ένα φυλλάδιο. Ακόμη, οι αφίσες, χειρόγραφες ή τυπωμένες, κάνουν την εμφάνισή τους στην παραμικρή ευκαιρία, μόλις συμβαίνει κάτι που ενδιαφέρει το ευρύ κοινό. Τις ξεκολλάνε τη μια, εμφανίζονται ξανά την άλλη μέρα, κι εξαγριώνουν τους κυβερνώντες και τους λακέδες τους. «Ο προπάππους σου μας ξέφυγε, εσύ δεν θα μας ξεφύγεις!» διαβάζει τη μια ο βασιλιάς σε μια αφίσα κολλημένη στους τοίχους του παλατιού του. Την άλλη, η βασίλισσα κλαίει απ' τη λύσσα της διαβάζοντας τοιχοκολλημένες τις λεπτομέρειες της ανήθικης ζωής της. Από τότε σωρευόταν αυτό το μίσος του λαού για τη γυναίκα που θα αιματοκυλούσε εν ψυχρώ ολόκληρο το Παρίσι μόνο και μόνο για να μείνει βασίλισσα κι αφέντρα.

Οι αυλικοί προτείνουν να γιορταστεί η γέννηση του Διαδόχου, ενώ οι αφίσες απειλούν να βάλουν φωτιά στις

τέσσερις γωνιές της πόλης και σκορπίζουν έτσι τον πανικό, προετοιμάζοντας τα πνεύματα για κάτι εξαιρετικό. Ή πάλι, αναγγέλλουν ότι στη γιορτή, *«ο βασιλιάς κι η βασίλισσα θα οδηγηθούν με ισχυρή συνοδεία στην Πλατεία Γκρεβ, ύστερα θα πάνε στο Δημαρχείο για να εξομολογηθούν τα κρίματά τους, και μετά θ' ανέβουν σ' ένα ικρίωμα για να καούνε ζωντανοί»*. — Ο βασιλιάς συγκαλεί τη Συνέλευση των Ευγενών, κι αμέσως οι αφίσες αναγγέλουν ότι «ο καινούριος θίασος των κωμικών που παρουσιάζει ο κυρ-ΚαΛόν (ο πρωθυπουργός) θ' αρχίσει τις παραστάσεις του στις 29 του μήνα μ' ένα αλληγορικό μπαλέτο που φέρει τον τίτλο *Ο Πίθος των Δαναΐδων»*. Ή πάλι, η αφίσα γίνεται όλο και πιό κακιά, τρυπώνει μέχρι τα θεωρεία της βασίλισσας και της αναγγέλει ότι οι τύραννοι σύντομα θα εκτελεστούν.

Κυρίως, όμως, οι αφίσες χρησιμοποιούνται ενάντια στους μονοπωλητές του σταριού, ενάντια στους μεγαλοτσιφλικάδες και τους φοροεισπράκτορες. Κάθε φορά που ο λαός βράζει, οι αφίσες αναγγέλλουν μια Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου[2] για τους φοροεισπράκτορες και τους μεγαλοτσιφλικάδες. Ο τάδε έμπορος σταριού, ο τάδε εργοστασιάρχης, ο τάδε φοροεισπράκτορας είναι μισητοί στο λαό, —και οι αφίσες τους καταδικάζουνε σε θάνατο «στο όνομα του Συμβουλίου του Λαού», στο όνομα του «Λαϊκού Κοινοβουλίου», κλπ., ενώ αργότερα, όταν ξεσπάει μια εξέγερση, η λαϊκή οργή κατευθύνεται ενάντια στους εκμεταλλευτές που τα ονόματά τους έχουν γραφτεί τόσες φορές στις αφίσες.

Αν μόνο μπορούσαμε να μαζέψουμε όλες αυτές τις αναρίθμητες αφίσες που είχαν τοιχοκολληθεί στα δέκα με δεκαπέντε χρόνια που προηγήθηκαν από την Επανάσταση, θα καταλαβαίναμε τι σημαντικό ρόλο έπαιξε αυτού του είδους η αγκιτάτσια στην προετοιμασία του ξεσηκωμού. Ειρωνική και σκωπτική στην αρχή, ολοένα και πιό απειλητική όσο πλησίαζε η καταστροφή, είναι πάντα σε εγρήγορση, έτοιμη πάντα ν' ανταποκριθεί σε κάθε γεγονός της τρέχουσας πολιτικής ζωής καθώς και

στις διακυμάνσεις του πνεύματος των μαζών· προκαλεί την οργή και την περιφρόνηση, κατονομάζει τους αληθινούς εχθρούς του λαού, ξυπνάει στους αγρότες, στους εργάτες και στους αστούς το μίσος για τους εχθρούς τους, αναγγέλλει τη μέρα της εκδίκησης και της απελευθέρωσης.

Τον περασμένο αιώνα ήταν πολύ διαδεδομένο έθιμο το να κρεμούν ή να σκίζουν στα τέσσερα, εικονικά, το ομοίωμα ενός κατάδικου. Αυτό ήταν κι ένα από τα πιό δημοφιλή μέσα αγκιτάτσιας. Κάθε φορά που τα πνεύματα ήταν σε αναβρασμό, σχηματίζονταν θορυβώδεις πομπές που κουβαλούσαν ένα ομοίωμα που παρίστανε τον εχθρό εκείνης της στιγμής, και κρεμούσαν, έκαιγαν ή σκίζανε στα τέσσερα αυτό το ομοίωμα. — «Παιδιαρίσματα!» θα πουν οι γερασμένοι νεαροί που πιστεύουν ότι είναι λογικοί. Ε, λοιπόν, η επίθεση στο σπίτι του Ρεβεγιόν στις εκλογές του 1789, η εκτέλεση του Φουλόν και του Μπερτιέ, που μετέβαλαν εξολοκλήρου το χαρακτήρα της Επανάστασης που περίμεναν όλοι, —ήτανε μόνον η υλοποίηση αυτού που είχε προετοιμαστεί από καιρό, με την εκτέλεση των ομοιωμάτων.

Να μερικά από τα χιλιάδες παραδείγματα.

Ο λαός του Παρισιού δεν συμπαθούσε τον Μοπό, έναν από τους αγαπημένους υπουργούς του Λουδοβίκου του 16ου. Μια μέρα, λοιπόν, έγινε μια συγκέντρωση· μέσα απ' το πλήθος ακούστηκαν φωνές: «Απόφαση του Κοινοβουλίου που καταδικάζει τον κυρ-Μοπό, υπουργό δικαιοσύνης της Γαλλίας, να καεί ζωντανός κι η στάχτη του να σκορπιστεί στον αέρα!», κι έπειτα απ' αυτό, πράγματι, το πλήθος πορεύτηκε προς το άγαλμα του Ερρίκου του 4ου μ' ένα ομοίωμα του υπουργού, που φορούσε όλα του τα παράσημα, κι έκαψε το ομοίωμα κάτω από τις ζητωκραυγές όλων. Μια άλλη μέρα, κρεμάσανε σ' ένα φανοστάτη το ομοίωμα του Αββά Τερέ, που φορούσε άμφια και λευκά γάντια. Στη Ρουέν έσκισαν στα τέσσερα το ομοίωμα του Μοπό, κι όταν οι χωροφύλακες εμπόδισαν την πορεία, κρεμάσαν απ' τα πόδια ένα

ομοίωμα του μονοπωλητή, που απ' τη μύτη, το στόμα και τ' αυτιά του, έπεφτε σαν βροχή το στάρι.

Μια ολόκληρη προπαγάνδα μ' αυτό το ομοίωμα! και μάλιστα μια προπαγάνδα πολύ αλλιώτικα αποτελεσματική και που την ακούνε ευκολότερα από την αφηρημένη προπαγάνδα που μιλάει μόνο στους λίγους που έχουν ήδη πειστεί.

Το ουσιαστικό για να προετοιμαστούν οι ταραχές που προηγούνται από τη μεγάλη επανάσταση, είναι να συνηθίσει ο λαός να κατεβαίνει στους δρόμους, να διαδηλώνει και να εκφράζει τη γνώμη του στις πλατείες και να συνηθίσει να αψηφάει την αστυνομία, το στρατό και το ιππικό. Γι' αυτό οι επαναστάτες εκείνης της εποχής δεν άφησαν αχρησιμοποίητο κανένα από τα μέσα που είχαν στη διάθεσή τους για να κατεβάσουν το λαό στο δρόμο και να προκαλέσουν μαζικές συγκεντρώσεις.

Κάθε γεγονός της δημόσιας ζωής στο Παρίσι και στις επαρχίες χρησιμοποιούνταν μ' αυτό τον τρόπο. Η κοινή γνώμη ανάγκασε το βασιλιά να διώξει ένα μισητό υπουργό· ακολούθησαν ατέλειωτα πανηγύρια και φωταψίες. Για να τραβήξουν τον κόσμο, καίγανε πυροτεχνήματα, ρίχνανε βαρελότα «τόσα πολλά, που σε μερικούς δρόμους περπατούσες πάνω σε χαρτόνια». Και, αν δεν είχανε χρήματα για να τ' αγοράσουνε, σταματούσανε τους καλοστεκούμενους περαστικούς και τους γυρεύανε «ευγενικά, μα και φορτικά» —λένε οι σύγχρονοί τους— «λίγες δεκάρες για την ψυχαγωγία του λαού». Ύστερα, όταν μαζεύεται μεγάλο πλήθος, οι ρήτορες παίρνουν το λόγο για να εξηγήσουν και να σχολιάσουν τα γεγονότα, κι οι λέσχες οργανώνονται στα φανερά. Και, όταν έρχονται το ιππικό ή ο στρατός για να διαλύσουν το πλήθος, διστάζουν να χρησιμοποιήσουν βία ενάντια στους φιλήσυχους άντρες και γυναίκες, ενώ τα βαρελότα που σκάζουν μπροστά στ' άλογα και στο πεζικό, κάτω από τις ζητωκραυγές και τα γέλια του πλήθους, κόβουν την ορμή όσων παραείχανε προχωρήσει μέσα στο πλήθος. Στις επαρχιακές πόλεις, βγαίνανε μερικές φορές

στους δρόμους οι καπνοδοχοκαθαριστές, παρωδώντας το νόμιμο γάμο του βασιλιά· όλοι έβαζαν τα γέλια βλέποντας τον άντρα με το μουτζουρωμένο πρόσωπο που παρίστανε το βασιλιά ή τη βασίλισσα. Ακροβάτες και ζογκλέρ βγαίνουνε στην πλατεία μπροστά σε χιλιάδες θεατές κι εξακοντίζουν, στο ενδιάμεσο κάποιων κοροϊδευτικών διηγήσεων, τα βέλη τους κατά των ισχυρών και των πλουσίων. Γίνεται μια υπαίθρια συγκέντρωση, οι προτάσεις γίνονται όλο και πιό τολμηρές, και τότε, αλίμονο στον ισχυρό ή τον πλούσιο που το αμάξι του θα περνούσε από μπροστά τους: το πλήθος θα τον κακοποιούσε οπωσδήποτε.

Το πνεύμα εργάζεται μόνο προς αυτή την κατεύθυνση —κι αν μερικές φορές δεν βρίσκονται έξυπνοι άνθρωποι για να δημιουργήσουν συγκεντρώσεις, τότε πρώτα θα βρεθούν άνθρωποι που κοροϊδεύουν, και στη συνέχεια άνθρωποι έτοιμοι να δράσουν, προπάντων αν την αναταραχή την έχουν προκαλέσει η ίδια η κατάσταση και τα έργα των ανθρώπων της δράσης.

Με δεδομένα, απ' τη μια μεριά, την επαναστατική κατάσταση και τη γενικευμένη δυσαρέσκεια, κι απ' την άλλη, τις αφίσες, τους λίβελλους, τα τραγούδια και τις εκτελέσεις των ομοιωμάτων, ο πληθυσμός ενθαρρύνεται, κι οι συγκεντρώσεις γίνονται όλο και πιό απειλητικές. Τη μια μέρα ρίχνονται στον Αρχιεπίσκοπο του Παρισιού σ' ένα σταυροδρόμι· την άλλη, παραλίγο να πετάξουν στο ποτάμι ένα δούκα ή έναν κόμη· την άλλη, πάλι, το πλήθος διασκεδάζει γιουχαΐζοντας τα μέλη της κυβέρνησης που περνάνε απ' το δρόμο· τα επαναστατικά γεγονότα, λοιπόν, παρουσιάζουν μια τεράστια ποικιλία, μέχρι τη μέρα που μια σπίθα θα 'ναι αρκετή για να μετατρέψει τη συγκέντρωση σε ξεσηκωμό, και τον ξεσηκωμό σε επανάσταση. — «Είναι ο όχλος, είναι τα ρεμάλια, είναι οι χασομέρηδες αυτοί που ξεσηκώνονται», λένε σήμερα οι αγαθιάρηδες ιστορικοί μας. — Μάλιστα, πράγματι, οι αστοί επαναστάτες δεν γύρευαν τους συμμάχους τους ανάμεσα στους εύπορους. Αφού οι εύποροι αρκούνταν να

κουβεντιάζουνε στα σαλόνια, έτοιμοι να κολακέψουν το βασιλιά την επόμενη στιγμή —μάλιστα, εκεί, στα κακόφημα καταγώγια του σταθμού πήγαιναν να γυρέψουν σύντροφους οπλισμένους με ρόπαλα όταν ήτανε να γιουχάρουνε τον Ευσεβέστατο Αρχιεπίσκοπο του Παρισιού—, όσο κι αν αυτό δεν αρέσει στους αγαθιάρηδες που αρνούνται σήμερα αυτά τα γεγονότα.

IV

Αν η δραστηριότητα είχε περιοριστεί στην επίθεση ενάντια στα πρόσωπα και στους θεσμούς της κυβέρνησης, χωρίς να θίγει τους οικονομικούς θεσμούς, θα ήταν άραγε η μεγάλη Επανάσταση αυτό που πραγματικά ήταν, δηλαδή ένα γενικό ξεσήκωμα του λαού —των αγροτών και των εργατών— ενάντια στις προνομιούχες τάξεις; Μήπως θα είχε κρατήσει η Επανάσταση τέσσερα ολόκληρα χρόνια; Μήπως θα είχε συγκλονίσει μέχρι τα θεμέλια τη Γαλλία; Μήπως θα είχε βρει αυτό το ακατανίκητο θάρρος που της έδωσε τη δύναμη να αντισταθεί στους «βασιλιάδες που συνωμοτούσαν εναντίον της;»

Και βέβαια όχι! Ας υμνούν οι ιστορικοί όσο θέλουνε τα κατορθώματα των «κυρίων της Τρίτης Τάξης», της Συντακτικής ή της Εθνοσυνέλευσης — ξέρουμε πολύ καλά τί έκαναν αυτοί. Ξέρουμε ότι η Επανάσταση θα είχε επιφέρει μόνον ένα μικρό συνταγματικό περιορισμό της εξουσίας του μονάρχη και δεν θα έθιγε το φεουδαρχικό καθεστώς, αν οι αγρότες της Γαλλίας δεν είχαν ξεσηκωθεί απ' τη μια ως την άλλη άκρη της χώρας κι αν δεν είχαν επιβάλει για τέσσερα ολόκληρα χρόνια την αναρχία — την αυθόρμητη επαναστατική δραστηριότητα των ομάδων και των ατόμων που δεν είχαν καμιά κυβερνητική δέσμευση. Ξέρουμε ότι ο αγρότης θα είχε παραμείνει υποζύγιο του άρχοντα αν δεν είχε συνεχίσει την επανάστασή του από τα 1788 μέχρι τα 1793 — μέχρι που η

Εθνοσυνέλευση αναγκάστηκε να επικυρώσει με νόμο αυτά που είχαν κατακτήσει στην πράξη οι αγρότες: την κατάργηση, χωρίς εξόφληση, όλων των οφειλών προς τους φεουδάρχες και την επιστροφή στις Κοινότητες όσων είχαν κλέψει απ' αυτές οι πλούσιοι στη διάρκεια του παλιού καθεστώτος. Μάταια θα περιμέναμε να αποδώσει δικαιοσύνη η Εθνοσυνέλευση, αν οι ξυπόλυτοι και οι ξεβράκωτοι δεν είχαν ρίξει στην κοινοβουλευτική ζυγαριά το βάρος από τα ρόπαλα και τις λόγχες τους.

Πάντως, τα χωριουδάκια δεν θα είχαν φτάσει για να τα ξεσηκώσουν ούτε η αγκιτάτσια ενάντια στους υπουργούς, ούτε οι τοιχοκολλημένες στο Παρίσι αφίσες που κατευθύνονταν ενάντια στη βασίλισσα. Αυτός ο ξεσηκωμός, αποτέλεσμα της γενικής κατάστασης που επικρατούσε στη χώρα, προετοιμάστηκε και από την αγκιτάτσια που έκαναν μέσα στο λαό οι άνθρωποι που προέρχονταν απ' αυτόν και που χτυπούσαν τους άμεσους εχθρούς του: τον άρχοντα, τον τσιφλικά-παπά, το μονοπωλητή του σταριού και τον μεγαλοαστό.

Αυτού του είδους η αγκιτάτσια είναι λιγότερο γνωστή από την προηγούμενη. Η ιστορία του Παρισιού έχει γραφτεί, αλλά η ιστορία των χωριών δεν έχει ακόμη αρχίσει να γράφεται στα σοβαρά: η ιστορία αγνοεί τον αγρότη· κι όμως, τα ελάχιστα που ξέρουμε αρκούν για να μας δώσουν μια εικόνα των όσων συνέβαιναν στα χωριά.

Ο λίβελλος και το φυλλάδιο, δεν φτάνανε στο χωριό: ο αγρότης εκείνης της εποχής ήταν σχεδόν αγράμματος. Η προπαγάνδα γινότανε με την απλή και κατανοητή, τυπωμένη ή φτιαγμένη με το χέρι εικόνα. Λίγες λέξεις γραμμένες δίπλα σε γελοιογραφικά καμωμένες εικόνες μοιράζονταν στα χωριά — και στη φαντασία του λαού γραφόταν μια ολόκληρη ιστορία με πρωταγωνιστές το βασιλιά, τη βασίλισσα, τον κόμη του Αρτουά, τη Μαντάμ ντε Λαμπάλ, το Σύμφωνο της Πείνας, τους αρχοντάδες, «τις βδέλες που ρουφάνε το αίμα του λαού»· κι αυτή η ιστορία μεταδιδόταν από χωριό σε χωριό και προετοίμαζε τα πνεύματα.

Κάπου, ήτανε μια αφίσα, φτιαγμένη με το χέρι, κολλημένη σ' ένα δέντρο, που πρότρεπε σε εξέγερση κι υποσχόταν ότι έρχονται καλύτεροι καιροί, και που ιστορούσε τις ταραχές που είχαν ξεσπάσει σε επαρχίες που βρίσκονταν στην άλλη άκρη της Γαλλίας.

Με τ' όνομα «Κουκουβίνοι»[3], συγκροτούνταν μυστικές ομάδες στα χωριά, είτε για να βάλουν φωτιά στον αχυρώνα του άρχοντα, είτε για να καταστρέψουν τη σοδειά του ή τα ζώα του, είτε για να σκοτώσουνε τον ίδιο· πόσες φορές δεν βρέθηκε στους πύργους ένα πτώμα τρυπημένο μ' ένα μαχαίρι που είχε χαραγμένα πάνω του τα λόγια: *Απ' τους Κουκουβίνους!*

Μια μεγάλη συνοδεία κατέβαινε από μια χαράδρα, πηγαίνοντας τον άρχοντα στα κτήματά του. Μα δυο περαστικοί, με τη βοήθεια του οδηγού της άμαξας, τον στραγγάλιζαν και τον ρίχνανε στο βάθος της χαράδρας, ενώ στην τσέπη του βρισκόταν ένα κομμάτι χαρτί που έγραφε: *Απ' τους Κουκουβίνους!* — και ούτω καθεξής.

Ή πάλι, μια μέρα, στη διασταύρωση δυο δρόμων, έβλεπε κανείς μια κρεμάλα με την επιγραφή: *Αν ο άρχοντας τολμήσει να εισπράξει τους φόρους, θα κρεμαστεί σ' αυτή την κρεμάλα. Όποιος τολμήσει να πληρώσει φόρους στον άρχοντα, θα έχει την ίδια τύχη!* Κι ο αγρότης δεν πλήρωνε πια παρά μόνο αν τον ανάγκαζαν οι χωροφυλάκοι, κι ήταν στο βάθος ευχαριστημένος που είχε βρει ένα πρόσχημα για να μην πληρώνει. Αισθανόταν ότι υπήρχε μια μυστική δύναμη που τον υποστήριζε· συνήθιζε στην ιδέα να μην πληρώνει τίποτα, και να τα βάζει με τον άρχοντα, και σε λίγο έπαψε πια να πληρώνει κι απόσπασε, με τις απειλές, το δικαίωμα να μη πληρώνει κανένα φόρο στον άρχοντα.

Στα χωριά εμφανίζονταν διαρκώς αφίσες που αναγγέλανε ότι δεν υπήρχαν πια δοσίματα, ότι έπρεπε να κάψουν τους πύργους και τα τεφτέρια (τα λογιστικά βιβλία), ότι το Συμβούλιο του Λαού έβγαλε ένα τέτοιο διάταγμα, κλπ. — «Θέλουμε ψωμί! Όχι στα δοσίματα και στους φόρους!» Αυτό το σύνθημα διαδιδόταν από στόμα

σε στόμα στα χωριά. Σύνθημα που το καταλάβαιναν όλοι, που έμπαινε κατευθείαν στο κεφάλι του αγρότη που τον ταλαιπωρούσαν οι χωροφυλάκοι που τον κυνηγούσανε να πληρώσει τους καθυστερημένους φόρους. «Κάτω ο μονοπωλητής!» — και παραβίαζαν τις αποθήκες του, μοιράζονταν το στάρι και προκαλούσαν ταραχές στην ύπαιθρο. «Κάτω τα προνόμια των ευγενών!», και βάζανε φωτιά στους φράχτες, ξυλοφόρτωναν τους επιστάτες, κι οι πόλεις, που δεν είχανε χρήματα, ξεσηκώνονταν με τη σειρά τους ενάντια στην κεντρική εξουσία που τους γύρευε χρήματα. — «Στη φωτιά οι φορολογικοί κατάλογοι, τα λογιστικά τεφτέρια και τα δημοτικά αρχεία!», κι όλη η χαρτούρα κάηκε τον Ιούλη του 1789, η εξουσία αποδιοργανώθηκε, οι άρχοντες φύγανε στο εξωτερικό κι η επανάσταση απλωνόταν καθημερινά και σ' άλλα μέρη.

Όλα όσα εκτυλίσσονταν στην κεντρική σκηνή του Παρισιού δεν ήταν τίποτε άλλο από μια αντανάκλαση των όσων συνέβαιναν στην ύπαιθρο, της επανάστασης που, επί τέσσερα χρόνια, γινότανε σε κάθε πόλη, σε κάθε καλύβι, και στην οποία ο λαός ενδιαφερόταν λιγότερο για τους εχθρούς της κεντρικής εξουσίας και περισσότερο για τους πιό κοντινούς τους εχθρούς: τους εκμεταλλευτές της περιοχής του, τις βδέλες του τόπου του.

Ας ανακεφαλαιώσουμε: —Η επανάσταση του 1788-1793, που μας παρουσιάζει σε μεγάλη κλίμακα *την αποδιοργάνωση του κράτους εξαιτίας της λαϊκής επανάστασης* (που ήταν κυρίως οικονομική, όπως και κάθε αληθινά λαϊκή επανάσταση) — μας δίνει κι ένα πολύτιμο μάθημα.

Πολύ πριν από τα 1789, η Γαλλία βρισκόταν ήδη, φανερά, σε μια επαναστατική κατάσταση. Δεν είχε, όμως ακόμα ωριμάσει αρκετά το επαναστατικό πνεύμα ώστε να ξεσπάσει η Επανάσταση. Οι προσπάθειες των επαναστατών πρέπει να κατευθύνονται προς την ανάπτυξη αυτού του πνεύματος της απείθειας, της τόλμης, του μίσους ενάντια στην κατεστημένη κοινωνική τάξη.

Ενώ οι επαναστάτες της αστικής τάξης κατεύθυναν

τις επιθέσεις τους ενάντια στην κεντρική κυβέρνηση, οι επαναστάτες του λαού — που η ιστορία δεν έχει κρατήσει ούτε τα ονόματά τους—, οι άνθρωποι του λαού ετοίμαζαν το *δικό τους* ξεσηκωμό, τη *δική τους* επανάσταση, με επαναστατικές πράξεις που κατευθύνονταν ενάντια στους άρχοντες, τους φοροεισπράκτορες και τους κάθε λογής εκμεταλλευτές.

Στα 1788, όταν οι σοβαρές ταραχές προμηνούσαν τον ερχομό της επανάστασης, ο μονάρχης και η αστική τάξη προσπαθούσαν να πάρουν τον έλεγχο της κατάστασης με μερικές παραχωρήσεις· θα μπορούσαν, άραγε, να καταλαγιάσουν τη λαϊκή έξαψη με τις Συνελεύσεις των Τάξεων, με τις ιησούτικες παραχωρήσεις της 4ης Αυγούστου, ή με τα θλιβερά διατάγματα της Νομοθετικής; — Μ' αυτό τον τρόπο καταλαγιάζει μια πολιτική αναταραχή, αλλά με τόσα λίγα πράγματα δεν τιθασσεύεται ο επαναστατημένος λαός. Κι η δυσαρέσκεια μεγάλωνε συνέχεια. Με την επίθεση κατά της ιδιοκτησίας, όμως, *αποδιοργανωνόταν*, ταυτόχρονα, *το κράτος*. Κι αυτό έκανε αδύνατη την σταθεροποίηση οποιασδήποτε κυβέρνησης, κι η λαϊκή επανάσταση, που κατευθυνόταν ενάντια στους άρχοντες και στους πλούσιους γενικά, τέλειωσε, όπως ξέρουμε, μετά από τέσσερα χρόνια, αφού σάρωσε τη μοναρχία και το απολυταρχικό καθεστώς.

Αυτή είναι η πορεία που ακολουθούν όλες οι επαναστάσεις. Έτσι θα αναπτυχθεί και θα προχωρήσει κι η επόμενη επανάσταση, αν —όπως πιστεύουμε εμείς— δεν είναι μια απλή κυβερνητική αλλαγή, αλλά μια αληθινή λαϊκή επανάσταση, ένας επαναστατικός κατακλυσμός που θα μετασχηματίσει απ' άκρου σ' άκρο το καθεστώς της ιδιοκτησίας.

Η απαλλοτρίωση.

I

Δεν είμαστε πια οι μόνοι που λέμε ότι η Ευρώπη βρίσκεται στα πρόθυρα μιας μεγάλης επανάστασης. Η αστική τάξη, απ' τη μεριά της, αρχίζει κι αυτή να το καταλαβαίνει, όπως μαρτυρούν και τα άρθρα των εφημερίδων της (βρισκόμαστε στο Νοέμβρη του 1882). Οι Times το αναγνώρισαν αυτό σ' ένα άρθρο που το κάνει ακόμη περισσότερο εκπληκτικό το γεγονός ότι γράφτηκε σε μια εφημερίδα που ποτέ δεν ανησυχεί αν δεν υπάρχει σοβαρός λόγος. Χλευάζοντας αυτούς που εξυμνούν τις σπαρτιατικές αρετές της αποταμίευσης και της εγκράτειας, η εφημερίδα των χρηματιστικών κύκλων του Λονδίνου καλεί την αστική τάξη να σκεφτεί πιό σοβαρά σε τι χάλια βρίσκονται οι εργάτες στην κοινωνία μας, και να βρουν τι παραχωρήσεις θα έπρεπε να κάνουν, γιατί οι εργάτες έχουν απόλυτο δίκιο που είναι δυσαρεστημένοι. Η Journal de Geneve —αυτή η γριά χαμούρα— σπεύδει ν' αναγνωρίσει κι αυτή ότι, οπωσδήποτε, οι δημοκρατικές κυβερνήσεις δεν ασχολήθηκαν όσο θα 'πρεπε με το κοινωνικό ζήτημα. Κι άλλοι, που απαξιούμε να τους κατονομάσουμε, μα που δεν είναι γι' αυτό καθόλου λιγότερο πιστοί εκφραστές της μεγαλοαστικής τάξης ή του μεγάλου χρηματιστικού κεφαλαίου, θλίβονται από τώρα για την κακή τύχη που περιμένει στο πολύ κοντινό μέλλον το μικροαφεντικό που θ' αναγκαστεί να δουλεύει σαν τους εργάτες του, ή μάλλον διαπιστώνουν με φρίκη ότι το κύμα της λαϊκής οργής ανεβαίνει γύρω τους.

Τα πρόσφατα γεγονότα της πρωτεύουσας της Αυστρίας, η αναταραχή που επικρατεί στη Βόρεια Γαλλία, τα γεγονότα της Ιρλανδίας και της Ρωσίας, τα κινήματα της Ισπανίας και χιλιάδες άλλες ενδείξεις που τις ξέρουμε όλοι μας· οι δεσμοί της αλληλεγγύης που ενώνουν τους εργαζόμενους της Γαλλίας μεταξύ τους και με τους εργαζόμενους των άλλων χωρών —αυτός ο αόρατος δεσμός που κάνει να χτυπάνε στον ίδιο ρυθμό οι καρδιές των εργαζομένων σε μια δεδομένη στιγμή, και που τις ενώνει σε μια μονάχα δύναμη, πράγμα πολύ πιό θαυμαστό απ' την ενότητα που εκφράζεται μόνο από την ύπαρξη μιάς κεντρικής επιτροπής—, όλα αυτά δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να επιβεβαιώνουν τις προβλέψεις.

Τέλος, η κατάσταση στη Γαλλία, που μπαίνει πάλι σ' αυτή τη φάση όπου όλα τα κόμματα που φιλοδοξούν να καταλάβουν την εξουσία είναι έτοιμα να δώσουν τα χέρια για να την αντιμετωπίσουν ενωμένα· η πολλαπλασιασμένη δραστηριότητα των διπλωματών που προμηνάει τον ερχομό του πανευρωπαϊκού πολέμου, που όσες φορές αποσοβείται, τόσο πιό σίγουρος γίνεται· οι αναπόφευκτες επιπτώσεις αυτού του πολέμου που θα είναι αναγκαστικά ο λαϊκός ξεσηκωμός στη χώρα που θα καταληφθεί και θα νικηθεί· —όλα αυτά που συμβαίνουν ταυτόχρονα σε μια εποχή πλούσια σε γεγονότα όπως η δική μας, μας οδηγούν στην πρόβλεψη ότι πλησιάζουμε, το δίχως άλλο, στη μέρα της Επανάστασης.

Η αστική τάξη το καταλαβαίνει αυτό κι ετοιμάζεται να αντισταθεί με τη βία, γιατί ούτε ξέρει, ούτε θέλει να μάθει ότι υπάρχουν κι άλλοι τρόποι. Είναι αποφασισμένη ν' αντισταθεί μέχρις εσχάτων και να σφάξει εκατό και διακόσιες χιλιάδες εργάτες αν χρειαστεί και καμιά πενηνταριά χιλιάδες γυναικόπαιδα, φτάνει μόνο να διατηρήσει την κυριαρχία της. Αυτό δεν είναι, στην πραγματικότητα, τίποτα μπροστά στη φρίκη της σφαγής που θα εξαπολύσει. Έχει αποδείξει την κτηνωδία της στο Πεδίο του Άρεως στα 1790, στη Λυών στα 1831 και στο Παρίσι στα 1848 και στα 1871. Για να σώσουν το

κεφάλαιο και το δικαίωμα στην απραξία και στη φαυλότητα, όλα τα μέσα είναι επιτρεπτά γι' αυτούς τους ανθρώπους.

Το πρόγραμμα της δράσης τους το έχουν αποφασίσει. Μπορούμε να πούμε το ίδιο και για το δικό μας;

Για την αστική τάξη, η σφαγή είναι ήδη ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα, φτάνει να βρεθεί στρατός —λίγο ενδιαφέρει αν είναι γαλλικός, γερμανικός ή τουρκικός— που θα αναλάβει να κάνει τις σφαγές. Εφόσον το μόνο που την ενδιαφέρει είναι να διατηρήσει την κατάσταση που ήδη υπάρχει, το status quo, έστω και για δεκαπέντε χρόνια παραπάνω —το όλο ζήτημα συνοψίζεται γι' αυτήν σε μια απλή στρατιωτική σύγκρουση. Τελείως διαφορετικά τίθεται το ζήτημα για τους εργαζόμενους, γιατί αυτοί θέλουν να αλλάξουν την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων· το πρόβλημα γι' αυτούς, δεν παρουσιάζεται τόσο χοντροκομμένο και απλό. Αντίθετα, παρουσιάζεται πολύ δύσκολο. Η αιματηρή μάχη, όμως, για την οποία πρέπει να είμαστε κι εμείς προετοιμασμένοι όσο κι η αστική τάξη, δεν είναι για μας τίποτα περισσότερο από μια φάση του πολέμου που πρέπει να κάνουμε ενάντια στο κεφάλαιο. Δεν θα μας βοηθούσε σε τίποτα το να ασκήσουμε τρομοκρατία ενάντια στην αστική τάξη κι έπειτα ν' αφήσουμε όλα τα πράγματα στην ίδια κατάσταση. Οι στόχοι μας είναι πολύ διαφορετικοί, τα οράματά μας είναι πολύ ανώτερα.

Για μας το πρόβλημα είναι να καταργηθεί η εκμετάλλευση των ανθρώπων. Είναι να βάλουμε τέλος στις αδικίες, στα δεινά και στα εγκλήματα που απορρέουν από την απραξία των μεν και από την οικονομική, πνευματική και ηθική υποδούλωση των δε. Το πρόβλημα είναι πολύ σοβαρό. Αφού, όμως, οι περασμένοι αιώνες κληροδότησαν αυτό το πρόβλημα στη δική μας γενιά· αφού μας έχει αναγκάσει η ιστορία να το λύσουμε μια και καλή, πρέπει να αναλάβουμε αυτό το έργο. Στο κάτω κάτω, δεν πρέπει να ψάξουμε και πολύ για να βρούμε τη λύση του. Γιατί μας την έχει επιβάλει η ιστορία, μαζί με το ίδιο το

πρόβλημα· έχει ειπωθεί και λέγεται φωναχτά σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης, και είναι η συμπύκνωση της οικονομικής και πνευματικής ανάπτυξης του αιώνα μας. Είναι η Απαλλοτρίωση· είναι η Αναρχία.

Αν ο κοινωνικός πλούτος μείνει στα χέρια των λίγων που τον κατέχουν σήμερα· αν το εργοστάσιο, η αποθήκη και το εργαστήριο μείνουν ιδιοκτησία του αφεντικού τους· αν οι σιδηρόδρομοι και τ' άλλα μέσα μεταφοράς εξακολουθήσουν να βρίσκονται στα χέρια εταιριών και ατόμων που τα μονοπωλούν· αν τα σπίτια των πόλεων και οι επαύλεις των αρχόντων μείνουν στην κατοχή του τωρινού τους ιδιοκτήτη, αντί να δοθούν από την ίδια τη μέρα της επανάστασης, σ' όλους τους εργαζόμενους, χωρίς αποζημίωση· αν όλα τα σωρευμένα πλούτη, είτε βρίσκονται στις τράπεζες είτε στα σπίτια των πλουσίων, δεν επιστραφούν αμέσως στην κοινότητα —αφού *όλοι* συνέβαλαν στη δημιουργία τους—, αν ο ξεσηκωμένος λαός δεν πάρει στην κατοχή του όλα τα εμπορεύματα και τα αγαθά που είναι σωρευμένα στις μεγάλες πόλεις κι αν δεν οργανωθεί για να τα δώσει σ' όσους τα 'χουν ανάγκη· αν, τέλος, η γη παραμείνει ιδιοκτησία των τραπεζιτών και των τοκογλύφων —όπως είναι σήμερα πραγματικά, αν όχι και τυπικά— κι αν οι μεγάλες ιδιοκτησίες δεν παρθούν απ' τα χέρια των μεγαλοτσιφλικάδων για να δοθούν σ' αυτούς που θέλουν να καλλιεργήσουν τη γη· αν, πάνω απ' όλα, συγκροτηθεί μια τάξη κυβερνώντων που θα επιβάλει τη θέλησή της στους κυβερνώμενους, η εξέγερση δεν θα είναι επανάσταση, και θα χρειαστεί να ξαναρχίσουν όλα απ' την αρχή. Ο εργάτης, αφού είχε αποτινάξει το ζυγό για μια στιγμή, θα πρέπει να τον ξαναβάλει και να υποταχτεί ξανά στο μαστίγιο και στο βούκεντρο του αφεντικού του, στην αλαζονεία των αρχηγών του, στις ιδιοτροπίες και στα εγκλήματα των χασομέρηδων — για να μη μιλήσουμε για τη λευκή τρομοκρατία, τις εξορίες, τις εκτελέσεις και τον φρενιασμένο χορό των φονιάδων πάνω στα πτώματα των εργαζόμενων.

Η απαλλοτρίωση — αυτό είναι το πρώτο έργο που επιβάλλεται να κάνει η επόμενη επανάσταση, που αλλιώς δεν θα εκπληρώσει τον ιστορικό της προορισμό. Η ολοκληρωμένη απαλλοτρίωση όλων εκείνων που είναι μέσα για την εκμετάλλευση των ανθρώπων. Η επιστροφή στα χέρια της εθνικής κοινότητας όλων εκείνων που μπορούν να γίνουν, στα χέρια ενός ανθρώπου, μέσα για την εκμετάλλευση των συνανθρώπων του.

Η επόμενη επανάσταση, πρέπει να δώσει τη δυνατότητα στον καθένα να μπορεί να ζει δουλεύοντας ελεύθερα, χωρίς να αναγκάζεται να πουλάει την εργατική του δύναμη και την ελευθερία του σ' άλλους, που θα σωρεύουν πλούτη απ' το μόχθο των δουλοπαροίκων τους.

Πριν από μια δεκαετία, αυτό το πρόγραμμα το δέχονταν όλοι οι σοσιαλιστές (τουλάχιστον ως προς το οικονομικό του μέρος). Όποιος λεγόταν σοσιαλιστής το δεχόταν, και μάλιστα χωρίς επιφυλάξεις. Από τότε, εμφανίστηκαν πολλοί αγύρτες που χρησιμοποίησαν το σοσιαλισμό για να εξυπηρετήσουν τα προσωπικά τους συμφέροντα, κι έχουν κάνει τόσο πετυχημένα τη δουλειά τους για να κολοβώσουν αυτό το πρόγραμμα, ώστε σήμερα μόνο οι αναρχικοί το έχουν κρατήσει στο σύνολό του. Οι υπόλοιποι το 'χουν ευνουχίσει και τόχουν παραφουσκώσει με κούφιες φράσεις που μπορεί ο καθένας να τις ερμηνεύσει όπως θέλει· και το 'χουν πετσοκόψει έτσι, όχι για ν' αρέσει στους εργάτες —όταν οι εργάτες δέχονται το σοσιαλισμό τον δέχονται ολόκληρο— αλλά για ν' αρέσει στην αστική τάξη και να της δώσει τα περιθώρια να ενταχθεί κι αυτή στο σοσιαλιστικό κόμμα. Έχει μείνει, λοιπόν, μόνο στους αναρχικούς το δύσκολο καθήκον να προπαγανδίσουν, μέχρι και στις πιό κρυφές γωνίτσες, αυτή την ιδέα της απαλλοτρίωσης. Και δεν μπορούν να υπολογίζουν στη βοήθεια κανενός γι' αυτό το έργο.

Θα ήταν μοιραίο λάθος να νομίσουμε ότι η ιδέα της απαλλοτρίωσης έχει ήδη διαποτίσει τα πνεύματα όλων των εργαζόμενων και ότι έχει γίνει για όλους μια απ'

αυτές τις πεποιθήσεις για τις οποίες ο ακέραιος άνθρωπος είναι έτοιμος να θυσιάσει τη ζωή του. Δεν είναι καθόλου έτσι. Υπάρχουν εκατομμύρια άνθρωποι που δεν έχουν ακούσει ποτέ να γίνεται λόγος γι' αυτήν, παρά μόνο από τους αντιπάλους της. Κι απ' αυτούς ακόμη που την δέχονται, πόσο λίγοι είναι αυτοί που την έχουν μελετήσει απ' όλες τις πλευρές και σ' όλες τις λεπτομέρειές της! Ξέρουμε, είν' αλήθεια, ότι στη διάρκεια της επανάστασης είναι που η ιδέα της απαλλοτρίωσης θα αποκτήσει πάρα πολλούς οπαδούς, όταν όλος ο κόσμος αρχίσει να ενδιαφέρεται για τα δημόσια πράγματα, να διαβάζει, να συζητάει, να προπαγανδίζει, κι όταν οι πιό συγκεκριμένες κι οι πιό καθαρά διατυπωμένες ιδέες θα μπορέσουν να τραβήξουν το ενδιαφέρον των μαζών. Και ξέρουμε ακόμη ότι αν στην Επανάσταση εμφανίζονταν μόνο δυο κόμματα —της αστικής τάξης και του λαού— η ιδέα της απαλλοτρίωσης θα γινόταν μ' ενθουσιασμό δεκτή από το μεγαλύτερο μέρος του λαού, έστω κι αν την είχε υποστηρίξει η πιό μικρή ομαδούλα. Εμείς, όμως, έχουμε να τα βάλουμε και μ' άλλους εχθρούς της κοινωνικής επανάστασης πέρα από την αστική τάξη. Μ' όλα τα μπάσταρδα κόμματα που έχουν ξεπηδήσει ανάμεσα στην αστική τάξη και τους επαναστάτες σοσιαλιστές· μ' όλους αυτούς που, όσο τίμιοι κι αν είναι, τους έχει ποτίσει μέχρι το μεδούλι αυτή η ατολμία του πνεύματος που είναι το φυσικό επακόλουθο αιώνων σεβασμού για την εξουσία· και τέλος, μ' όλους τους αστούς που θα προσπαθήσουν να σώσουν, μέσα στο ναυάγιο, ένα μέρος απ' τα προνόμιά τους και θα επιδείξουν όσο πιό κραυγαλέα μπορούν τα λιγοστά προνόμια που είναι πρόθυμοι να θυσιάσουν προσωρινά —μόνο για να τα ξαναπάρουν πίσω αργότερα·— μ' όλα αυτά τα μπάσταρδα κόμματα που θα βάλουν τα δυνατά τους για να κάνουν το λαό ν' αφήσει ελεύθερο το αγρίμι και ν' αρκεστεί να πιάσει τον ίσκιο του. Θα βρεθούν χιλιάδες άνθρωποι που θα 'ρθουν να πουν ότι κάλλιο ν' αρκεστούμε στα λίγα για να μη τα χάσουμε όλα· άνθρωποι που θα προσπαθήσουν να κερδί-

σουν χρόνο και να εξαντλήσουν την επανάστατική ορμή σε άσκοπες επιθέσεις ενάντια σε κούφια πράγματα και σε ασήμαντους ανθρώπους, αντί να σπρώξουν το λαό να επιτεθεί αποφασιστικά ενάντια στους θεσμούς· άνθρωποι που θα θελήσουν να παίξουν το ρόλο του Σαιν-Ζυστ και του Ροβεσπιέρου, αντί να κάνουν ό,τι έκανε ο αγρότης του περασμένου αιώνα, που *πήρε στα χέρια του* τον κοινωνικό πλούτο, *τον χρησιμοποίησε* στη συνέχεια και κατοχύρωσε τα δικαιώματά του πάνω σ' αυτό τον πλούτο προς όφελος ολόκληρου του λαού.

Για ν' αντιμετωπίσουμε αυτό τον κίνδυνο, έχουμε, προς το παρόν, μόνο ένα μέσο: να δουλέψουμε, από τώρα κιόλας, ακούραστα για να διαδώσουμε την ιδέα της απαλλοτρίωσης με *όλα* τα λόγια και τα έργα μας: κάθε πράξη μας πρέπει να συνδέεται μ' αυτή τη γενέτειρα ιδέα: η λέξη Απαλλοτρίωση πρέπει να φτάσει σ' όλες τις κοινότητες της χώρας· πρέπει να συζητηθεί σ' όλα τα χωριά και να γίνει για κάθε εργάτη και για κάθε αγρότη ένα αναπόσπαστο μέρος της λέξης Αναρχία· τότε, και μόνο τότε, θα είμαστε βέβαιοι ότι τη μέρα της Επανάστασης θα βρίσκεται σ' όλα τα στόματα, ότι θα υψώνεται φοβερή απ' όλο το λαό, κι ότι ο λαός δεν θα 'χει χύσει μάταια το αίμα του.

Αυτή η ιδέα γεννιέται τούτη τη στιγμή στις καρδιές των αναρχικών όλων των χωρών για τη δουλειά που έχουν κάνουν. Ο χρόνος πιέζει· αυτό, όμως, θα μας δώσει καινούρια δύναμη και θα μας κάνει να πολλαπλασιάσουμε την ενεργητικότητά μας για να πετύχουμε αυτό το αποτέλεσμα· γιατί χωρίς αυτό, όλες οι προσπάθειες κι όλες οι θυσίες του λαού θα πάνε ξανά χαμένες.

II

Πριν εκθέσουμε τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε εμείς την απαλλοτρίωση, πρέπει να απαντήσουμε σε μια παρατήρηση, αστήριχτη θεωρητικά μα ευρύτατα διαδε-

δομένη. Η πολιτική οικονομία —η κατεξοχήν ψευδο-επιστήμη της αστικής τάξης— δεν σταματάει να εξυμνεί, σ' όλους τους τόνους, τα ευεργετικά αποτελέσματα της ατομικής ιδιοκτησίας. —«Δέστε, λένε, τα θαύματα που κάνει ο αγρότης απ' τη στιγμή που γίνεται κάτοχος της γης που καλλιεργεί· δέστε πώς σκαλίζει κι ανακατεύει τη γη του, δέστε τι σοδειές βγάζει από μια, συχνά, αχάριστη γη! Δέστε, τέλος, τί κατάφερε να κάνει η βιομηχανία από τότε που απελευθερώθηκε από τα εμπόδια που της έθεταν οι συντεχνίες κι οι πρωτομάστορες! Όλα αυτά τα θαύματα τα χρωστάμε στην ατομική ιδιοκτησία!»

Είναι αλήθεια ότι μετά απ' αυτή την περιγραφή, οι οικονομολόγοι δεν βγάζουν το συμπέρασμα: «Η γη σ' αυτόν που την καλλιεργεί!», αλλά σπεύδουν να συμπεράνουν: «Η γη στον άρχοντα που θα βάζει να την καλλιεργούν μισθωτοί!» Κι όμως, φαίνεται ότι υπάρχουν πολλοί καλόπιστοι άνθρωποι που αφήνονται να παρασυρθούν απ' αυτά τα επιχειρήματα και που τα επαναλαμβάνουν άκριτα. Όσο για μας, τους «ουτοπιστές» —ακριβώς γιατί είμαστε «ουτοπιστές»— προσπαθούμε να εμβαθύνουμε, να αναλύσουμε, και, να τί βρίσκουμε.

Αναφορικά με τη γη, διαπιστώνουμε ότι η καλλιέργεια γίνεται κι αυτή πολύ καλύτερα από τότε που ο αγρότης γίνεται κάτοχος του χωραφιού του. Με ποιόν, όμως, συγκρίνουν οι κύριοι οικονομολόγοι τον μικρογεωργό, ιδιοκτήτη της γης; —Μήπως με τον κομμουνιστή καλλιεργητή; Μήπως, για παράδειγμα, με μια απ' αυτές τις κοινότητες των doukhoborsti (των υποστηριχτών του πνεύματος) που, φτάνοντας στις όχθες του Αμουρ, βάζουν από κοινού τα κοπάδια και τη δουλειά των νέων τους, περνάνε το άροτρο με ζεμένα τέσσερα και πέντε ζευγάρια βόδια πάνω απ' τα πουρνάρια, χτίζουν όλοι μαζί τα σπίτια τους και βρίσκονται, απ' την πρώτη κιόλας χρονιά, πλούσιοι κι ευτυχισμένοι, ενώ ο μονάχος κι απομονωμένος εποικιστής που προσπάθησε να ξεχερσώσει ένα μικρό βάλτο ζητιανεύει απ' το κράτος λίγα κιλά αλεύρι; Μήπως με μια απ' αυτές τις αμερικάνικες κοι-

νότητες για τις οποίες μας μιλά ο Νόρντχοφ που, αφού εξασφάλισαν σ' όλα τα μέλη τους τροφή, ρουχισμό και στέγη, δίνουν σήμερα κι από ένα ποσό εκατό δολλαρίων στον καθένα και στην καθεμιά για ν' αγοράσουν το μουσικό όργανο, το τεχνούργημα και το μικροκόσμημα που δεν υπάρχουν στα καταστήματα της κοινότητας;

'Οχι! η αναζήτηση και η μελέτη των αντιφατικών δεδομένων με σκοπό την ερμηνεία τους, τη στήριξη ή την κατάρριψη μιας υπόθεσης, είναι ίσως έργο ενός Δαρβίνου· η επίσημη επιστήμη προτιμά να παραβλέπει τέτοια πράγματα. Αρκείται να συγκρίνει τον αγρότη ιδιοκτήτη με τον... δουλοπάροικο, τον μισακάρη και τον ενοικιαστή!

Μα, μήπως ο δουλοπάροικος, όταν δούλευε στη γη του φεουδάρχη, δεν ήξερε από την αρχή ότι ο φεουδάρχης θα τούπαιρνε όλη τη σοδειά, εκτός από 'να ελάχιστο μερίδιο καλαμποκιού και σίκαλης —ίσα για να τον κρατάνε στη ζωή; Μήπως δεν ήξερε ότι, όσο κι αν ξεθεωνόταν στη δουλειά, σαν έμπαινε η άνοιξη θ' αναγκαζόταν ν' ανακατέψει με το αλεύρι του χόρτα (όπως κάνουν ακόμα οι ρώσοι αγρότες, κι όπως έκαναν οι γάλλοι αγρότες πριν από τα 1789!), κι ότι αν είχε την ατυχία να πλουτίσει λιγάκι θα γινόταν στόχος των αρπαχτικών διαθέσεων του φεουδάρχη; Προτιμούσε, λοιπόν, να δουλεύει όσο λιγότερο μπορούσε και να παθαίνει τα λιγότερα κακά. Κι ύστερα τους παραξενεύει το γεγονός ότι τα εγγόνια αυτού του αγρότη καλλιεργούν τη γη πολύ καλύτερα, απ' τη στιγμή που ξέρουν ότι η σοδειά τους ανήκει;

Ο μισακάρης είναι ήδη πρόοδος σε σχέση με τον δουλοπάροικο. Ξέρει ότι τη μισή σοδειά θα του την πάρει ο ιδιοκτήτης της γης, είναι όμως σίγουρος ότι η υπόλοιπη μισή θα μείνει στα δικά του χέρια. Κι όμως, παρά τον —απαράδεχτο για μας, πολύ δίκαιο για τους οικονομολόγους— όρο αυτό, πετυχαίνει να βελτιώσει την καλλιέργειά του, όσο μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο με μόνη την εργασία των χεριών του.

Ο ενοικιαστής του αγρού, αν το συμβόλαιο της ενοι-

κίασης έχει γίνει για κάμποσα χρόνια κι αν οι όροι του συμβολαίου δεν παραείναι βαριοί, αν του επιτρέπουν να βάλει κάτι στην άκρη για να βελτιώσει την καλλιέργειά του, ή αν έχει στην κατοχή του κάποιο κυκλοφοριακό κεφάλαιο, κάνει άλλο ένα βήμα στο δρόμο των βελτιώσεων. Τέλος, ο αγρότης ιδιοκτήτης, αν δεν έχει καταχρεωθεί για ν' αγοράσει το χωράφι του, αν μπορέσει να βάλει κάτι στην άκρη, καλλιεργεί καλύτερα και απ' τον δουλοπάροικο και απ' τον μισακάρη και απ' τον ενοικιαστή, γιατί ξέρει ότι πέρα απ' τους φόρους και τη μερίδα του λέοντος που θα πάρει ο πιστωτής του, ό,τι θα βγάλει με σκληρή δουλειά απ' τη γη θα του ανήκει.

Τί συμπέρασμα, όμως, μπορούμε να βγάλουμε απ' αυτά τα δεδομένα; — Κανένα, πέρα απ' το ότι σε κανέναν δεν αρέσει να δουλεύει για τους άλλους κι ότι ποτέ η γη δεν θα καλλιεργηθεί καλά αν ο καλλιεργητής ξέρει ότι με τον άλφα ή βήτα τρόπο το μεγαλύτερο μέρος της σοδειάς του θα το κατασπαράξει κάποιος χασομέρης —είτε φεουδάρχης είναι, είτε αστός, είτε πιστωτής— ή το κράτος με τους φόρους του. Μόνο αν παραείμαστε προκατειλημμένοι μπορούμε να βγάλουμε από δεδομένα που δεν μπορούν καν να συγκριθούν, ένα συμπέρασμα σχετικό με την ατομική ιδιοκτησία και τη συλλογική κατοχή της γης.

Ωστόσο, απ' αυτά τα δεδομένα βγαίνει ένα άλλο συμπέρασμα.

Η δουλειά του μισακάρη, του ενοικιαστή και προπάντων του μικροϊδιοκτήτη αγρότη για τους οποίους μιλήσαμε, είναι πιό σκληρή απ' τη δουλειά του δουλοπάροικου ή του δούλου. Παρόλα αυτά, η γεωργία δεν ευδοκιμεί ούτε με το σύστημα το μισακό, ούτε με το σύστημα της ενοικίασης, ούτε με το σύστημα της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας. Πριν από μισό αιώνα, θα μπορούσε κάποιος να πιστεύει ότι η λύση του αγροτικού ζητήματος ήταν η μικρή έγγεια ιδιοκτησία, γιατί πράγματι, εκείνη την εποχή, ο αγρότης ιδιοκτήτης άρχιζε κάπως να παίρνει πάνω του, πράγμα που φαινόταν ακόμη

πιό χτυπητά μιας κι ήταν το αμέσως επόμενο στάδιο από τη μιζέρια του περασμένου αιώνα. Αυτή, όμως, η χρυσή εποχή της μικρής έγγειας ιδιοκτησίας πέρασε γρήγορα. Σήμερα ο αγρότης που είναι ιδιοκτήτης ενός μικρού χωραφιού μόλις που τα βγάζει πέρα. Χρεώνεται, γίνεται θύμα του έμπορα της σοδείας, του έμπορα της γης και του τοκογλύφου· τα γραμμάτια κι οι υποθήκες καταστρέφουν ολόκληρα χωριά, κι είναι πληγές πιό βαριές από τους εξαιρετικά υψηλούς φόρους του κράτους και των κοινοτικών αρχών. Ο μικροϊδιοκτήτης αγρότης ζει διαρκώς μέσα στο άγχος, κι αν είναι ακόμα στο όνομα ιδιοκτήτης, δεν είναι, στην πραγματικότητα, τίποτε άλλο από υπενοικιαστής των τραπεζιτών και των τοκογλύφων. Ελπίζει ότι μια μέρα θα ξεχρεωθεί, μα στην πραγματικότητα χρεώνεται όλο και περισσότερο. Στις λίγες εκατοντάδες αγροτών που ευημερούν, αντιστοιχούν εκατομμύρια αγρότες που, το μόνο που μπορεί να τους ελευθερώσει απ' την αρπαγή του τοκογλύφου, είναι η επανάσταση.

Πού οφείλεται, λοιπόν, αυτό το αναμφισβήτητο γεγονός, που το αποδεικνύουν τόμοι ολόκληροι στατιστικών στοιχείων —και που ανατρέπει για τα καλά τις θεωρίες για τα ευεργετικά αποτελέσματα της ατομικής ιδιοκτησίας;

Η εξήγηση είναι πολύ απλή. Δεν οφείλεται στον αμερικάνικο ανταγωνισμό —το φαινόμενο είχε παρατηρηθεί πριν αυτός γίνει σοβαρός· ούτε κι οφείλεται αποκλειστικά στους φόρους: αν οι φόροι μειώνονταν, η διαδικασία θα επιβραδυνόταν, αλλά δεν θα σταματούσε. Η εξήγηση βρίσκεται σ' ένα άλλο γεγονός, στο ότι δηλαδή η γεωργία στην Ευρώπη, αφού είχε μείνει στάσιμη επί δεκαπέντε αιώνες, αρχίζει εδώ και πενήντα χρόνια να κάνει κάποια πρόοδο. Βρίσκεται ακόμα, μέχρι ένα ορισμένο σημείο, και στις αυξανόμενες ανάγκες του ίδιου του καλλιεργητή, στα εύκολα δάνεια που του προσφέρουν οι τράπεζες, οι εργοστασιάρχες, οι αυλικοί, οι ευπατρίδες των πόλεων, για να τον τυλίξουν στα δίχτυα τους· και βρίσκεται ακόμα στις τόσο υψηλές τιμές της γης, που

την έχουν σφετεριστεί οι πλούσιοι, είτε σαν κτήματα για αναψυχή, είτε για τις ανάγκες της βιομηχανίας ή των μεταφορών.

Ας αναλύσουμε τον πρώτο απ' αυτούς τους παράγοντες, που είναι κατά τη γνώμη μας κι ο πιό σημαντικός. Για να συμβαδίσει με την πρόοδο της γεωργίας, για να μπορέσει να πουλήσει στην ίδια τιμή μ' εκείνον που καλλιεργεί με μηχανήματα τη γη και που βγάζει μεγαλύτερη σοδειά με χημικά λιπάσματα, ο αγρότης πρέπει σήμερα να έχει ένα ορισμένο κεφάλαιο που να του επιτρέπει να επιφέρει κάποιες βελτιώσεις στην καλλιέργειά του. Χωρίς χρηματικό απόθεμα, δεν μπορεί να γίνει μια αγροτική καλλιέργεια. Το σπίτι φθείρεται, το άλογο γερνάει, η αγελάδα σταματάει να δίνει γάλα, το άροτρο χαλάει, η άμαξα χαλάει: χρειάζονται αντικατάσταση, επιδιόρθωση. Πάνω απ' όλα, όμως, πρέπει να νοικιαστούν περισσότερα ζώα, ν' αγοραστούν πιό τελειοποιημένα εργαλεία, να βελτιωθεί το χωράφι. Γι' αυτό χρειάζεται να δώσει αμέσως μερικά χιλιόφραγκα, κι αυτά ακριβώς είναι που δεν μπορεί ποτέ να βρει ο αγρότης. — Τι κάνει τότε; Εφαρμόζει αυστηρά «το σύστημα του μοναδικού κληρονόμου»[4], που ερημώνει τη Γαλλία, μα δεν κατορθώνει να ξεπεράσει τις δυσκολίες του. Στο τέλος, στέλνει το παιδί του στην πόλη — για να προστεθεί κι αυτό στο προλεταριάτο των πόλεων, κι ο ίδιος βάζει υποθήκες, χρεώνεται και ξαναγίνεται δουλοπάροικος— δουλοπάροικος του τραπεζίτη, όπως ήταν άλλοτε του άρχοντα.

Αυτή είναι η μικρή αγροτική ιδιοκτησία σήμερα. Όσοι την υμνούν ακόμη είναι καθυστερημένοι κατά μισόν αιώνα: βασίζουν τα επιχειρήματά τους σε γεγονότα που ήταν αληθινά πριν από πενήντα χρόνια· δεν βλέπουν, όμως, τη σημερινή πραγματικότητα.

Αυτό το τόσο απλό γεγονός που συνοψίζεται σε δυο κουβέντες, «Όχι γεωργία χωρίς αποταμιευμένα χρήματα», περικλείει κάτι πολύ σοβαρό που θα έκαναν καλά να το σκεφτούν οι υποστηρικτές της «εθνικοποίησης της

γης».

Αν αύριο οι υποστηρικτές του κ. Χένρυ Τζόρτζ φτάσουν να πάρουν από τα χέρια των άγγλων λόρδων όλη την κτηματική τους περιουσία· αν μοιράσουν αυτή τη γη, χωρισμένη σε μικρούς κλήρους, σε όσους θελήσουν να την καλλιεργήσουν· αν τα νοίκια πέσουν πολύ χαμηλά, ή καταργηθούν· — θα υπάρξει ευημερία για είκοσι-τριάντα χρόνια· μετά τριάντα χρόνια, όμως, όλα θα χρειαστεί να ξαναγίνουν απ' την αρχή.

Η γη χρειάζεται μεγάλη φροντίδα. Για να δώσει 29 εκατόλιτρα εκλεκτού σταριού ανά εκτάριο όπως γίνεται στο Νόρφολκ, και μέχρι 36 και 42 εκατόλιτρα —μια τόσο μεγάλη σοδειά δεν είναι πια όνειρο— χρειάζεται να βγάλουμε τα λιθάρια, να αποξηράνουμε, να σκάψουμε βαθιά το χώμα και ν' αντικαταστήσουμε την τσάπα με το διπλό υνί· χρειάζεται ν' αγοράσουμε λιπάσματα, να φτιάξουμε τους δρόμους. Πρέπει, τέλος, να ξεχερσώσουμε τη γη, για ν' ανταποκριθούμε στις αυξανόμενες ανάγκες ενός αυξανόμενου πληθυσμού.

Για όλα αυτά απαιτούνται δαπάνες και δουλειά που δεν μπορεί να τα προσφέρει μονάχη της η οικογένεια —κι έτσι η γεωργία παραμένει στάσιμη. Για να πάρουμε τις σοδειές που παίρνουν ήδη από την εντατική γεωργία, πρέπει να διατεθούν αρκετές φορές για αποξήρανση, σε ένα-δυο μήνες, τέσσερις με πέντε χιλιάδες μέρες εργασίας (είκοσι χιλιάδες φράγκα) σε ένα μόνο εκτάριο. Αυτό είναι που μπορεί να κάνει ο καπιταλιστής, και που δεν θα μπορέσει ποτέ να το κάνει ο μικροϊδιοκτήτης αγρότης με το πενιχρό αποταμίευμα που κατορθώνει να βάλει στην άκρη στερούμενος όλα όσα πρέπει να έχει η ζωή ενός αληθινά ανθρώπινου όντος. Η γη απαιτεί απ' τον άνθρωπο να της δίνει τη ζωογόνα δουλειά του για να δώσει απλόχερα τα χρυσά στάχυα της — κι ο άνθρωπος δεν της την δίνει. Κλεισμένος για όλη του τη ζωή στους βιομηχανικούς στρατώνες, κατασκευάζει έξοχα υφαντά για τους μαχαραγιάδες της Ινδίας, για τους δουλέμπορους της Αφρικής και για τις γυναίκες των

τραπεζιτών· υφαίνει για να ντύσει τους αιγύπτιους, τους τάρταρους του Τουρκεστάν, αν δεν γυρνάει με σταυρωμένα χέρια έξω απ' τις βουβές φάμπρικες — ενώ η γη δεν έχει ανθρώπους να την καλλιεργήσουν για να δώσει τα αναγκαία για τη ζωή και την άνεση σε εκατομμύρια ανθρώπους. Το κρέας εξακολουθεί να είναι πολυτέλεια για είκοσι εκατομμύρια γάλλους.

Πέρα από κείνους που την δουλεύουν καθημερινά, η γη χρειάζεται ακόμα *εκατομμύρια παραπανίσια χέρια σε ορισμένες εποχές*, για να βελτιωθούν τα χωράφια, να καθαριστούν απ' τα λιθάρια τα λιβάδια, για να δημιουργηθεί με τη βοήθεια των δυνάμεων της φύσης ένα πλούσιο χώμα, για να γίνει στην ώρα της η συγκομιδή των καρπών. Απαιτεί να της στέλνει η πόλη τα χέρια, τις μηχανές και τους κινητήρες της, ενώ αυτοί οι κινητήρες, αυτές οι μηχανές κι αυτά τα χέρια μένουν ανεκμετάλλευτα στις πόλεις, ή δουλεύουν για να ικανοποιήσουν την ματαιοδοξία των πλούσιων όλου του κόσμου.

Η ατομική ιδιοκτησία της γης, όχι μόνο δεν είναι πηγή πλούτου για τη χώρα, αλλά έχει γίνει κι εμπόδιο στην πρόοδο της γεωργίας. Ενώ ορισμένοι ερευνητές ανοίγουν καινούριους δρόμους στην καλλιέργεια της γης, αυτή την καλλιέργεια την κρατά καθηλωμένη, σχεδόν σ' ολόκληρη την Ευρώπη, η ατομική ιδιοκτησία.

Μήπως απ' αυτά έπεται ότι η Κοινωνική Επανάσταση θα πρέπει να καταστρέψει τους φράχτες που χωρίζουν τις μικρές ιδιοκτησίες, να καταργήσει τα κηπάκια και τα περιβόλια και να βάλει να περάσει από πάνω τους το ατμοκίνητο άροτρο, για να φέρει τα αμφίβολα ευεργετήματα της εκτατικής καλλιέργειας, όπως ονειρεύονται μερικοί εξουσιαστές μεταρρυθμιστές;

Εμείς, βέβαια, δεν σκεφτόμαστε να κάνουμε κάτι τέτοιο. Δεν σκοπεύουμε να πειράξουμε το χωράφι του αγρότη, αν το καλλιεργεί μονάχος του με τα παιδιά του, χωρίς να χρησιμοποιεί μισθωτή εργασία. Θα απαλλοτριώσουμε, όμως, όλη τη γη που δεν την καλλιεργούν με τα χέρια τους όσοι την κατέχουν αυτή τη στιγμή. Κι όταν

η Κοινωνική Επανάσταση θα έχει γίνει τετελεσμένο γεγονός, όταν ο εργάτης των πόλεων δεν θα δουλεύει πια για ένα αφεντικό αλλά για τις ανάγκες του συνόλου — οι ομάδες των εργατών, εύθυμες και χαρούμενες, θα γυρίσουν στην ύπαιθρο για να δώσουν στους απαλλοτριωμένους κάμπους την καλλιέργεια που τους λείπει και να μεταμορφώσουν σε λίγες μέρες τις ακαλλιέργητες θαμνώδεις εκτάσεις σε γόνιμες πεδιάδες, φέρνοντας τον πλούτο στη χώρα και δίνοντας σ' όλους —«πάρε, έχει κι άλλο»— τα πλούσια και ποικίλα προϊόντα που είναι έτοιμα να προσφέρουν η γη, το φως κι η ζέστη. Όσο για τον μικροϊδιοκτήτη αγρότη, πιστεύετε ότι δεν θα καταλάβει τα πλεονεκτήματά της από κοινού καλλιέργειας αν τα δει μπροστά στα μάτια του; Πιστεύετε ότι δεν θα γυρέψει κι ο ίδιος, με τη θέλησή του, να γίνει μέλος αυτής της μεγάλης οικογένειας;

Η βοήθεια που δίνουν οι στρατιές των άνεργων κουρελιάρηδων του Λονδίνου, στο μάζεμα του λυκίσκου, στους καλλιεργητές του Κεντ, και που οι πόλεις δίνουν μερικές φορές στα χωριά την εποχή του τρυγητού, θα δίνεται για την *καλλιέργεια*, όπως δίνεται σήμερα για τη *συγκομιδή*. Η κατεξοχήν εποχιακή βιομηχανία (όπως το έχουν καταλάβει θαυμάσια οι κερδοσκόποι του Φαρ Ουέστ) που απαιτεί σε ορισμένες εποχές πολλά περίσσια χέρια, για τη βελτίωση του εδάφους περισσότερο απ' ότι για τη συγκομιδή, η γεωργία δηλαδή, που έγινε από κοινού καλλιέργεια, θα είναι ο κρίκος που θα συνδέει την πόλη με το χωριό· θα τα ενώσει σ' έναν μοναδικό κήπο που θα τον καλλιεργεί μια και μόνη οικογένεια. Οι Φάρμες-Μαμμούθ και ορισμένες άλλες στις ΗΠΑ, όπου η καλλιέργεια γίνεται σήμερα σε πολύ μεγάλη κλίμακα από χιλιάδες ξυπόλυτους, που τους μισθώνουν για λίγους μήνες και τους ξαποστέλνουν αμέσως μόλις τελειώσουν οι πολλές δουλειές και η συγκομιδή (βλέπε και τη μπροσούρα *Εργάτη, πάρε στα χέρια σου τη μηχανή! Κι εσύ αγρότη, πάρε στα χέρια σου τη γη!*, που έχει εκδώσει η εφημερίδα μας) θα γίνουν τα πάρκα όπου θα ξεκουράζονται οι

εργάτες της βιομηχανίας.

Το μέλλον δεν ανήκει στην ατομική ιδιοκτησία, στον αγρότη που 'χει περιοριστεί στο χωραφάκι του και το ταΐζει μάταια· ανήκει στην από κοινού καλλιέργεια. Μόνον αυτή —μάλιστα, μόνον αυτή— μπορεί να κάνει τη γη να μας δώσει όσα έχουμε δικαίωμα να περιμένουμε απ' αυτήν.

Μήπως θα βρούμε τα ευεργετικά αποτελέσματα της ατομικής ιδιοκτησίας στη βιομηχανία;

Ας μην επεκταθούμε σ' όλα τα δεινά που έχει φέρει στη βιομηχανία η ατομική ιδιοκτησία, δηλαδή το κεφάλαιο. Είναι γνωστά στους σοσιαλιστές. Δυστυχία του εργάτη, αβεβαιότητα για το αύριο ακόμη κι όταν η πείνα δεν χτυπά την πόρτα του· κρίσεις, ανεργία, εκμετάλλευση της γυναίκας και του παιδιού, βιολογικός εκφυλισμός. Νοσηρή πολυτέλεια των αργόσχολων και υποβιβασμός του εργάτη στην κατάσταση του υποζυγίου, που στερείται τα μέσα για να συμμεριστεί τις χαρές που δίνουν η γνώση, η τέχνη κι η επιστήμη —όλα αυτά έχουν ήδη ειπωθεί τόσες φορές που είναι ανώφελο να τα επαναλάβουμε κι εδώ. Πόλεμοι για τις εξαγωγές και για την επικράτηση στις αγορές· εμφύλιοι πόλεμοι· κολοσσιαίοι στρατοί, τερατώδεις δαπάνες, εξολόθρευση ολόκληρων γενεών ανθρώπων. Ηθικός μαρασμός των αργόσχολων, λαθεμένη κατεύθυνση που δίνουν στην επιστήμη, στις τέχνες και στις ηθικές αρχές. Κυβερνήσεις που έχουν γίνει απαραίτητες για να εμποδίζουν τον ξεσηκωμό των καταπιεσμένων· ο νόμος με τα εγκλήματα, τους δήμιους και τους δικαστές του· η καταπίεση, η υποταγή, η δουλοπρέπεια που είναι αποτελέσματα της ατομικής ιδιοκτησίας, ο εξευτελισμός τον οποίο επιβάλλει στην κοινωνία — αυτός είναι ένας σύντομος απολογισμός της ατομικής ιδιοκτησίας και της ατομικής εξουσίας που αυτή συνεπάγεται.

Μήπως, όμως, παρόλα τα ελαττώματά της, παρόλα αυτά τα δεινά, η ατομική ιδιοκτησία μας προσφέρει ακόμα κάποιες υπηρεσίες που αντισταθμίζουν τις κακές

πλευρές της; Μήπως, εξαιτίας της έμφυτης ηλιθιότητας των ανθρώπων για την οποία μας μιλούν οι κυβερνήτες μας, είναι το μόνο μέσο που μπορεί να πάει μπροστά την κοινωνία; Μήπως οφείλεται σ' αυτήν η βιομηχανική κι επιστημονική πρόοδος του αιώνα μας; Γιατί αυτά είναι που μας λένε μερικοί «σοφοί». Ας δούμε, λοιπόν, πού στηρίζονται αυτά που λένε, ποιά είναι τα επιχειρήματά τους;

Τα επιχειρήματά τους; — Να ποιό είναι το ένα και μοναδικό επιχείρημα που έχουν προβάλει: «Δέστε, μας λένε, τί προόδους έχει κάνει η βιομηχανία εδώ κι εκατό χρόνια, από τότε που αυτή ελευθερώθηκε από τις κυβερνητικές και συντεχνιακές τροχοπέδες! Δέστε αυτούς τους σιδηρόδρομους, αυτούς τους τηλέγραφους, αυτές τις μηχανές που δουλεύουν η καθεμιά όσο εκατό ή και διακόσιοι άνθρωποι, που κατασκευάζουν τα πάντα, από το στρόφαλο που ζυγίζει εκατοντάδες τόννους μέχρι τις πιό λεπτές δαντέλες! Όλα αυτά τα οφείλουμε στην ατομική ιδιοκτησία, στην επιθυμία του ανθρώπου να πλουτίσει!»

Οπωσδήποτε, οι πρόοδοι που έγιναν στην παραγωγή του πλούτου εδώ κι εκατό χρόνια είναι τεράστιες, κι αυτός είναι ένας ακόμα λόγος που —ας το σημειώσουμε παρεμπιπτόντως— επιβάλλει μια αντίστοιχη μεταβολή στην κατανομή των προϊόντων. Μήπως, όμως, αυτές τις προόδους τις οφείλουμε στο ατομικό συμφέρον και στην υγιή πλεονεξία των αφεντικών; Μήπως δεν υπήρξαν κι ορισμένοι άλλοι πολύ πιό σημαντικοί παράγοντες που οδήγησαν σ' αυτή την πρόοδο και που πέτυχαν, επιπλέον, ν' αντισταθμίσουν και τα αντίρροπα αποτελέσματα που οφείλονταν στην απληστία των βιομηχάνων;

Κι αυτοί οι άλλοι παράγοντες, είναι σ' όλους μας γνωστοί. Αρκεί να τους κατονομάσουμε, και θα γίνει αμέσως φανερή η σημασία τους. Είναι, πρώτα πρώτα, η ατμομηχανή —βολική, εύχρηστη, πάντα έτοιμη να δουλέψει, που επαναστατικοποίησε τη βιομηχανία. Είναι η δημιουργία των χημικών βιομηχανιών που απόχτησαν

τέτοια σημασία ώστε η ανάπτυξή τους, όπως λένε οι τεχνολόγοι, να δείχνει ποιός είναι ο πραγματικός βαθμός βιομηχανικής ανάπτυξης κάθε έθνους. Κι αυτές είναι αποκλειστικά προϊόν του αιώνα μας· θυμηθείτε τί ήταν η χημεία τον περασμένο αιώνα! Είναι, τέλος, όλη αυτή η κίνηση των ιδεών που άρχισε απ' τα τέλη του 18ου αιώνα και που, απελευθερώνοντας τον άνθρωπο απ' το σφιχταγκάλιασμα της μεταφυσικής, του έδωσε τη δυνατότητα να κάνει στη φυσική και στη μηχανική τις ανακαλύψεις που έχουν ανατρέψει τη βιομηχανία. Ποιός θα τολμούσε να υποστηρίξει, απέναντι σ' αυτούς τους σημαντικούς παράγοντες, ότι η κατάργηση των συντεχνιακών πρακτικών και συμφερόντων ήταν για τη βιομηχανία πιό σπουδαία από τα μεγάλα επιστημονικά επιτεύγματα του αιώνα μας; Κι αν θεωρήσουμε δεδομένα αυτά τα επιτεύγματα, ποιός θα τολμούσε, απ' την άλλη μεριά, να υποστηρίξει ότι ένας οποιοσδήποτε, πραγματικά οποιοσδήποτε, τρόπος συλλογικής παραγωγής δεν θα είχε επωφεληθεί εξίσου αν όχι και περισσότερο, από την ιδιωτική βιομηχανία;

Όσο για τις ίδιες τις τεχνικές ανακαλύψεις, θα έπρεπε να μην είχε διαβάσει ποτέ κάποιος τις βιογραφίες των εφευρετών, ούτε να είχε γνωρίσει έστω κι έναν απ' αυτούς, για να υποστηρίξει ότι αυτό που τους κινούσε ήταν η δίψα για το κέρδος! Οι πιό πολλοί πέθαναν στην ψάθα, κι είναι γνωστό πώς το κεφάλαιο, δηλαδή η ατομική ιδιοκτησία, καθυστέρησαν την εφαρμογή και τη βελτίωση των μεγάλων καινοτομιών.

Απ' την άλλη μεριά, για να υποστηρίξει κάποιος τα πλεονεκτήματα της ατομικής ιδιοκτησίας απέναντι στη συλλογική κατοχή, ως προς αυτό το ζήτημα, θα έπρεπε επιπλέον ν' αποδείξει ότι η δεύτερη αντιτίθεται στις προόδους της βιομηχανίας. Δίχως αυτή την απόδειξη, ο συλλογισμός δεν έχει καμιά αξία. Ε λοιπόν, αυτή ακριβώς η θέση δεν μπορεί να υποστηριχτεί για έναν απλό και σοβαρό λόγο: δεν έχουμε συναντήσει ποτέ μια κοινοκτημονική ένωση ανθρώπων, που έχει το αναγκαίο

κεφάλαιο για να βάλει μπροστά μια μεγάλη βιομηχανία, και που αντιτάχθηκε στην χρησιμοποίηση, σ' αυτή τη βιομηχανία, των καινούριων εφευρέσεων. Αντίθετα, όσο ατελείς κι αν ήταν οι ενώσεις, οι συνεταιρισμοί, κλπ. που έχουμε συναντήσει, όποιες ελλείψεις κι αν είχαν, τουλάχιστον δεν έκλειναν τ' αυτιά τους στα κελεύσματα της βιομηχανικής προόδου.

Καλό θα ήταν να ξαναβλέπαμε τους διάφορους θεσμούς, συλλογικού χαρακτήρα, που δοκιμάστηκαν εδώ κι έναν αιώνα. Μα —τί περίεργο, αλήθεια!— η μεγαλύτερη κατηγορία που θα μπορούσαμε να τους προσάψουμε, είναι ακριβώς ότι *δεν ήταν αρκετά συλλογικοί*. Τις μεγάλες μετοχικές εταιρίες που άνοιξαν τους ισθμούς και τρύπησαν τα βουνά, τις κατηγορούμε πάνω απ' όλα γιατί συγκρότησαν έναν καινούριο τρόπο ανώνυμης εξουσίας και γιατί έσπειραν με ανθρώπινα κόκκαλα το κάθε μέτρο των καναλιών και των τούνελ· τις εργατικές ενώσεις τις κατηγορούμε γιατί συγκρότησαν μια αριστοκρατία προνομιούχων, που μοναδικό τους μέλημα είναι η εκμετάλλευση των αδερφών τους. Ούτε τις μεν, όμως, ούτε τις δε, δεν μπορούμε να τις κατηγορήσουμε για πνευματική νωθρότητα, για εχθρότητα απέναντι στις βελτιώσεις της βιομηχανίας. Το μοναδικό μάθημα που θα μπορούσαμε να πάρουμε από τα συλλογικά εγχειρήματα που έγιναν μέχρι σήμερα, είναι ότι —τα συλλογικά εγχειρήματα έχουν τόσο περισσότερες δυνατότητες να πετύχουν όσο λιγότερο έχουν την ευκαιρία να υπεισέλθουν σ' αυτά το προσωπικό συμφέρον και ο εγωισμός των ατόμων.

Απ' αυτή τη βιαστική και συντομότατη ανάλυση βγάζουμε, λοιπόν, το συμπέρασμα ότι, όταν μας εξυμνεί κάποιος τα ευεργετικά αποτελέσματα της ατομικής ιδιοκτησίας, τα λόγια του είναι απελπιστικά επιπόλαια. Ας μην ασχοληθούμε άλλο μ' αυτό. Ας δοκιμάσουμε να καθορίσουμε ποιά μορφή πρέπει να πάρει η απαλλοτρίωση του κοινωνικού πλούτου απ' όλους· ας προσπαθήσουμε να διευκρινίσουμε ποιά είναι η τάση της σύγχρονης κοινωνίας και, στηριζόμενοι σ' αυτήν, ας δοκι-

μάσουμε ν' ανακαλύψουμε ποιά μορφή πρέπει να πάρει η απαλλοτρίωση στην επόμενη επανάσταση.

III

Δεν υπάρχει πρόβλημα πιό σημαντικό απ' αυτό, και συμβουλεύουμε όλους τους συντρόφους μας να το μελετήσουν απ' όλες του τις πλευρές και να το συζητάνε αδιάκοπα αφού την υλοποίησή του θα μας την επιβάλει, αργά ή γρήγορα, η ζωή. Απ' αυτή την απαλλοτρίωση, απ' το αν θα γίνει σωστά ή λαθεμένα, θα εξαρτηθεί το αν η επανάσταση θα είναι οριστική και πετυχημένη, ή αν θα είναι προσωρινή κι αποτυχημένη.

Πράγματι, κανένας μας δεν μπορεί να παραβλέψει το γεγονός ότι κάθε προσπάθεια για Επανάσταση είναι εξαρχής καταδικασμένη αν δεν ανταποκρίνεται στα συμφέροντα της μεγάλης πλειοψηφίας κι αν δεν βρει κάποιον τρόπο να τα ικανοποιήσει. Δεν αρκεί να έχουμε ένα ανώτερο ιδανικό. Ο άνθρωπος δεν ζει μόνο με ανώτερες σκέψεις ή με έξοχους διαλογισμούς, του χρειάζεται και το ψωμί· το στομάχι έχει περισσότερα δικαιώματα από τον εγκέφαλο, γιατί αυτό θρέφει ολόκληρο τον οργανισμό. Ε λοιπόν! αν την επομένη της Επανάστασης οι λαϊκές μάζες έχουν στη διάθεσή τους μόνο κούφιες φράσεις, αν δεν αναγνωρίσουν, από γεγονότα κι απ' τον ήλιο φωτεινότερα και πιό εκτυφλωτικά, ότι η κατάσταση αλλάζει προς όφελός τους, αν η ανατροπή δεν είναι τίποτε άλλο από μια αλλαγή προσώπων και διατυπώσεων, δεν θα έχει γίνει τίποτα. Δεν θα μείνει τίποτε άλλο πέρα από μια ακόμη διάψευση των ελπίδων. Και πάλι θα ξαναρχίσουμε το άχαρο σισύφειο έργο μας, το να κυλάμε τον αιώνιο βράχο μας!

Για να είναι η επανάσταση κάτι περισσότερο από μια κούφια λέξη, για να μη μας ξαναγυρίσει, από την επομένη μέρα κιόλας, η αντίδραση στην προηγούμενη κατάσταση, πρέπει τα όσα κατακτήσαμε κείνη τη μέρα να

αξίζει να τα υπερασπιστούμε· πρέπει, ακόμα, ο χθεσινός κακομοίρης να μην είναι και σήμερα κακομοίρης. Ας θυμηθούμε τους αφελείς αντιμοναρχικούς του 1848 που πήγαν να βάλουν «τρεις μήνες μιζέριας στην υπηρεσία της μεταβατικής κυβέρνησης». Οι τρεις μήνες μιζέριας έγιναν δεκτοί με ενθουσιασμό, και όταν ήρθε ο καιρός τους πληρώθηκαν με τα μυδράλια και τις μαζικές εξορίες. Οι δυστυχισμένοι είχαν ελπίσει ότι οι φοβεροί σε στερήσεις μήνες της αναμονής θ' αρκούσαν για τη σύνταξη αυτών των σωτήριων νόμων που έμελε να τους μετατρέψουν σε ελεύθερους και να τους εξασφαλίσουν το καθημερινό ψωμί με μέσο την εργασία τους. Δεν θα ήταν καλύτερο να το είχαν πάρει, αντί να το ζητούν; Δεν θα ήταν προτιμότερο να έδιναν ένα τέλος στη μιζέρια τους, αντί να την επιδεικνύουν; Δεν θέλω να πω ότι η αυταπάρνηση δεν είναι κάτι μεγάλο και σπουδαίο, αλλά το να αφήνεις στα χάλια τους όλους αυτούς τους δυστυχισμένους που βαδίζουν πλάι σου, δεν είναι αυταπάρνηση μα προδοσία. Ας πεθάνουν οι μαχητές, φτάνει μόνο η θυσία τους να έχει νόημα! Τίποτε δεν είναι πιό σωστό απ' το να θυσιάζονται οι άνθρωποι που δείχνουν αυταπάρνηση, φτάνει μόνο απ' τη θυσία αυτών των γενναίων να ωφελείται το σύνολο!

Μόνον η γενική απαλλοτρίωση μπορεί να ικανοποιήσει το πλήθος που υποφέρει και που το εκμεταλλεύονται. Αλλά η απαλλοτρίωση πρέπει να οδηγηθεί από το πεδίο της θεωρίας στο πεδίο της πρακτικής. Για να ανταποκρίνεται όμως, η απαλλοτρίωση στην αρχή μας, που είναι η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησία και η απόδοση όλων των πραγμάτων σε όλους, πρέπει να πάρει μεγάλη έκταση. Αν η έκτασή της είναι μικρή, θα μοιάζει με χυδαία λεηλασία· αν πάρει μεγάλη έκταση, θα είναι η απαρχή της αναδιοργάνωσης της κοινωνίας. Βέβαια, θα δείχναμε ότι αγνοούμε όλους τους νόμους της ιστορίας αν φανταζόμασταν ότι, αμέσως, μια ολόκληρη μεγάλη χώρα θα μπορούσε να γίνει όπως την θέλουμε. Η Γαλλία, η Ευρώπη, κι ο κόσμος όλος δεν θα πιστέψουν ξαφνικά

στην αναρχία· ξέρουμε, όμως, ακόμη ότι απ' τη μια μεριά ο παραλογισμός των κυβερνώντων, οι φιλοδοξίες τους, οι πόλεμοί τους κι οι χρεωκοπίες τους, κι από την άλλη μεριά η αδιάκοπη προπαγάνδιση των ιδεών μας θα έχουν ως συνέπεια μεγάλες διαταραχές της ισορροπίας, δηλαδή επαναστάσεις. Εκείνες τις μέρες θα μπορέσουμε να δράσουμε. Πόσες φορές ήδη οι επαναστάτες τα έχασαν, άφησαν να περάσουν τα γεγονότα χωρίς να επωφεληθούν απ' αυτά, για να πετύχουν τους στόχους τους, κι έβλεπαν να χάνεται ανεκμετάλλευτη η ευκαιρία!

Όταν, λοιπόν, θάρθουν αυτές οι μέρες —κι είναι στα χέρια όλων μας να επιταχύνουμε τον ερχομό τους—, όταν μια ολόκληρη περιοχή, όταν οι μεγάλες πόλεις με τα περίχωρά τους θα έχουν απαλλαγεί απ' τους κυβερνήτες τους, το σχέδιό μας θα είναι έτοιμο: θα πρέπει όλος ο μηχανολογικός εξοπλισμός να περιέλθει στην κοινότητα, ο κοινωνικός πλούτος που έχουν σφετεριστεί μερικά άτομα να ξαναγυρίσει στα χέρια του πραγματικού του κυρίου, ολόκληρου του κόσμου, για να μπορέσει ο καθένας να έχει το μερίδιό του στην κατανάλωση, για να μπορέσει να εξακολουθήσει η παραγωγή όλων των χρήσιμων και αναγκαίων προϊόντων, και για να μπορέσει η κοινωνική ζωή, όχι μόνο να μη διακοπεί αλλά και να γίνει καλύτερη. Χωρίς τους κήπους και τους κάμπους που μας χαρίζουν ανεκτίμητα δώρα για τη ζωή, χωρίς τις σιταποθήκες, τις αποθήκες, τα καταστήματα όπου σωρεύονται τα προϊόντα της εργασίας, χωρίς τα εργοστάσια και τα εργαστήρια που παρέχουν τα υφάσματα, τα κατεργασμένα μέταλλα και τα χιλιάδες αντικείμενα της βιομηχανίας και της τεχνικής, όπως τα μέσα άμυνας για παράδειγμα, χωρίς τους σιδηροδρόμους και τα άλλα μέσα επικοινωνίας που μας δίνουν τη δυνατότητα να ανταλλάσσουμε τα προϊόντα μας με τις άλλες ελεύθερες κοινότητες που θα μας περιτριγυρίζουν και να συντονίζουμε τις προσπάθειές μας για άμυνα και για επίθεση, είμαστε εκ των προτέρων καταδικασμένοι να χαθούμε, να πάθουμε ασφυξία όπως το ψάρι που βρίσκεται έξω απ' το

νερό, που δεν μπορεί ν' αναπνεύσει παρόλο που κολυμπάει μέσα στον απέραντο ωκεανό του αέρα.

Ας θυμηθούμε τη μεγάλη απεργία των μηχανικών των σιδηροδρόμων που έγινε, πριν από λίγα χρόνια, στην Αμερική. Η μεγάλη μάζα του κοινού αναγνώρισε ότι η απεργία ήταν δίκαιη· όλος ο κόσμος είχε αγανακτήσει με το θράσος των εταιριών και χαιρόταν που τις έβλεπε ανίσχυρες στο έλεος των εργατών τους. Όταν, όμως, οι εργάτες, αν κι ήταν κύριοι των γραμμών και των μηχανών, δεν επωφελήθηκαν απ' αυτό, όταν όλη η κίνηση των ανταλλαγών διακόπηκε, όταν η τιμή των αναγκαίων κι όλων των εμπορευμάτων διπλασιάστηκε, η κοινή γνώμη μεταστράφηκε. «Κάλλιο οι εταιρίες που μας κλέβουν και μας κόβουνε τα πόδια, παρά αυτοί οι βλάκες οι απεργοί που μας αφήνουν να πεθάνουμε απ' την πείνα!» Ας μην το ξεχάσουμε αυτό! Πρέπει να σεβαστούμε τα συμφέροντα του πλήθους, ενώ θα ικανοποιούμε, ταυτόχρονα, τις ανάγκες του καθώς και την αίσθηση της δικαιοσύνης που έχει.

Πάντως, δεν αρκεί να αναγνωρίζουμε απλώς μια αρχή· πρέπει και να την εφαρμόζουμε.

Συχνά μας λένε: «Δοκιμάστε, λοιπόν, να βάλετε χέρι στο χωραφάκι του αγρότη, στο σπιτάκι του χειρωνάκτα, και θα δείτε πώς θα σας δεχτούν: με τις δικράνες και με τις κλωτσιές». Θαυμάσια! Μα εμείς, το έχουμε ήδη πει, δεν θα βάλουμε χέρι ούτε στο χωραφάκι ούτε στο σπιτάκι. Θα προσέξουμε να μην επιτεθούμε στους καλύτερους φίλους μας, σ' αυτούς που, χωρίς να το ξέρουν σήμερα, θα είναι οπωσδήποτε σύμμαχοί μας αύριο. Η απαλλοτρίωση θα γίνει για δικό τους όφελος. Ξέρουμε ότι υπάρχει ένα μέσο εισόδημα[5]: όσοι έχουν μικρότερο απ' αυτό υποφέρουν απ' τις στερήσεις, όσοι έχουν μεγαλύτερο απολαμβάνουν την πολυτέλεια. Αυτό το μέσο εισόδημα, διαφέρει από πόλη σε πόλη κι από χώρα σε χώρα· μα το λαϊκό ένστικτο δεν λαθεύει και, χωρίς να χρειαστεί να καταφύγει σε ωραίες στατιστικές πάνω στο χαρτί και να γεμίσει μια σειρά τόμους με αριθμούς, ο λαός θα βρει την άριστη

λύση. Στην τωρινή μας θαυμάσια κοινωνία, το μεγαλύτερο μερίδιο από το εθνικό εισόδημα βρίσκεται στα χέρια μιας ασήμαντης, αριθμητικά, μειοψηφίας, που χτίζει τα παλάτια στις πόλεις και στην ύπαιθρο, που σωρεύει στις τράπεζες σε ατομικούς λογαριασμούς κέρματα και χαρτονομίσματα και την κάθε λογής χαρτούρα που αντιπροσωπεύει το αποκρυστάλλωμα της δημόσιας εργασίας. Αυτά πρέπει να πάρουμε στα χέρια μας και μ' αυτό τον τρόπο, ταυτόχρονα, απελευθερώνουμε το δύστυχο αγρότη που τη σπιθαμή της γης που κατέχει την βαρύνει μια υποθήκη, τον μικρομαγαζάτορα που ζει διαρκώς με τον τρόμο των συναλλαγματικών που λήγουν, των περιορισμών και της αναπόφευκτης πτώχευσης, κι όλο αυτό το αξιολύπητο πλήθος που δεν έχει ούτε το αυριανό του ψωμί. Έστω κι αν ήταν αδιάφοροι την προηγουμένη, υπάρχει περίπτωση να μην καταλάβουν όλοι αυτοί οι άνθρωποι τη μέρα της απαλλοτρίωσης ότι απ' αυτούς εξαρτάται το αν θα μείνουν ελεύθεροι ή αν θα ξαναπέσουν στη μιζέρια και στην αιώνια ανησυχία; Ή μήπως θα έχουν ακόμα την αφέλεια αντί να απελευθερώσουν μόνοι τους τον εαυτό τους, να ορίσουν μια μεταβατική κυβέρνηση από πολυλογάδες και μακρυχέρηδες; Δεν θα περιμένουν λίγο πριν βάλουν στη θέση των παλιών κάποια καινούρια αφεντικά; Ας κάνουν μόνοι τους αυτά που πρέπει, αν θέλουν να τα καταφέρουν· αν θέλουν να προδοθούν, ας τα εμπιστευτούν σε εκπροσώπους!

Ξέρουμε, βέβαια, ότι το λογικό δεν είναι το παν. Δεν αρκεί να καταλάβουν οι ενδιαφερόμενοι ποιό είναι το συμφέρον τους, δηλαδή το να ζουν χωρίς να σκέφτονται διαρκώς το μέλλον και χωρίς να ταπεινώνονται οφείλοντας να υπακούουν σε αφεντικά· χρειάζεται να αλλάξουν και οι ιδέες σχετικά με την ιδιοκτησία, καθώς και ν' αλλάξει προς την ίδια κατεύθυνση κι η ηθική που ανταποκρίνεται σ' αυτήν. Πρέπει να καταλάβουμε, χωρίς να έχουμε δισταγμούς και τύψεις συνείδησης, ότι όλα τα προϊόντα, το σύνολο των ανθρώπινων αποκρυσταλλώσεων και των ανθρώπινων εργαλείων, οφείλονται στη

συλλογική δουλειά όλων και μοναδικός τους ιδιοκτήτης είναι το σύνολο των ανθρώπων. Πρέπει να δούμε καθαρά την ατομική ιδιοκτησία όπως είναι πραγματικά, δηλαδή σαν μια συνειδητή ή ασυνείδητη κλοπή της περιουσίας του συνόλου και να την πάρουμε στα χέρια μας, χωρίς δισταγμούς, για το κοινό καλό, όταν σημάνει η ώρα να διεκδικήσουμε τα όσα μας ανήκουν. Στις προηγούμενες επαναστάσεις, όταν το πρόβλημα ήταν η αντικατάσταση ενός βασιλιά από τον κλάδο του πρωτότοκου από ένα βασιλιά του κλάδου του υστερότοκου, ή η αλλαγή των συνήγορων της «άριστης δημοκρατίας», οι ιδιοκτήτες διαδέχονταν τους ιδιοκτήτες και το κοινωνικό καθεστώς δεν άλλαξε καθόλου. Και οι πινακίδες που έγραφαν «Θάνατος στους κλέφτες!» που τοποθετούνταν στις εισόδους όλων των πλουσιόσπιτων συμβάδιζε θαυμάσια με την τρέχουσα ηθική, κι οι φτωχοδιάβολοι που έκλεβαν ένα νόμισμα του βασιλιά ή ένα ψωμί απ' τον φούρναρη, τουφεκίζονταν, κι αυτό ικανοποιούσε, τότε, το αίσθημα της δικαιοσύνης του λαού.

Ο αλύγιστος εθνοφύλακας, που ενσάρκωνε όλο τον στόμφο των νόμων που έχουν θεσπίσει οι σφετεριστές για να διαφυλάξουν την ιδιοκτησία τους, έδειχνε αλαζονικά το πτώμα που κείτονταν στα σκαλοπάτια του παλατιού, ενώ οι σύντροφοί του τον επευφημούσαν ως δίκαιο τιμωρό. Αυτές τις πινακίδες του 1830 και του 1848 δεν θα τις ξαναδούμε ποτέ πια στα τείχη των επαναστατημένων πόλεων. Δεν μπορεί να υπάρχει κλοπή εκεί που όλα θα ανήκουν σ' όλους. «Πάρτε, μα μη σπαταλάτε, γιατί όλα αυτά είναι δικά σας και θα τα χρειαστείτε σεις οι ίδιοι». Καταστρέψτε, όμως, χωρίς χρονοτριβή όλα όσα πρέπει να καταστραφούν, τα μπουντρούμια, τις φυλακές, τα οχυρά που έχουν στραμμένα τα κανόνια τους ενάντια στις πόλεις και τις ανθυγιεινές γειτονιές όπου για τόσον καιρό αναπνέατε δηλητηριασμένο αέρα. Εγκατασταθείτε στα μέγαρα και στα παλάτια, και ρίχτε σε μια πανηγυρική πυρά τα τούβλα και τα σκουληκοφαγωμένα ξύλα απ' τα οποία ήταν χτισμένα τα καλύβια σας. Το ένστικτο της

καταστροφής, τόσο φυσικό και τόσο δίκαιο γιατί είναι ταυτόχρονα και το ένστικτο της ανανέωσης, θα έχει πολλές δυνατότητες να ικανοποιηθεί. Τί παλιατζούρες που θα υπάρχουν για αντικατάσταση! Δεν θα πρέπει να ξαναγίνουν όλα απ' την αρχή, τα σπίτια, οι πόλεις, τ' αγροτικά και τα βιομηχανικά εργαλεία, και τέλος τα υλικά στοιχεία ολόκληρης της κοινωνίας;

Σε κάθε μεγάλο γεγονός της ιστορίας αντιστοιχεί και μια ορισμένη εξέλιξη της ανθρώπινης ηθικής. Βέβαια, η ηθική των ίσων δεν είναι η ίδια με την ηθική του πλούσιου που σπλαχνίζεται και του φτωχού που τον ευχαριστεί. Σ' έναν καινούριο κόσμο αρμόζει ένας καινούριος νόμος, και τώρα βλέπουμε ότι πλησιάζουμε στη δημιουργία ενός καινούριου κόσμου. Δεν το επαναλαμβάνουν αυτό αδιάκοπα κι οι ίδιοι οι εχθροί μας; «Οι θεοί, πάνε! Οι βασιλιάδες, πάνε! Το κύρος της εξουσίας καταρρακώνεται!» Και ποιός θα πάρει τη θέση των θεών, των βασιλιάδων και των παπάδων, αν όχι το ελεύθερο άτομο που έχει εμπιστοσύνη στον εαυτό του; Η απλοϊκή πίστη πεθαίνει. Τόπο στην επιστήμη! Οι χάρες κι οι φιλανθρωπίες χάνονται. Τόπο στη δικαιοσύνη!

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΔΕΚΕΜΒΡΗ ΤΟΥ 1919

Το ζήτημα της ανοικοδόμησης της ζωής εξετάστηκε στο παραπάνω κείμενο πολύ γενικά. Θα έπρεπε αυτό το κείμενο να ειδωθεί ως εισαγωγικό μέρος μιας μελέτης που θα εξέταζε, στο δεύτερο μέρος της, το εποικοδομητικό έργο της επανάστασης. Μ' αυτό, όμως, δεν μπόρεσα ν' ασχοληθώ παρά μόνο τρία χρόνια αργότερα, βγαίνοντας από τη φυλακή. Αφού, όμως, αυτό το κείμενο αναφέρεται σε μια μεγάλη συζήτηση, που έγινε σχετικά με την έκταση που έπρεπε να πάρει η απαλλοτρίωση, στα τμήματα της Γιούρας, της Ιταλίας και της Ισπανίας της Α΄ Διεθνούς[6], θα ήταν σκόπιμο να πω κάτι περισσότερο γι' αυτό.

Είμασταν απόλυτα σύμφωνοι στο ότι η ατομική ιδιοκτησία της γης είχε φάει τα ψωμιά της κι ότι το μέλλον ανήκε στην από κοινού κατοχή της γης. Το βρίσκαμε, όμως, άδικο κι ανώφελο, να διώξουμε απ' τα χωράφια τους τους αγρότες που δούλευαν οι ίδιοι τη γη τους χωρίς να χρησιμοποιούν μισθωτούς εργάτες, να γκρεμίσουμε τα σπίτια και τους φράχτες τους, να χαλάσουμε τους κήπους τους και να ξανασκάψουμε τη γη τους με τρακτέρ· σ' αυτό διαφωνούσαμε με τους συγκεντρωτιστές και κρατιστές επαναστάτες.

Μια τέτοια άποψη είχε υποστηρίξει στη Γαλλία, στα 1795, μετά την πτώση του Ροβεσπιέρου και των Γιακωβίνων, ο κομμουνιστής Μπαμπέφ, και την έθεσε ως βάση της Συνωμοσίας των Ίσων. Αυτή την ίδια άποψη ανέπτυξε αργότερα και ο Καμπέ στο «Ταξίδι στην Ικαρία» και την υποστήριξαν, στην περίοδο 1830-40 τα μέλη των γαλλικών μυστικών εταιριών που είχαν ιδρύσει ο Μπαρμπές κι ο Μπλανκί καθώς και τα μέλη της Ένωσης των Δικαίων, μιας

γερμανικής εταιρίας που ίδρυσε ο Βάιτλινγκ· από κει πέρασε και στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» των Μαρξ και Ένγκελς.

Σ' αυτό το μανιφέστο, ο στόχος της κοινωνικής επανάστασης ήταν, όπως και στα προηγούμενα προγράμματα των μπλανκιστών και του Μπαμπέφ, η ολοκληρωτική κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και το πέρασμά της στα χέρια του κράτους. Όσο για την παραγωγή, θα εισάγανε, την υποχρεωτική, γενική και ίση για όλους εργασία και, γι' αυτό, «θα οργάνωναν βιομηχανικές στρατιές, ιδιαίτερα για τη γεωργία» (Κομ. Μανιφ., ΙΙ, 8). Οι κρατιστές σοσιαλιστές της Γαλλίας υποστήριζαν τη δημιουργία τέτοιων βιομηχανικών στρατιών και στη δεκαετία του 1880[7].

Εμείς, φυσικά, δεν μπορούμε να δεχτούμε ένα τέτοιο πρόγραμμα απαλλοτρίωσης. Έχοντας επίγνωση των διαφορετικών μορφών της γεωργίας, σε μικρή και σε μεγάλη κλίμακα, μορφών που παίρνει αναγκαστικά ανάλογα με τις διαφορετικές διαμορφώσεις του εδάφους (πράγμα που είναι ιδιαίτερα φανερό στη Γαλλία), δεν θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε πρόοδο την καταστροφή των μικρών αγροτικών οικονομικών μονάδων. Η λύση που προτείνει ο Μπαμπέφ είναι όχι μόνον άδικη απέναντι στις μικρές αγροτικές οικονομικές μονάδες αλλά και θα οδηγούσε αναπόφευκτα στην εξέγερση των χωριών ενάντια στις πόλεις και θα καταδίκαζε ολόκληρη τη χώρα στην πείνα. Κι έπειτα, το να τσακιστεί αυτή τη στιγμή η ιδιωτική πρωτοβουλία στη γεωργία θα ήταν παράλογο, αφού τις μέχρι σήμερα προόδους της γεωργίας και την ανάπτυξη της εντατικής καλλιέργειας της γης σε ορισμένες περιοχές της Ευρώπης και της Αμερικής τις οφείλουμε ακριβώς στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στο δέσιμο του ατόμου με τη γη του.

Γι' αυτό και, χωρίς να θέλουμε να προδιαγράψουμε το τι μορφές θα πάρει η γεωργία στο μέλλον, θεωρούμε ότι αυτή τη στιγμή οι προσπάθειες της επανάστασης θα πρέπει να έχουν για στόχο τους όχι την κατάργηση της μικρής αγροτικής οικονομίας αλλά την συνένωση των μικρών οικονομιών και

την από κοινού αντιμετώπιση όλων των προβλημάτων τους.

Μια τέτοια στάση απέναντι στη μικρή αγροτική οικονομία μας έκανε στόχους των επιθέσεων των κρατιστών σοσιαλιστών. Αλλά κι εκείνοι ακόμη, όσο αποκτούν περισσότερες επαφές με την αληθινή ζωή της υπαίθρου, θα δουν ότι -προπάντων στη Γαλλία- ακριβώς αυτή η μικρή αγροτική οικονομία κι αυτή η κατοχή μικρών κλήρων της έδωσαν τη σχετική ευημερία - που δεν την υποχρεώνει να καταφύγει στη λεηλασία των γειτόνων της. Οι γερμανοί σοσιαλδημοκράτες κατέληξαν στο ίδιο συμπέρασμα βλέποντας τί αποτελέσματα είχε η μικρή αγροτική οικονομία στην Αλσατία και σε διάφορες περιοχές της δυτικής Γερμανίας.

Μετά τηv αποφυλάκισή μου, στις αρχές του 1886, επιχείρησα από τις στήλες της εφημερίδας μας να αναπτύξω με περισσότερες λεπτομέρειες το ζήτημα της οργάνωσης της ζωής μετά από μια κοινωνική επανάσταση. Γνωρίζοντας, πάνω απ' όλα, πόσο ήταν ισχυρή στις λατινικές χώρες η επιθυμία για την εγκαθίδρυση ανεξάρτητων κοινοτήτων, είχα στο μυαλό μου προπάντων μια μεγάλη αστική κοινότητα απαλλαγμένη από τον καπιταλιστικό ζυγό, και συγκεκριμένα το Παρίσι με τον έξυπνο, ανεξάρτητο και προικισμένο, χάρη στα διδάγματα του παρελθόντος, με μεγάλες οργανωτικές ικανότητες εργατικό πληθυσμό του.

Αυτά τα κείμενα τα εξέδωσε στα 1892 ο Ελιζέ Ρεκλύ σ' ένα τόμο με τίτλο «Πώς να βγάζουμε το ψωμί μας»· καλοδιαλεγμένος τίτλος, γιατί φανέρωνε την κεντρική ιδέα ολόκληρου του έργου, ότι δηλαδή κύριος στόχος, στην περίοδο της κοινωνικής επανάστασης, δεν θα ήταν η πολιτική οργάνωση της κοινωνίας, αλλά το να υπάρχει ψωμί για όλους· το ζήτημα της ικανοποίησης των αναγκών του πληθυσμού: επισιτισμός, στέγη, ντύσιμο κλπ. Προσπάθησα, ταυτόχρονα, να αποδείξω ότι οι εργάτες μιας μεγάλης πόλης θα μπορούσαν να οργανωθούν μόνοι τους με στόχο μια ζωή ελεύθερη στους κόλπους της ελεύθερης κοινότητας χωρίς να περιμένουν να οργανώσουν αυτή τη ζωή τους κάποιοι υπάλληλοι, όσο προικισμένοι με αρετές κι αν είναι. Στη Ρωσία, το βιβλίο εκδόθηκε με τίτλο «Ψωμί κι Ελευθερία».

Δυστυχώς, πρέπει να τονίσουμε ότι οι σοσιαλιστές και οι εργάτες γενικά, έχοντας χάσει την ελπίδα ότι είναι πιθανό να γίνει η επανάσταση, δεν ενδιαφέρονταν αρκετά για το ζήτημα του χαρακτήρα που θα ήθελαν να δώσουν στην επανάσταση. Μόνο κάμποσα χρόνια αργότερα, όταν το συνδικαλιστικό κίνημα άρχισε να ριζώνει στη Γαλλία, εμφανίστηκε ένα άλλο έργο πάνω στο ίδιο ζήτημα. Ο σύντροφός μας Πουζέ περιέγραψε, στο βιβλίο του «Πώς θα κάνουμε την Επανάσταση», το πώς θα μπορούσε να γίνει μια επανάσταση στη Γαλλία που την ηγεσία της θα την είχαν τα εργατικά συνδικάτα· το πώς, μη περιμένοντας τίποτα απ' αυτούς που δεν θα έχαναν την ευκαιρία να σφετεριστούν την εξουσία, τα εργατικά συνδικάτα και τα συμβούλια θα έπρεπε ν' απαλλοτριώσουν τους καπιταλιστές και ταυτόχρονα να οργανώσουν την παραγωγή πάνω σε καινούριες βάσεις, χωρίς να σταματήσουν την παραγωγή. Είναι ολοφάνερο ότι μόνον οι εργάτες κι οι οργανώσεις τους θα μπορούσαν να πετύχουν κάτι τέτοιο· και, παρότι διαφωνώ με τον Πουζέ σε ορισμένες λεπτομέρειες, θα σύστηνα ανεπιφύλαχτα το βιβλίο του σ' όλους όσους καταλαβαίνουν ότι η ανθρωπότητα βρίσκεται οπωσδήποτε στο κατώφλι της διαδικασίας της κοινωνικής ανοικοδόμησης.

Λίγο καιρό μετά την αποφυλάκισή μου, με υποχρέωσαν να φύγω απ' τη Γαλλία και να εγκατασταθώ στην Αγγλία όπου μου δόθηκε η δυνατότητα να μελετήσω την οικονομική ζωή μιας μεγάλης βιομηχανικής χώρας όχι μόνο μέσα από τα βιβλία όπου οι οικονομολόγοι επαναλαμβάνουν, εδώ και περισσότερα από εκατό χρόνια, τα σφάλματα των προκατόχων τους. Κάθε φορά που έδινα μια διάλεξη σε κάποια πόλη της Αγγλίας ή της Σκωτίας, εκμεταλλευόμουν αυτό το γεγονός για να κουβεντιάσω επί πολλή ώρα με τους εργάτες και για να επισκεφτώ κάθε λογής εργαστήρια και φάμπρικες -μεγάλες και μικρές-, ανθρακωρυχεία και μεγάλα ναυπηγεία, καθώς και τα μικρά εργαστήρια στα πολύ σημαντικά κέντρα της χειροτεχνικής παραγωγής όπως το Σέφηλντ και το Μπέρμινχαμ. Επισκέφτηκα επίσης τα μεγάλα καταναλωτικά συνεργατικά κέντρα, όπως το Wholesale Cooperative *στο Μάντσεστερ, και τα παραγωγικά συνεργατικά κέντρα που*

είχαν ήδη αρχίσει να πολλαπλασιάζονται. Μελετώντας μ' αυτό τον τρόπο την πραγματική ζωή, είχα πάντα στο νου μου το ακόλουθο ερώτημα: «Ποιές μορφές θα μπορούσε να πάρει μια κοινωνική επανάσταση για να μπορέσουμε να περάσουμε, χωρίς πολλές συγκρούσεις, από την ιδιωτική παραγωγή ή από τις κερδοσκοπικές ιδιωτικές εταιρίες, στην παραγωγή και στην ανταλλαγή των προϊόντων που θα οργανώνονταν από τους ίδιους τους παραγωγούς και τους καταναλωτές με σκοπό να ικανοποιήσουν όσο το δυνατόν καλύτερα όλες τις ανάγκες της παραγωγής;»

Η μελέτη αυτών των ζητημάτων με οδήγησε σε δυο συμπεράσματα:

Το πρώτο ήταν ότι η παραγωγή των εδώδιμων αγαθών και όλων των προϊόντων, και στη συνέχεια η ανταλλαγή αυτών των προϊόντων, είναι ένα πολύπλοκο εγχείρημα, το οποίο τα σχέδια των κρατιστών σοσιαλιστών που οδηγούν αναπόφευκτα στη δικτατορία του κόμματος θα αποδειχτούν εντελώς ανίκανα να φέρουν σε πέρας, μόλις αρχίσουν να εφαρμόζονται στην πραγματική ζωή.

Βεβαιώνουμε ότι καμιά κυβέρνηση δεν θα βρεθεί ποτέ στην κατάσταση να οργανώσει την παραγωγή αν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι δεν αντιμετωπίσουν αυτή την οργάνωση της παραγωγής σαν κάτι που τους αφορά, κι αν δεν παρέμβουν με ενδιάμεσα τα συνδικάτα τους, σ' όλους τους κλάδους της βιομηχανίας και σ' όλους τους επαγγελματικούς κλάδους· γιατί στο σύνολο της παραγωγής εμφανίζονται και θα εμφανίζονται καθημερινά μυριάδες δυσκολίες που δεν μπορεί ούτε να τις προβλέψει ούτε να τις λύσει καμιά κυβέρνηση.

Γιατί, βέβαια, είναι αδύνατο να προβλέψει κανείς τα πάντα. Πρέπει η ίδια η ζωή και οι προσπάθειες μύριων ανθρώπων που βρίσκονται επί τόπου να μπορούν να συντονίζονται για ν' αναπτύξουν ένα καινούριο κοινωνικό σύστημα και για να βρουν τις άριστες συνθήκες που μπορούν να ικανοποιήσουν τις χίλιες εκδηλώσεις των τοπικών αναγκών.

Τα θεωρητικά σχέδια της αναδιάρθρωσης της κοινωνίας δεν είναι άχρηστα στην περίοδο της προετοιμασίας. Κρατάνε

σε εγρήγορση τη σκέψη και μας υποχρεώνουν να σκεφτούμε σοβαρά τους πολύπλοκους οργανισμούς – δηλαδή, τις πολιτισμένες κοινωνίες. Από μια άλλη σκοπιά όμως, αυτά τα σχέδια υπεραπλουστεύουν το πρόβλημα που καλείται να λύσει η ανθρωπότητα· κι όταν θέλει κάποιος να εφαρμόσει τέτοια προγράμματα, η πραγματικότητα δεν τον βοηθάει. Κι η αποτυχία θα μπορούσε να είναι τόσο φοβερή, ώστε να οδηγήσει στην πιό βίαιη αντίδραση.

Πολλοί άγγλοι εργάτες -γιατί, απ' ό,τι φαίνεται τους απασχολούσε η αναδιάρθρωση της κοινωνίας από καιρό (και συγκεκριμένα από την εποχή του κινήματος των χαρτιστών στα 1836-48)- έβλεπαν το πρόβλημα με τον παρακάτω τρόπο: πρώτα απ' όλα, έλεγαν, χρειάζεται να οργανωθούν ισχυρά και δραστήρια συνδικάτα σ' όλους τους κλάδους της εργασίας, περιλαμβανομένων και των λιμενεργατών και των αγροτών[8].

Στη συνέχεια, τα συνδικάτα έπρεπε να συνδέονται μεταξύ τους σε εθνικές και διεθνείς ενώσεις κατά επαγγέλματα· κι έπειτα, αφού θα είχαν αποκτήσει αξιόλογη δύναμη, θα μπορούσαν να θέσουν το σύνολο της παραγωγής υπό τον απόλυτο έλεγχό τους, να παραμερίσουν την εξουσία των καπιταλιστών και να αναλάβουν τη διαχείριση του συνόλου της παραγωγής και της κατανάλωσης προς όφελος ολόκληρου του πληθυσμού της χώρας.

Μ' άλλα λόγια, οι άγγλοι εργάτες εγκολπώθηκαν τις αρχές που είχε υποστηρίξει ήδη στα 1830 ο Ρόμπερτ Όουεν όταν προσπάθησε να ιδρύσει την Ένωση των εργαζομένων· στη συνέχεια, τα αγγλικά συνδικάτα μαζί με τους εκπροσώπους των γάλλων εργατών προσπάθησαν να υλοποιήσουν αυτές τις ιδέες όταν, μετά τη συνάντησή τους στο Λονδίνο στα 1862, ίδρυσαν την Πρώτη Διεθνή.

Αυτή η οργάνωση εκπροσωπούσε, όπως είναι γνωστό, μια διεθνή ένωση εργατικών συνδικάτων τελείως απολιτική, που είχε διπλό στόχο: την καθημερινή πάλη ενάντια στο κεφάλαιο και την επεξεργασία των βάσεων ενός καινούριου σοσιαλιστικού συστήματος. Αφού, όμως, γίνονταν δεκτά και «μικτά τμήματα», αποτέλεσμα ήταν να συμμετέχουν και

άνθρωποι που δεν ανήκαν σε κανένα επαγγελματικό συνδικάτο μα που επιθυμούσαν την απελευθέρωση της εργασίας από το ζυγό του κεφαλαίου. Αυτή η Διεθνής επέζησε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1870, οπότε και διαλύθηκε εξαιτίας των αδιάκοπων καταδιώξεων από τις κυβερνήσεις και των μηχανορραφιών των πολιτικών κομμάτων. Όσο για τη Δεύτερη Διεθνή, αυτή δεν ήταν πια μια ένωση εργατικών συνδικάτων: είχε γίνει μια ένωση των σοσιαλδημοκρατικών πολιτικών κομμάτων των διάφορων χωρών.

Με τη διάλυση της Πρώτης Διεθνούς διαλύθηκε στην Αγγλία και η δύναμη που, σύμφωνα με τα όνειρα των δημιουργών της, έπρεπε να διατηρεί ζωντανή μέσα στα συνδικάτα την ιδέα ότι η κοινωνική επανάσταση πλησίαζε κι ότι ήταν ανάγκη να την προετοιμάσουν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι. Τη θέση των πιό μακρινών στόχων την πήρε η καθημερινή πάλη των τοπικών συνδικάτων εναντίον των εκμεταλλευτών· πρέπει να πούμε ότι η πλειονότητα των δραστήριων μελών των εργατικών συνδικάτων, παλεύοντας καθημερινά για την οργάνωση αυτών των συνδικάτων και των απεργιών, έχασε απ' τα μάτια της τον τελικό στόχο της οργάνωσης των εργατών – την κοινωνική επανάσταση. Μόνο στη διάρκεια των τελευταίων πέντε-έξι χρόνων πριν από τον πόλεμο είδαμε πάλι να ζωντανεύει το ενδιαφέρον γι' αυτό το θεμελιώδες πρόβλημα – που το επηρέασε ένα παρόμοιο ξύπνημα όλων των ανθρώπων.

Προς αυτή την κατεύθυνση, κυρίως, επηρεάστηκαν τα συνδικαλιστικά κινήματα της Γαλλίας και της Ιταλίας, και το ζωντάνεμα των εργατών των ΗΠΑ όπου, με το όνομα «Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου» (IWW), αναπτύχτηκε ένα κίνημα που έθεσε ως άμεσο στόχο του την πάλη εναντίον του κεφαλαίου με σκοπό τη μεταβίβαση του συνόλου της βιομηχανίας απ' τα χέρια των καπιταλιστών στα χέρια των παραγωγών, που θα είναι ενωμένοι σε ισχυρά συνδικάτα. Αυτή η τάση υποστηρίχτηκε και στη Ρωσία κατά την πρώτη επανάσταση του 1905, κι ενισχύθηκε από τη γενική ταραγμένη κατάσταση της κοινωνικής ζωής στην Ευρώπη τα τελευταία προπολεμικά χρόνια. Η φρίκη του πολέμου φαίνεται ότι

πέρασε και οι συνέπειές του, η δυστυχία που έφερε σ' ολόκληρο τον κόσμο, καθώς κι η ρωσική επανάσταση, θα θέσουν αναμφίβολα και επιταχτικά μπροστά σ' ολόκληρο τον κόσμο το ζήτημα της αναγκαιότητας της κοινωνικής επανάστασης.

Γι' αυτό το κίνημα, όμως, θάπρεπε να πούμε περισσότερα απ' όσα μπορώ να πω εδώ. Ξαναγυρίζω, λοιπόν, στα συμπεράσματα στα οποία με οδήγησε η κατανόηση της οικονομικής ζωής της Αγγλίας.

Το δεύτερο συμπέρασμα που έβγαλα είναι το ακόλουθο: η τωρινή οικονομική ζωή των πολιτισμένων χωρών στηρίζεται σε λαθεμένες βάσεις. Η θεωρία που εκθειάζουν οι σοφοί οικονομολόγοι λέει ότι οι λαοί της υδρογείου χωρίζονται σε δυο κατηγορίες. Οι μεν, χάρη στην ανώτερη εκπαίδευσή τους, καλούνται να ασχοληθούν κυρίως με την παραγωγή κάθε λογής υλικών (υφαντουργικά, μηχανές όλων των τύπων, κινητήρες κλπ.). Οι δε, εξαιτίας της καθυστέρησής τους, είναι καταδικασμένοι να παράγουν την τροφή για τους λαούς της πρώτης κατηγορίας και τις πρώτες ύλες για τα εργοστάσιά τους. Όλες οι πραγματείες της πολιτικής οικονομίας προβάλλουν αυτή τη θεωρία· μ' αυτό τον τρόπο πλούτισε η αγγλική αστική τάξη· μ' αυτό τον τρόπο πάνε να πλουτίσουν κι οι άλλες χώρες, αναπτύσσοντας τη βιομηχανία τους σε βάρος των πιό καθυστερημένων λαών.

Μια πιό βαθιά μελέτη, όμως, της οικονομικής ζωής και των βιομηχανικών κρίσεων στην Αγγλία και σ' άλλες χώρες της Ευρώπης μας οδηγεί σ' ένα άλλο συμπέρασμα. Δεν είναι πλέον δυνατό να πλουτίσει μια χώρα όπως πλούτιζε μέχρι τώρα η Αγγλία, γιατί ούτε μια πολιτισμένη χώρα δεν μπορεί να μείνει –κι ούτε πρόκειται να μείνει– στη θέση του προμηθευτή πρώτων υλών. Όλες οι χώρες θέλουν να αναπτύξουν στο έδαφός τους κατασκευαστική βιομηχανία, και πετυχαίνουν σιγά σιγά αυτό το στόχο τους. Η τεχνική εκπαίδευση δεν μπορεί να παραμείνει προνόμιο μιας μόνο χώρας, παρεκτός αν υποταχτούν με τα όπλα οι γειτονικές χώρες που θέλουν να αναπτύξουν κι αυτές την εκπαίδευση και τη βιομηχανία. Όσο για την τάση να επιβάλουν σε κάποιες άλλες χώρες καταπιεστικά κάτι τέτοιο, τάση που άνθιζε τα

τελευταία σαράντα χρόνια κυρίως στη Γερμανία, οδήγησε ολόκληρο τον κόσμο στον φοβερό πόλεμο που στοίχισε στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ περισσότερους από έξι εκατομμύρια νεκρούς και περισσότερους από δέκα εκατομμύρια άμαχους νεκρούς, τραυματίες και σακατεμένους, για να μη μιλήσουμε για την καταστροφή του Βελγίου και της Βόρειας Γαλλίας, ούτε για τις απίστευτες απώλειες σε ζώα, κάρβουνο και μέταλλα που γίνονται αισθητές σ' όλους τους λαούς του πολιτισμένου κόσμου.

Στο μεταξύ, στα τελευταία πενήντα χρόνια, εμφανίστηκε ένας λαός και πήρε τη θέση του στους κόλπους της οικογένειας των πολιτισμένων λαών: οι Ηνωμένες Πολιτείες της Βόρειας Αμερικής. Αυτός ο λαός έδειξε ότι ογδόντα εκατομμύρια άνθρωποι μπορούν να φτάσουν σε μια κατάσταση πολύ μεγάλου πλούτου και δύναμης χωρίς να εκμεταλλεύονται άλλους, αλλά μόνο αναπτύσσοντας στην ίδια τους τη χώρα, παράλληλα τη βιομηχανία και τη γεωργία, με μηχανές, σιδηρόδρομους, ελεύθερα συνδικάτα και διάδοση της εκπαίδευσης στο λαό[9].

Και η Γαλλία έχει, κάπως, αναπτυχθεί προς την ίδια κατεύθυνση και το εντυπωσιακό μάθημα που έδωσαν στον κόσμο αυτοί οι δυο λαοί έχει μετασχηματίσει ολοκληρωτικά τις τρέχουσες θεωρίες της πολιτικής οικονομίας. Ο δρόμος που οδηγεί τους λαούς στην ευημερία περνάει από την ένωση της γεωργίας με τη βιομηχανία, και όχι από τη διαίρεση των λαών σε βιομηχανικούς κι αγροτικούς. Μια τέτοια διαίρεση θα οδηγούσε μοιραία την ανθρωπότητα σε αδιάκοπους πολέμους για την κατάκτηση αγορών και δούλων για τη βιομηχανία.

Είχα εξετάσει αυτό το ζωτικής σημασίας πρόβλημα σε μια σειρά άρθρων που δημοσιεύτηκαν στα 1890-93 κι εκδόθηκαν στη συνέχεια σε βιβλίο με τίτλο «Αγροί, Εργοστάσια κι Εργαστήρια». Χρειάστηκε να μελετήσω πολλά συναφή θέματα για να φτάσω σ' αυτό το έργο και να καταλάβω πολλά πράγματα. Το πιό σπουδαίο συμπέρασμά μου, όμως, είναι το ακόλουθο: Είμαστε πολύ λιγότερο πλούσιοι απ' όσο πιστεύουμε όταν, περνώντας απ' τους δρόμους των μεγάλων

μας πόλεων, βλέπουμε τα πολυτελή μέγαρα των πλουσίων και τα λαμπρά τους αμάξια, την πολυτέλεια στις βιτρίνες, τα μεγάλα καταστήματα και τα καλοντυμένα πλήθη των περιπατητών. Η Αγγλία είναι η πλουσιότερη χώρα του κόσμου. Αν όμως προσθέταμε όλα όσα παίρνει απ' τους αγρούς, τα ανθρακορυχεία, τις βιομηχανίες, τα δάνεια που δίνει στο εξωτερικό και το εξωτερικό εμπόριο, κι αν διαιρούσαμε αυτό το άθροισμα με το σύνολο των κατοίκων (που θα έπαιρναν ίσα μερίδια), το αποτέλεσμα θα ήταν μόνο ένα ρούβλι κατά ημέρα και κατά κεφαλή, και σε καμιά περίπτωση πάνω από δυο σελίνια. Όσο για τη Ρωσία, μόλις που θα φτάναμε στα πενήντα κόπεκς κατά ημέρα και κατά κεφαλή.

Έπεται, λοιπόν, ότι η κοινωνική επανάσταση, σε όποιον τόπο κι αν ξεσπάσει, θα έπρεπε να θεωρήσει πρωταρχικό της χρέος, κι απ' τις πρώτες μέρες μάλιστα, την ουσιαστική αύξηση της παραγωγής. Τους πρώτους μήνες της απελευθέρωσης θα αυξηθεί αναπόφευκτα η κατανάλωση τροφίμων κι όλων των άλλων εμπορευμάτων ενώ, ταυτόχρονα, θα μειωθεί η παραγωγή· από μια άλλη πλευρά, κάθε χώρα που θα κάνει μια κοινωνική επανάσταση θα είναι περικυκλωμένη από γείτονες ελάχιστα φιλικούς ή ανοιχτά εχθρικούς. «Πώς θα μπορέσουμε να ζήσουμε τότε, αφού τα 2/3 του ψωμιού που έχει ανάγκη η Αγγλία εισάγονται απ' το εξωτερικό;», με ρώτησαν πολλές φορές οι άγγλοι σύντροφοι. «Πώς θα μπορέσουν να δουλέψουν οι φάμπρικές μας για ν' ανταλλάξουμε τα εμπορεύματά μας με ψωμί, όταν δεν έχουμε στον τόπο μας τις πρώτες ύλες που χρειάζονται;» Και είχαν δίκιο. Όταν λογάριασα τα αποθέματα που υπήρχαν στην Αγγλία –αυτά που θα μπορούσαν να ονομαστούν σε περίπτωση επανάστασης αποθεματικό κεφάλαιο της χώρας–, το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξα ήταν μάλλον αποκαρδιωτικό. Αμέσως μετά τη συγκομιδή υπήρχε απόθεμα σταριού για τρεις μήνες· από το Γενάρη όμως, αυτό το απόθεμα πέφτει στις έξι βδομάδες. Από βαμβάκι, δεν υπάρχει ποτέ απόθεμα για περισσότερους από τρεις μήνες, συχνά δε μόνο για έξι βδομάδες. Τα ίδια, και χειρότερα, ισχύουν και για όλα τα δευτερεύουσας σημασίας προϊόντα που χρειάζονται οι διάφορες βιομηχανίες, (όπως, για παράδειγμα,

μαγνήσιο για τα χαλυβουργεία). Κοντολογίς, η βιομηχανική Αγγλία ζει, με τα ασήμαντα αποθέματά της, σχεδόν «μεροδούλι μεροφάι».

Και η Αγγλία δεν είναι η μόνη χώρα που ζει έτσι· όλοι οι λαοί, στις τωρινές συνθήκες της καπιταλιστικής οικονομίας, ζουν με τον ίδιο τρόπο. Δεν έχει περάσει πολύς καιρός από τοτέ που η Ρωσία είχε ζήσει μια σειρά άγριους λιμούς στη διάρκεια των οποίων υπέφεραν δεκάδες εκατομμύρια κάτοικοί της. Και τώρα ακόμα, περισσότερο από το 1/3 του πληθυσμού της Ρωσίας και της Σιβηρίας ζουν πάντοτε μέσα στη μιζέρια και τους λείπει και το ψωμί για τρεις με τέσσερις μήνες το χρόνο – για να μη μιλήσουμε για την ανεπάρκεια όλων των άλλων προϊόντων, για τον πρωτόγονο αγροτικό εξοπλισμό τους, για τα μισοπεθαμένα κοπάδια, την έλλειψη ζωοτροφών και την έλλειψη γνώσεων.

Κοντολογίς, με δεδομένο ότι μέχρι τώρα πάνω από το ένα τρίτο του πληθυσμού όλων των χωρών της Ευρώπης ζει μέσα στη μιζέρια και υποφέρει από την έλλειψη ενδυμασίας και άλλων καταναλωτικών προϊόντων, η επανάσταση θα οδηγήσει αναπόφευκτα σε μια αύξηση της κατανάλωσης. Η ζήτηση για όλα τα προϊόντα θ' αυξηθεί, ενώ η παραγωγή θα μειωθεί και τελικά θα φτάσουμε στο λιμό – έλλειψη όλων των αναγκαίων, όπως συμβαίνει σήμερα στη Ρωσία. Μόνον ένα μέσο υπάρχει για ν' αποφύγουμε μια τέτοια έλλειψη. Πρέπει όλοι να καταλάβουμε ότι μόλις αρχίσει η επαναστατική κινητοποίηση σε μια χώρα, η μόνη λογική διέξοδος θα είναι οι εργάτες των εργοστασίων και των εργαστηρίων, οι αγρότες κι όλοι οι πολίτες να πάρουν οι ίδιοι, απ' την αρχή της κινητοποίησης, στα χέρια τους το σύνολο της εθνικής οικονομίας, να την οργανώσουν μόνοι τους και να κατευθύνουν τις προσπάθειές τους προς μια γρήγορη αύξηση της παραγωγής στο σύνολό της. Πάντως, δεν θα πειστούν ότι είναι ανάγκη να γίνει κάτι τέτοιο εκτός αν όλες τις αρμοδιότητες που έχουν σήμερα ένα πλήθος υπουργών κι επιτροπών εξαιτίας των παλιών συνηθειών και έχουν σχέση με την εθνική οικονομία δοθούν, αφού πρώτα εκτεθούν ανοιχτά, με απλή μορφή, σ' όλα τα χωριά και σ' όλες τις πόλεις, σ' όλες τις φάμπρικες

και σ' όλα τα εργαστήρια σαν κάτι που αφορά όλους, τώρα που έφτασε η στιγμή να αυτοδιευθυνθούν.

Έτσι, η μελέτη της πραγματικής ζωής των λαών μας οδηγεί αναγκαστικά στο συμπέρασμα ότι όλοι οι λαοί πρέπει να πασχίσουν για να συμβάλουν στην ανάπτυξη της χώρας τους, και να βελτιώσουν τη γεωργία, απ' τη μια μεριά -με την εντατική καλλιέργεια της γης- και την κατασκευαστική βιομηχανία, απ' την άλλη. Αυτός ο προσανατολισμός θα μας εγγυηθεί την πρόοδο και την επιτυχία μετά την απελευθέρωση της εργασίας από το ζυγό του κεφαλαίου. Δεν μπορεί να υπάρχουν λαοί προορισμένοι να υπηρετούν άλλους λαούς! Αυτό, καθώς και η κατανόηση του γεγονότος ότι είναι αδύνατη η επιτυχία μιας κοινωνικής επανάστασης με τη δικτατορία, είναι οι ακρογωνιαίοι λίθοι ολόκληρου του οικοδομήματος. Χτίσιμο χωρίς αυτά θα σήμαινε χτίσιμο στην άμμο.

Οι μεταρρυθμιστές συγκέντρωσαν πολύ λίγο την προσοχή τους, τα τελευταία τριάντα με σαράντα χρόνια, σ' αυτή την πλευρά της ζωής. Σήμερα, ωστόσο, μετά τα φοβερά γεγονότα του τελευταίου πολέμου, θα έπρεπε κάθε σοβαρός άνθρωπος και προπάντων κάθε εργάτης να έχει καταλάβει ότι τέτοιοι, κι ακόμα πιό φοβεροί πόλεμοι, θα είναι κάτι αναπόφευκτο όσο ορισμένες χώρες θα πιστεύουν ότι εκείνες είναι προορισμένες να πλουτίζουν με την παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων και θα μοιράζονται ανάμεσά τους τις καθυστερημένες χώρες με σκοπό να παίρνουν απ' αυτές τις πρώτες ύλες, ενώ οι αναπτυγμένες χώρες θα σωρεύουν τα πλούτη που θα παράγονται από τη δουλειά των άλλων.

Και κάτι ακόμη. Έχουμε το δικαίωμα να βεβαιώσουμε ότι η ανοικοδόμηση της κοινωνίας πάνω σε μια σοσιαλιστική βάση θα είναι αδύνατη όσο η κατασκευαστική κι η μεταποιητική βιομηχανία και, κατά συνέπεια, η ευημερία των εργατών θα είναι θεμελιωμένες, όπως συμβαίνει σήμερα, στην εκμετάλλευση των αγροτών της δικής τους χώρας ή άλλων χωρών.

Ας μη ξεχνούμε ότι, σήμερα, δεν είναι μόνον οι καπιταλιστές αυτοί που εκμεταλλεύονται τη δουλειά των άλλων

και που είναι «ιμπεριαλιστές». Οι καπιταλιστές δεν είναι οι μόνοι που ονειρεύονται να αποσπάσουν φτηνές πρώτες ύλες από την Ευρώπη, την Ασία, την Αφρική και τ' άλλα μέρη. Όσο οι εργαζόμενοι αρχίζουν να συμμετέχουν στη διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων, τόσο τους μολύνει κι αυτούς ο επεκτατικός ιμπεριαλισμός. Στον τελευταίο πόλεμο, οι γερμανοί εργάτες, όπως και τ' αφεντικά τους, ήθελαν κι αυτοί να κατακτήσουν πηγές φτηνών πρώτων υλών – ακόμη και στην Ευρώπη, δηλαδή στη Ρωσία και στη Βαλκανική χερσόνησο, καθώς και στη Μικρά Ασία και στην Αίγυπτο. Κι εκείνοι θεωρούσαν αναγκαία τη συντριβή της Αγγλίας και της Γαλλίας που τις εμπόδιζαν να κάνουν αυτές τις κατακτήσεις. Απ' τη μεριά τους, οι γάλλοι κι οι άγγλοι εργαζόμενοι συγκατατέθηκαν στις παρόμοιες κατακτήσεις των κυβερνήσεών τους στην Αφρική και στην Ασία.

Είναι φανερό ότι, υπ' αυτές τις συνθήκες, μπορούμε ακόμα να προβλέψουμε μια σειρά πολέμων για τις πολιτισμένες χώρες –πολέμων πιό αιματηρών και πιό άγριων– αν αυτές οι χώρες δεν κάνουν στον τόπο τους μια κοινωνική επανάσταση κι αν δεν ανοικοδομήσουν τη ζωή τους πάνω σε καινούριες, πιό συλλογικές βάσεις. Ολόκληρη η Ευρώπη κι οι ΗΠΑ, με εξαίρεση τη μειονότητα που εκμεταλλεύεται άλλους ανθρώπους, αισθάνονται αυτή την ανάγκη.

Είναι αδύνατο όμως να ολοκληρωθεί μια τέτοια επανάσταση με τη δικτατορία και τα εξουσιαστικά πρότυπα. Χωρίς την ευρύτατη αναδιάρθρωση του συνόλου της ζωής –που θα την κάνουν οι ίδιοι οι εργάτες κι οι αγρότες–, η κοινωνική επανάσταση είναι καταδικασμένη σε αποτυχία. Η ρωσική επανάσταση το απέδειξε για άλλη μια φορά αυτό, και πρέπει να ελπίσουμε ότι απ' αυτή την αποτυχία θα πάρουν όλοι το μάθημά τους: ότι παντού, στην Ευρώπη και στην Αμερική θα γίνουν σοβαρές προσπάθειες για να δημιουργηθούν μέσα στους κόλπους των εργαζομένων τάξεων –αγροτών, εργατών και διανοούμενων–, τα στελέχη της μελλοντικής επανάστασης, που δεν θα υπακούουν σε διαταγές ανωτέρων, αλλά που θα έχουν την ικανότητα να επεξεργάζονται μονάχοι τους τις ελεύθερες μορφές που θα πάρει η καινούρια οικονομική ζωή.

5 του Δεκέμβρη 1919

ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Η Ευρώπη βρίσκεται σήμερα μπροστά σ' ένα σοβαρό πρόβλημα. Πρόκειται για το αγροτικό ζήτημα, για το ποιά καινούρια μορφή θα πάρει στο κοντινό μέλλον η κατοχή και η καλλιέργεια της γης. Σε ποιόν θα ανήκει η γη; Ποιός θα την καλλιεργεί, και πώς; Ας μη παραγνωρίσει κανείς τη σοβαρότητα του προβλήματος. Ας μη παραγνωρίσει κανείς ούτε το ότι αυτό το πρόβλημα τίθεται πραγματικά, και σήμερα κιόλας, σε όλη του την έκταση — όπως θα καταλάβει αν παρακολουθήσει προσεχτικά τα όσα γίνονται στην Ιρλανδία, στην Αγγλία, στην Ισπανία, στην Ιταλία, σε ορισμένες περιοχές της Γερμανίας και στη Ρωσία. Μέσα στα θλιβερά χωριά, αυτή η τόσο περιφρονημένη σήμερα τάξη των καλλιεργητών, ετοιμάζει μια φοβερή επανάσταση.

Η πιό σοβαρή παρατήρηση που έκαναν μέχρι σήμερα στο σοσιαλισμό ήταν ότι, το κοινωνικό ζήτημα, παρόλο που ενδιέφερε τους εργάτες των πόλεων, ήταν ανύπαρκτο στην ύπαιθρο· ότι αν οι εργάτες των πόλεων δέχονταν πρόθυμα τις ιδέες για την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και παθιάζονταν για την απαλλοτρίωση των εργοστασίων, δεν συνέβαινε το ίδιο και με τους αγρότες· αυτοί, μας έλεγαν, αντιπαθούν τους σοσιαλιστές και, αν μια μέρα οι εργάτες των πόλεων δοκίμαζαν να υλοποιήσουν τα σχέδιά τους, οι αγρότες θα τους έβαζαν γρήγορα μυαλό.

Παραδεχόμαστε ότι, πριν από τριάντα με σαράντα χρόνια, αυτή η παρατήρηση είχε μια αληθοφάνεια, τουλάχιστον σε ορισμένες χώρες. Μια κάποια ευημερία σε μια περιοχή, μεγάλη εγκατάλειψη σε μιαν άλλη έκαναν,

πράγματι, τους αγρότες να εκδηλώνουν μικρή ή και καθόλου δυσαρέσκεια. Σήμερα, όμως, αυτό δεν συμβαίνει πια. Η συγκέντρωση της εγγειας περιουσίας στα χέρια των πιό πλούσιων κι η δημιουργία ενός ολοένα πιό πολυάριθμου προλεταριάτου της υπαίθρου, οι βαριοί φόροι με τους οποίους συντρίβουν τα κράτη τη γεωργία, η εισαγωγή στη γεωργία της μεγάλης μηχανικής βιομηχανικής παραγωγής, ο ανταγωνισμός της Αμερικής και της Αυστραλίας, και, τέλος, η πιό γρήγορη ανταλλαγή των ιδεών που φτάνουν σήμερα μέχρι τα πιό απομονωμένα καλύβια — όλες αυτές οι περιστάσεις επέφεραν μια ραγδαία αλλαγή, τα τελευταία τριάντα χρόνια, στις συνθήκες της καλλιέργειας· αυτή τη στιγμή η Ευρώπη βρίσκεται αντιμέτωπη μ' ένα ισχυρό αγροτικό κίνημα, που την αγκαλιάζει ολόκληρη και που θα δώσει στην επόμενη επανάσταση ένα βάρος πολύ διαφορετικά μεγαλύτερο απ' αυτό που θα είχε αν είχε περιοριστεί μόνο στις μεγάλες πόλεις.

Ποιός δεν διαβάζει τα ίδια κάθε μέρα νέα απ' την Ιρλανδία; Η μισή χώρα έχει ξεσηκωθεί ενάντια στους άρχοντες. Οι αγρότες δεν πληρώνουν πια το νοίκι στους ιδιοκτήτες της γης· ακόμα κι εκείνοι που θα ήθελαν να πληρώσουν, δεν τολμάνε πια, από φόβο μη τους τιμωρήσει η Αγροτική Λίγκα — μια ισχυρή μυστική οργάνωση που οι κλάδοι της απλώνονται στα χωριά και τιμωρούν όσους δεν υπακούουν στο σύνθημά της: «Αρνούμαστε να πληρώσουμε νοίκια!». Οι ιδιοκτήτες δεν τολμούν να απαιτήσουν τις πληρωμές. Αν ήθελαν να πάρουν τα νοίκια που τους οφείλονται αυτή τη στιγμή, θα έπρεπε να κινητοποιήσουν εκατό χιλιάδες χωροφύλακες, και θα προκαλούσαν γενικό ξεσηκωμό. Αν κάποιος ιδιοκτήτης θέλει να διώξει έναν αγρότη που δεν πληρώνει, πρέπει να στείλει τουλάχιστον εκατό χωροφύλακες, γιατί τον αγρότη τον βοηθάνει ν' αντισταθεί με τα όπλα ή παθητικά χιλιάδες γείτονές του. Αν τον διώξουν, δεν βρίσκεται κανένας άλλος που να διακινδυνεύει να πάρει τη φάρμα του. Τέλος, αν βρεθεί κάποιος, γρήγορα τον

αναγκάζουν να φύγει γιατί εξοντώνουν τα κοπάδια του, καίνε το στάρι του και τον καταδικάζουν και τον ίδιο σε θάνατο η Λίγκα ή κάποια άλλη μυστική οργάνωση. Η κατάσταση γίνεται αφόρητη και για τους ίδιους τους ιδιοκτήτες· σε ορισμένες περιοχές η αξία της γης τους έχει πέσει κατά τα 2/3· σ' άλλες, οι άρχοντες είναι μόνο κατ' όνομα ιδιοκτήτες· δεν τολμούν ούτε να επισκεφτούν τα κτήματά τους παρά μόνο με την προστασία αποσπασμάτων από χωροφύλακες που φυλάγουν τις πύλες των επαύλεών τους μέσα από σιδερένιες σκοπιές. Η γη μένει χέρση, και στη διάρκεια του 1879 η έκταση των καλλιεργούμενων γαιών μειώθηκε κατά 33.000 εκτάρια· η μείωση των εισοδημάτων των ιδιοκτητών από τις σοδειές δεν είναι λιγότερη από 250 εκατομμύρια φράγκα, σύμφωνα με τον Financial Reformer.

Η κατάσταση είναι τόσο σοβαρή που ο κ. Γκλάντστον πριν ανεβεί στην εξουσία είχε συμφωνήσει τυπικά με ιρλανδούς αντιπροσώπους να υποβάλει ένα σχέδιο νόμου, σύμφωνα με το οποίο οι τωρινοί μεγαλοτσιφλικάδες θα απαλλοτριώνονταν για λόγους δημοσίου συμφέροντος και η γη, μετά την ανακήρυξή της σε πανεθνική ιδιοκτησία, θα πουλιόταν στο λαό, σε κλήρους που η εξόφλησή τους θα γινόταν σε εικοσιπέντε χρονιάτικες δόσεις. Είναι φανερό, όμως, ότι ποτέ δεν θα ψηφιστεί ένας παρόμοιος νόμος απ' το αγγλικό κοινοβούλιο, γιατί αυτό θα έπληττε θανάσιμα την αρχή της έγγειας ιδιοκτησίας στην Αγγλία. Δεν έχουμε, λοιπόν, περιθώρια για να προβλέψουμε ότι η σύγκρουση θα μπορούσε να λυθεί ειρηνικά. Μπορεί, βέβαια, ένας γενικός ξεσηκωμός των αγροτών να μπορούσε για άλλη μια φορά να αποσοβηθεί όπως στα 1846· πάντως, αφού η κατάσταση παραμένει η ίδια, ή μάλλον χειροτερεύει, μπορούμε να προβλέψουμε ότι δεν είναι μακριά η μέρα που ο ιρλανδικός λαός θα χάσει επιτέλους την υπομονή του μετά από τόσα βάσανα και τόσες αθετημένες υποσχέσεις. Φτάνει να παρουσιαστεί μια κατάλληλη ευκαιρία μετά από μια στιγμιαία αποδιοργάνωση της εξουσίας

στην Αγγλία, κι ο ιρλανδός αγρότης, σπρωγμένος από τις μυστικές εταιρίες, με την υποστήριξη των μικροαστών του χωριού που θα ήθελαν να παρουσιαστούν κι οι ίδιοι στη σκηνή, για να επωφεληθούν όπως τα 1793, θα έβγαινε επιτέλους από την τρώγλη του για να κάνει αυτό που τόσοι αγκιτάτορες τον συμβουλεύουν να κάνει σήμερα: να πορευτεί με αναμμένες δάδες προς τους πύργους, να βάλει σε δικές του αποθήκες τα στάρια των αρχόντων και, διώχνοντας τα όργανά τους, καταργώντας τους φράχτες των χωραφιών, να πάρει στα χέρια του τα χωράφια που λαχταράει τόσα χρόνια.

Αν μεταφερθούμε σε μιά άλλη άκρη της Ευρώπης, στην Ισπανία, θα συναντήσουμε μιά παρόμοια κατάσταση. Απ' τη μια μεριά, όπως στην Ανδαλουσία και στην επαρχία της Βαλέντσια, όπου η έγγεια ιδιοκτησία είναι συγκεντρωμένη σε λίγα χέρια, λεγεώνες πεινασμένων αγροτών, σε συνεννόηση μεταξύ τους, κάνουν ανελέητο κι ασταμάτητο ανταρτοπόλεμο ενάντια στους άρχοντες. Επωφελούνται από μια σκοτεινή νύχτα κι εξοντώνουν τα κοπάδια του γαιοκτήμονα, και καίνε ταυτόχρονα εκατοντάδες εκτάρια από φυτείες· οι αποθήκες πυρπολούνται, κι όποιος καταγγέλει στις αρχές τους δράστες αυτών των πράξεων καθώς κι ο δικαστής που τολμάει να τους καταδικάσει, πέφτουν θύματα των μαχαιριών της λίγκας. Στην επαρχία της Βαλέντσια, έχουμε τη διαρκή άρνηση των μικροκαλλιεργητών να πληρώσουν τα νοίκια, κι αλίμονο σ' εκείνον που θα τολμούσε να παραβεί τη μυστική συμφωνία! Μια ισχυρή μυστική οργάνωση, με αφίσες που κολλάει στα δέντρα τις νύχτες, θυμίζει διαρκώς στους συνωμότες ότι αν προδώσουν την υπόθεση θα τιμωρηθούν σκληρά, — θα καταστραφούν οι σοδειές τους, θα θανατωθούν τα κοπάδια τους κι ενδεχομένως κι οι ίδιοι.

Στις επαρχίες όπου η ιδιοκτησία είναι περισσότερο κομματιασμένη, το ίδιο το ισπανικό κράτος προκαλεί τη δυσαρέσκεια. Συντρίβει τον μικροϊδιοκτήτη με κρατικούς, επαρχιακούς, κοινοτικούς, τακτικούς και έκτακτους φόρους, κι έτσι δεκάδες χιλιάδες μικροϊδιοκτησίες

δημεύονται απ' το κράτος και βγαίνουν σε πλειστηριασμό χωρίς να βρίσκουν αγοραστές. Ο πληθυσμός της υπαίθρου ζει σε άθλιες συνθήκες σε περισσότερες από μια επαρχίες, κι η πείνα σπρώχνει τους αγρότες να συγκεντρώνονται σε ομάδες και να ξεσηκώνονται εναντίον των φόρων.

Παρόμοια κατάσταση επικρατεί και στην Ιταλία. Σε πολλές επαρχίες ο καλλιεργητής ζει σε άθλιες συνθήκες. Σπρωγμένος από το κράτος στη μιζέρια, ο μικροϊδιοκτήτης χωρικός δεν πληρώνει πια τους φόρους στο κράτος που απαντάει δημεύοντας τους κλήρους των καλλιεργητών. Μέσα σε μια μόνο χρονιά, 6.644 μικροϊδιοκτησίες, μέσης αξίας 99 φράγκων η καθεμιά, δημεύτηκαν. Δεν μας ξαφνιάζει, λοιπόν, καθόλου που σ' αυτές τις επαρχίες η εξέγερση είναι μόνιμη κατάσταση. Κάποτε, ένας φανατικός υμνητής του χριστιανικού κομμουνισμού, παρασύρει χιλιάδες αγρότες που τους σκορπίζουν μόνο οι σφαίρες των στρατιωτών· άλλοτε, οι κάτοικοι ενός χωριού, όλοι μαζί, καταλαμβάνουν τα ακαλλιέργητα χωράφια κάποιου άρχοντα και τα καλλιεργούν για λογαριασμό τους· άλλοτε, τέλος, ομάδες πεινασμένων χωρικών διαδηλώνουν μπροστά στο Δημαρχείο απαιτώντας ψωμί και δουλειά, απειλώντας ότι αλλιώς θα ξεσηκωθούν.

Ας μη μας πει κανείς ότι πρόκειται για μεμονωμένα γεγονότα! Μήπως ήταν πιό συχνοί οι ξεσηκωμοί των γάλλων αγροτών πριν απ' το Μάη του 1789; Ολιγάριθμοι και λιγότερο συνειδητοί στην αρχή, ήτανε ο καμβάς, το φόντο, που πάνω του ξεπρόβαλε αργότερα η επανάσταση των μεγάλων πόλεων!

Τέλος, στο ανατολικό άκρο της Ευρώπης, στη Ρωσία, το αγροτικό ζήτημα παρουσιάζεται με μια μορφή που μας θυμίζει, από πολλές απόψεις, την κατάσταση της Γαλλίας πριν τα 1789. Έχει κι εκεί καταργηθεί η δουλοπαροικία των προσώπων και κάθε αγροτική κοινότητα κατέχει από κοινού τα χωράφια· αυτά τα χωράφια όμως είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους τόσο άθλια ή τόσο

περιορισμένα σε έκταση, το νοίκι ή η πρόσοδος που πληρώνει η κοινότητα στον άρχοντα είναι τόσο δυσανάλογη με την πραγματική αξία των χωραφιών, οι φόροι με τους οποίους συντρίβει το κράτος τον καλλιεργητή είναι τόσο βαριοί, που τώρα τα τρία τέταρτα τουλάχιστον των αγροτών ζούνε στην πιό άθλια μιζέρια. Το ψωμί λείπει, κι αρκεί μια μόνο σοδειά να μην είναι ικανοποιητική για να πέσει λιμός σε τεράστιες περιοχές και ν' αποδεκατίσει τον πληθυσμό.

Ο αγροτης, όμως, δεν ανέχεται πια αδιαμαρτύρητα αυτή την κατάσταση. Καινούριες ιδέες, όνειρα για ένα καλύτερο μέλλον γεννιούνται στην ύπαιθρο που την φέρνει σε επαφή με τα μεγάλα αστικά κέντρα το σιδηροδρομικό δίκτυο. Ο αγρότης περιμένει καθημερινά ότι κάτι θα γίνει που θα καταργήσει το νοίκι και την πρόσοδο, και θα του ξαναδώσει ολόκληρο το χωράφι που θεωρεί ότι δικαιωματικά του ανήκει. Αν κάποιος Άρθουρ Γιάνγκ περιηγούνταν σήμερα τη Ρωσία όπως περιηγήθηκε τη Γαλλία λίγο πριν απ' τα 1789, θα άκουγε τις ίδιες φωνές, τα ίδια λόγια ελπίδας που κατέγραψε στα *Ταξίδια* του. Σε ορισμένες επαρχίες η αγκιτάτσια παίρνει τη μορφή του ανταρτοπόλεμου ενάντια στους άρχοντες, και θ' αρκούσε μερικά πολιτικά γεγονότα να αποδιοργάνωναν την εξουσία και να εξάπτανε τα πάθη, ώστε οι πεινασμένοι των χωριών, με τη βοήθεια και την παρότρυνση ίσως των μικροαστών της υπαίθρου που συγκροτούνται σε τάξη με μεγάλη ταχύτητα, ν' αρχίσουν τις αγροτικές εξεγέρσεις. Αργότερα, αυτές οι εξεγέρσεις που ξεσπάνε απροσχεδίαστα κι ανοργάνωτα σ' ολόκληρη την επικράτεια, αλλά που διαδίδονται προς όλες τις κατευθύνσεις, συναντώντας η μια την άλλη, κουράζοντας το στρατό και την κυβέρνηση και κρατώντας ολόκληρα χρόνια, θα μπορούσαν να εγκαινιάσουν και να δώσουν δύναμη σε μια μεγάλη επανάσταση, με όλες τις συνέπειες που θα έχει κάτι τέτοιο για ολάκερη την Ευρώπη.

Αν όμως το αγροτικό ζήτημα τίθεται μ' αυτές τις μεγαλειώδεις μορφές στις χώρες που αναφέραμε, αν η

γηραιά Ευρώπη βρεθεί μια μέρα περικυκλωμένη, σαν από έναν κύκλο φωτιάς από τις αγροτικές εξεγέρσεις, αν η απαλλοτρίωση των αρχόντων πάρει μεγάλη έκταση σ' αυτές τις χώρες, το κέντρο της Ευρώπης, οι λεγόμενες πολιτισμένες χώρες, δεν θα αισθανθούν τον αντίχτυπο; Μα και βέβαια ναι. Κι αφού αναλύσουμε σ' ένα επόμενο κεφάλαιο την κατάσταση των αγροτών στην Αγγλία, τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ελβετία, αφού μελετήσουμε τη μεγάλη επιρροή ενός καινούριου παράγοντα που έχει πανικοβάλει την Αγγλία, δηλαδή την παραγωγή σταριού σε μεγάλη κλίμακα στην Αμερική και στην Αυστραλία· αφού ρίξουμε, τέλος, μια γρήγορη ματιά στις καινούριες ιδέες που μπαίνουν στο μυαλό των χωρικών στις χώρες που θεωρούνται προπύργια του πολιτισμού, θα δούμε ότι το αγροτικό ζήτημα τίθεται, έστω και με διαφορετικές μορφές, σ' ολόκληρη την Ευρώπη, τόσο στην Αγγλία όσο και στη Ρωσία, τόσο στη Γαλλία όσο και στην Ιταλία. Θα δούμε ότι η τωρινή κατάσταση έχει γίνει ανυπόφορη και δεν μπορεί να κρατήσει πολύ· ότι δεν είναι μακριά η μέρα που η κοινωνία θα πρέπει νά μετασχηματιστεί από τα θεμέλια και να κάνει τόπο σε μια καινούρια τάξη πραγμάτων: σε μια τάξη πραγμάτων όπου, μετά από ένα βαθύ μετασχηματισμό του καθεστώτος της ιδιοκτησίας και της καλλιέργειας, ο καλλιεργητής της γης δεν θα είναι πια, όπως είναι σήμερα, ο παρίας της κοινωνίας, όπου θα 'ρθει να πάρει τη θέση του στο γλέντι της ζωής και της πνευματικής ανάπτυξης, μαζί μ' όλους τους άλλους, όπου το χωριό, παύοντας να είναι άντρο της άγνοιας, θα γίνει κέντρο απ' όπου θα στέλνονται σ' ολόκληρη τη χώρα οι αχτίδες της ευτυχίας και της ζωής.

II

Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε σε ποιά αξιοθρήνητη, ή μάλλον φοβερή κατάσταση βρίσκεται ο καλλιεργητής της γης, ο αγρότης, στην Ιρλανδία, στην Ισπανία,

στην Ιταλία και στη Ρωσία. Δεν υπάρχει πιά καμιά αμφιβολία: η αγροτική εξέγερση βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη σ' αυτές τις χώρες. Μα και στις χώρες που καμαρώνουν ότι είναι πολιτισμένες, όπως στην Αγγλία, στη Γερμανία, στη Γαλλία κι ακόμη και στην Ελβετία, η κατάσταση του καλλιεργητή γίνεται όλο και πιό ανυπόφορη.

Δέστε την Αγγλία, για παράδειγμα. Πριν από διακόσια χρόνια, ήταν ακόμη μια χώρα όπου ο καλλιεργητής, καλλιεργώντας τη γη που του ανήκει, ζούσε με μια κάποια άνεση. Σήμερα, είναι η χώρα των μεγαλοιδιοκτητών με τα μυθώδη πλούτη, κι ενός αγροτικού προλεταριάτου περιορισμένου στη μιζέρια.

Τα 4/5 του συνόλου της καλλιεργήσιμης γης, γύρω στα 23.976.000 εκτάρια, είναι ιδιοκτησία μιας χούφτας 2340 μεγαλοϊδιοκτητών· 710 λόρδοι κατέχουν το 1/3 της Αγγλίας· ο τάδε μαρκήσιος ταξιδεύει τριάντα ολόκληρες λεύγες χωρίς να βγει απ' τα κτήματά του, ο τάδε κόμης κατέχει μια ολόκληρη επαρχία· αντίθετα, οι υπόλοιποι ιδιοκτήτες, γύρω στο μισό εκατομμύριο οικογένειες, πρέπει να αρκεστούν σε λιγότερο από 1/3 του εκταρίου η καθεμιά, δηλαδή, σ' ένα σπιτάκι μ' έναν κηπάκο.

2.340 οικογένειες έχουν μυθώδη εισοδήματα, από 100.000 μέχρι 10.000.000 φράγκα το χρόνο· ο μαρκήσιος του Γουέστμινστερ κι ο δούκας του Μπέντφορντ παίρνουν 25.000 φράγκα τη μέρα, δηλαδή περισσότερα από 1.000 φράγκα την ώρα —περισσότερα απ' όσα παίρνει ένας εργάτης σ' έναν ολόκληρο χρόνο—, ενώ εκατοντάδες χιλιάδες οικογένειες καλλιεργητών δεν καταφέρνουν να κερδίσουν παρόλη τη σκληρή δουλειά τους, περισσότερα από 300-1000 φράγκα το χρόνο. Ο καλλιεργητής, αυτός που κάνει τη γη να γεννήσει, είναι ικανοποιημένος αν, μετά από 14 και 16 ώρες δουλειά τη μέρα, καταφέρει να κερδίσει 12 με 15 φράγκα το οχταήμερο — ακριβώς όσα χρειάζονται για να μη πεθάνει της πείνας.

Σκανδαλώσεις περιουσίες κι αλόγιστες σπατάλες των χασομέρηδων. Μόνιμη μιζέρια των καλλιεργητών.

Οι συγγραφείς μας, βέβαια, θα σας πουν ότι χάρη σ' αυτή τη συγκέντρωση της ιδιοκτησίας σε λίγα χέρια η Αγγλία έχει γίνει η χώρα της πιό εντατικής, της πιό παραγωγικής καλλιέργειας. Οι μεγάλοι λόρδοι, μη μπορώντας να καλλιεργήσουν οι ίδιοι τη γη τούς, την νοικιάζουν, σε αρκετά μεγάλους κλήρους, σε ενοικιαστές, κι αυτοί οι ενοικιαστές —θα σας πουν— έκαναν τα χτήματά τους υποδείγματα ορθολογικής καλλιέργειας.

Αυτό ήταν σωστό πριν από λίγο καιρό· δεν ισχύει, όμως, πια σήμερα.

Πρώτα πρώτα, αχανείς εκτάσεις γης μένουν εντελώς ακαλλιέργητες ή μετατρέπονται σε πάρκα ώστε, σαν έρθει το φθινόπωρο, να μπορεί ο άρχοντας να πάει για κυνήγι με τους καλεσμένους του. Χιλιάδες άνθρωποι θα μπορούσαν να πάρουν την τροφή τους απ' αυτή τη γη! Ο ιδιοκτήτης της, βέβαια, δεν νοιάζεται για τέτοια ασήμαντα πράγματα· δεν ξέρει πώς να ξοδέψει τα πλούτη του· έχει την ικανοποίηση να έχει ένα πάρκο πολλών στρεμμάτων, και δεν δίνει αυτή τη γη στην καλλιέργεια.

Αχανείς εκτάσεις, που άλλοτε καλλιεργούνταν, έχουν μετατραπεί σε βοσκοτόπια για γελάδια και πρόβατα. Μυριάδες καλλιεργητές έχουν «διωχτεί», κυνηγημένοι απ' τους άρχοντες· και τα χωράφια τους, που δίνανε τροφή στο λαό, έχουν μετατραπεί σε βοσκοτόπια για τα γελάδια, δηλαδή παράγουν κρέας, την τροφή των πλούσιων. Η έκταση της της που σπέρνεται μειώνεται διαρκώς. Στα 1866 και στα 1869, η Αγγλία έσπερνε με καλής ποιότητας στάρι 1.600.000 εκτάρια· σήμερα, στα 1880, σπέρνονται μόνο 1.200.000 εκτάρια. Πριν από δεκαπέντε χρόνια, κάθε εκτάριο έδινε 26 εκατόλιτρα, ενώ σήμερα μόνον 22 εκατόλιτρα (στοιχεία που δίνουν οι Times στις 15.10.1880).

Ακόμα κι οι ενοικιαστές που καλλιεργούν κτήματα 50-100 εκτάρια και παραπάνω, αυτοί οι μικροαστοί που πασχίζουν να γίνουν με τη σειρά τους άρχοντες και να κάνουν γλυκιά ζωή με τη δουλειά των άλλων, ακόμη κι αυτοί αντιμετωπίζουν σήμερα την καταστροφή. Τσακι-

σμένοι από τα βαριά νοίκια που τους επιβάλλει η πλεονεξία των αρχόντων, δεν μπορούν να βελτιώσουν τις καλλιέργειές τους και να ανταγωνιστούν στα σοβαρά την Αμερική και την Αυστραλία· πράγματι, οι εφημερίδες είναι γεμάτες από αγγελίες πλειστηριασμών για τέτοια κτήματα.

Έτσι λοιπόν, συνοψίζεται η αγροτική κατάσταση: η μεγάλη μάζα του λαού διώχνεται απ' τη γη και μαντρώνεται στις μεγάλες πόλεις και στα βιομηχανικά κέντρα, όπου οι πεινασμένοι βρίσκονται σ' ένα λυσσαλέο μεταξύ τους ανταγωνισμό. Η γη βρίσκεται στα χέρια μιας χούφτας αρχόντων που έχουν μυθώδη εισοδήματα και τα ξοδεύουν από δω κι από κει σε αλόγιστες, μη παραγωγικές πολυτέλειες. Οι ενδιάμεσοι, οι ενοικιαστές, πασχίζουν να γίνουν μικροευγενείς αλλά, τσακισμένοι απ' τα υπέρογκα νοίκια, είναι έτοιμοι να συμπορευτούν με το λαό για να πάρουν τη γη απ' τους μεγαλοϊδιοκτήτες. Αυτή η ανώμαλη κατάσταση που επικρατεί στην έγγεια ιδιοκτησία έχει τον αντίκτυπό της σ' ολόκληρη τη ζωή της χώρας.

Τί το περίεργο, λοιπόν, που η κραυγή «*Εθνικοποίηση της γης!*» έχει γίνει σήμερα το σύνθημα όλων των δυσαρεστημένων; Η μεγάλη *Λίγκα των Αγροτών και των Εργατών* απαιτούσε, ήδη στα 1869, να δημευτεί όλη η γη των μεγαλοτσιφλικάδων από το σύνολο του έθνους, κι αυτή η ιδέα κερδίζει έδαφος καθημερινά. Η *Λίγκα των Αγρεργατών*, που αριθμεί 150.000 μέλη, που πριν από μια δεκαετία είχε μοναδικό της στόχο την αύξηση των μισθών, με απεργίες, απαιτεί τώρα, κι αυτή, την απόσπαση της περιουσίας τους απ' τους άρχοντες.

Τέλος, η ιρλανδική *Λίγκα των Αγροτών* αρχίζει ν' απλώνει τα πλοκάμια της και στην Αγγλία και στη Σκωτία, και κερδίζει παντού συμπάθειες. Ξέρουμε πώς προχωρεί αυτή η λίγκα. Αρχίζει διακηρύσσοντας ότι τα νοίκια προς τους μεγαλοτσιφλικάδες περιορίζονται κατά το 1/4 με απόφαση της λίγκας. Εμποδίζει, με όλα τα μέσα, και με τη βία αν χρειαστεί, την έξωση όσων

πληρώνουν μόνο τα 3/4 του ενοικίου. Τρομοκρατεί όσους φανούν δειλοί και πληρώσουν ολόκληρο το νοίκι. Αργότερα, όταν οργανώσει καλύτερα τις δυνάμεις της, θα διακηρύξει ότι δεν θα πρέπει να πληρώνεται καθόλου νοίκι στον άρχοντα, και θα οπλίσει τον αγρότη για να επιβάλει τη θέλησή του. Όταν φτάσει η κατάλληλη στιγμή, θα κάνει ό,τι έκαναν οι γάλλοι αγρότες από τα 1789 μέχρι τα 1793: θα αναγκάσει με τη βία τους άρχοντες, με τη φωτιά και το τσεκούρι, να παραιτηθούν από τα δικαιώματά τους πάνω στη γη.

Ποιά θα είναι η καινούρια μορφή ιδιοκτησίας που θα προέλθει από την επανάσταση στην Αγγλία; Θα ήταν δύσκολο να την προβλέψουμε από σήμερα, γιατί η έκβαση της επανάστασης θα εξαρτηθεί από τη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου, και πάνω απ' όλα από τη δύναμη της αντίστασης που θα προβάλουν στις επαναστατικές ιδέες η αριστοκρατία κι η αστική τάξη. Ένα πράγμα είναι σίγουρο: η Αγγλία βαδίζει προς την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας πάνω στη γη, αλλά η αντίσταση που θα συναντήσει αυτή η ιδέα απ' τη μεριά των σφετεριστών της γης, θα εμποδίσει αυτό τον μετασχηματισμό να γίνει με ειρηνικά μέσα· για να επιβάλει τη θέλησή του, ο αγγλικός λαός θα πρέπει να καταφύγει στη βία.

III

Η Γαλλία

Οι γάλλοι αναγνώστες μου που ζουν στην ύπαιθρο θα γελάσουν με την καρδιά τους όταν ακούσουν τι λένε γι' αυτούς τα ωραία βιβλία των βουλευτών και των οικονομολόγων που τυπώνονται στις μεγάλες πόλεις. Διαβάζουμε σ' αυτά τα βιβλία ότι οι γάλλοι αγρότες είναι σχεδόν όλοι πλούσιοι κι απόλυτα ικανοποιημένοι από την

κατάστασή τους· ότι κατέχουν αρκετή γη, έχουν αρκετά ζώα κι η γη τους δίνει πολλά χρήματα· ότι πληρώνουν άνετα τους φόρους, που είναι το κάτω κάτω ασήμαντοι, κι ότι το νοίκι που πληρώνουν για τη γη δεν είναι υψηλό· ότι κάθε χρόνο κάτι βάζουν στην άκρη και πλουτίζουν αδιάκοπα.

Νομίζω ότι οι αγρότες θα απαντήσουν πως αυτοί οι μελετητές είναι βλαμμένοι, και θα 'χουν δίκιο.

Πράγματι, ας εξετάσουμε τί λογής άνθρωποι είναι αυτά τα 23-24 εκατομμύρια που κατοικούν στην ύπαιθρο, και θα δούμε πόσοι απ' αυτούς είναι ευχαριστημένοι με την κατάσταση και δεν θα ήθελαν να γίνει καμιά αλλαγή.

Έχουμε πρώτα πρώτα οχτώ χιλιάδες μεγαλοϊδιοκτήτες (γύρω στα 40.000 πρόσωπα, αν υπολογίσουμε και τις οικογένειές τους) που έχουν στην κατοχή τους, κυρίως στην Πικαρδία, στη Νορμανδία και στο Ανζού, κτήματα που τους αποφέρουν 10.000-200.000 και παραπάνω φράγκα το χρόνο.

Ασφαλώς, αυτοί δεν έχουν κανένα λόγο να παραπονεθούν. Αφού περάσουν το καλοκαίρι λίγους μήνες στα κτήματά τους, κι αφού σωρεύσουν τα πλούτη που γέννησε η σκληρή δουλειά των μισθωτών, των μικροενοικιαστών ή των μισακάρηδων, θα πάνε να τα ξοδέψουν στις πόλεις. Εκεί πίνουν σαμπάνια σε ψηλά ποτήρια, με γυναίκες που τις γεμίζουνε χρήμα, και ξοδεύουνε σε μια μέρα στα μέγαρά τους όσα φτάνουν για να ταϊσουν μια οικογένεια επί μισό χρόνο. Ω! αυτοί, πράγματι, δεν έχουν να παραπονεθούν για τίποτα· αν παραπονούνται, είναι γιατί ο αγρότης γίνεται κάθε μέρα όλο και λιγότερο υποτακτικός και σήμερα αρνείται να δουλέψει για το τίποτα.

Ας μη μιλήσουμε άλλο γι' αυτούς. Θα τους πούμε μόνο μια κουβέντα, τη μέρα της επανάστασης.

Οι τοκογλύφοι, οι ζωέμποροι, οι «έμποροι αγροτικών προϊόντων», αυτοί οι βρυκόλακες που λυμαίνονται σήμερα τα χωριά και που, έχοντας έρθει από την πόλη μ' ένα άδειο σακούλι για μοναδική τους περιουσία, γυρίζουν

εκεί μεγαλοϊδιοκτήτες και τραπεζίτες· οι συμβολαιογράφοι κι οι δικηγόροι που υποκινούνε δίκες· οι μηχανικοί κι η συμμορία των κάθε λογής υπαλλήλων που ροκανίζουν τα κρατικά και τα κοινοτικά ταμεία, όταν οι κοινότητες, σπρωγμένες από τα μεγάλα συμφέροντα, χρεώνονται για να εξωραΐσουν το χωριό γύρω απ' την κατοικία του κ. Δημάρχου, κοντολογίς, όλα αυτά τα παράσιτα που βλέπουν την ύπαιθρο σαν μια πλούσια χώρα αγρίων κατάλληλη για εκμετάλλευση, ούτε κι αυτοί δεν έχουν λόγο να είναι δυσαρεστημένοι. Αν μιλήσετε για την παραμικρή αλλαγή, θα απαντήσουν ότι θα αντισταθούν μ' όλες τους τις δυνάμεις. Αγρότες που τους τσακίζουν τα γραμμάτια, ενοικιαστές που χρεωκοπούν στα δικαστήρια, χωριάτες που αφήνουν να τους πιούν το αίμα τα όρνεα που τους περιτρυγιρίζουν, αυτό είναι που χρειάζονται όλο κι όλο αυτοί οι τοκογλύφοι. Κοινότητες που αφήνουν να τις κάνουν ό,τι θέλουν οι Δήμαρχοι, ένα κράτος που κατασπαταλάει το δημόσιο χρήμα, αυτό είναι όλο κι όλο που χρειάζονται οι υπάλληλοι. Όταν καταστρέψουν τους γάλλους αγρότες, θα πάνε να κάνουν τα ίδια στην Ουγγαρία, στην Τουρκία αν χρειαστεί, και στην Κίνα ακόμη αν είναι ανάγκη. Ο τοκογλύφος δεν έχει πατρίδα.

Είναι φανερό ότι ούτε κι αυτοί έχουν παράπονα. Πόσοι, όμως, είναι αυτοί; Πεντακόσιες χιλιάδες; Ένα εκατομμύριο, έστω, μαζί με τις οικογένειές τους; Αρκετοί για να καταστρέψουν σε λίγα χρόνια τα χωριά μας, λίγοι όμως για ν' αντισταθούν όταν ο αγρότης γυρίσει καταπάνω τους τη δικράνα του.

Ύστερα, έρχονται οι ιδιοκτήτες που κατέχουν από 50 μέχρι 200 εκτάρια. Οι περισσότεροι, βέβαια, απ' αυτούς δεν ξέρουν τί φταίει και, όταν έρθει κάποιος να τους μιλήσει για μια αλλαγή, πρώτα θα αναρωτηθούν μήπως χάσουν μ' αυτήν κι όσα κατέχουν. Όσοι απ' αυτούς βρίσκονται κάποτε σε δύσκολη θέση ελπίζουν ότι μια μέρα «θα τα καταφέρουν»· μια πετυχημένη σπέκουλα, μια κερδοφόρα απασχόληση που θα προστεθεί στο επάγγελ-

μα του καλλιεργητή, ένας πλούσιος συγγενής που θ' αυτοκτονήσει μια ωραία πρωία — κι η ευημερία θα 'ρθει. Γενικά, οι δυσκολίες τους είναι κάτι άγνωστο, το ίδιο κι η δουλειά. Δεν καλλιεργούν μονάχοι τη γη τους: έχουν γι' αυτό τους υπηρέτες της φάρμας που πληρώνονται 250-300 φράγκα το χρόνο, ενώ κάνουν δουλειά που αξίζει 1.000 φράγκα.

Αυτοί, αναμφίβολα, θα είναι εχθροί της επανάστασης· είναι ήδη εχθροί της ελευθερίας, υποστηριχτές της ανισότητας, στηρίγματα της εκμετάλλευσης. Αποτελούν, είν' αλήθεια, έναν αρκετά ευάριθμο πυρήνα — γύρω στους 200.000 ιδιοκτήτες, 800.000 πρόσωπα μαζί με τις οικογένειές τους, και σήμερα είναι μια πραγματική δύναμη στα χωριά. Το κράτος τους προσέχει πολύ κι ο πλούτος τους τους εξασφαλίζει κάποια επιρροή μέσα στην κοινότητα, την οποία δεν παραλείπουν να εκμεταλλευτούν. Τί θα γίνουν, όμως όταν βρεθούν αντιμέτωποι με τον ξεσηκωμένο λαό; Είναι βέβαιο ότι δεν θα προβάλουν αντίσταση· κλεισμένοι στα σπίτια τους θα περιμένουν την έκβαση της αναταραχής.

Αυτοί που κατέχουν 10-50 εκτάρια είναι περισσότεροι απ' τους προηγούμενους. Είναι πάνω από 250.000 ιδιοκτήτες, που φτάνουν γύρω στα 1.200.000 πρόσωπα μαζί με τις οικογένειές τους. Κατέχουν γύρω στο 1/4 της καλλιεργήσιμης γης της Γαλλίας.

Αυτοί αποτελούν μια υπολογίσιμη δύναμη και εξαιτίας της επιρροής που έχουν στα χωριά και εξαιτίας της δραστηριότητάς τους. Ενώ οι προηγούμενοι κατοικούν συχνά στις πόλεις, αυτοί καλλιεργούν οι ίδιοι τα χωράφια τους· δεν έχουν κόψει τους δεσμούς τους με το χωριό, κι έχουν παραμείνει αγρότες. Σ' αυτών τη συντηρητική νοοτροπία ποντάρουν προπάντων οι αντιδραστικοί.

Βέβαια, σε μια εποχή γύρω στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, αυτή η κατηγορία καλλιεργητών είχε μια κάποια οικονομική άνεση, κι ήταν φυσικό αυτή η τάξη, που την γέννησε η μεγάλη Επανάσταση και που πάσχιζε με κάθε

τρόπο να κρατήσει τα όσα κέρδισε απ' την Επανάσταση, να αρνείται πεισματικά κάθε αλλαγή, από φόβο μη χάσει όσα είχε κερδίσει. Τον τελευταίο καιρό, όμως, η κατάσταση έχει αλλάξει ριζικά. Ενώ σε ορισμένες περιοχές της Γαλλίας (στη νοτιοανατολική, για παράδειγμα) αυτοί οι καλλιεργητές ζουν ακόμη κάπως πλουσιοπάροχα, στην υπόλοιπη χώρα έχουν αρχίσει να παραπονιούνται για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν. Δεν μπορούν πια να αποταμιεύσουν, κι είναι δύσκολο να μεγαλώσουν τα κτήματά τους, που απεναντίας κομματιάζονται διαρκώς για να μεταβιβαστούν στα παιδιά τους. Απ' την άλλη μεριά, δεν βρίσκουν πια να νοικιάσουν χωράφια με τόσο ευνοϊκούς όρους όσο προτύτερα· σήμερα, χρειάζεται να πληρώσουν υπέρογκα νοίκια για να πάρουν κι άλλη γη.

Κατέχοντας μικρά κομμάτια γης που βρίσκονται το ένα μακριά απ' το άλλο στις τέσσερις άκρες της κοινότητας, δεν μπορούν να κάνουν τόσο κερδοφόρα την καλλιέργεια ώστε να αντισταθμίσουν τα βάρη που πέφτουν πάνω στον καλλιεργητή. Το στάρι αποδίδει λίγο, ενώ η κτηνοτροφία τους αφήνει ελάχιστα κέρδη.

Το κράτος τους τσακίζει με τους φόρους του κι η κοινότητα κάνει κι αυτή το ίδιο: κάρο, άλογο, αλωνιστική μηχανή, λίπασμα, όλα φορολογούνται· οι δεκάρες όταν προστεθούν γίνονται φράγκα, και το σύνολο των φόρων φτάνει στο ύψος του φόρου της εποχής του μακαρίτη του βασιλιά. Ο αγρότης έχει ξαναγίνει το υποζύγιο του κράτους.

Οι τοκογλύφοι τους καταστρέφουν, τα γραμμάτια τους αφανίζουν· οι υποθήκες τους τσακίζουν· οι βιομήχανοι των πόλεων τους εκμεταλλεύονται, πουλώντας τα προϊόντα τους σε τριπλάσια και τετραπλάσια από την πραγματική τους αξία. Φαντάζονται ότι είναι ακόμα ιδιοκτήτες των χωραφιών τους, ενώ στο βάθος είναι μόνο κατ' όνομα ιδιοκτήτες: η δουλειά που κάνουν, είναι για να πλουτίσει ο τοκογλύφος, για να πάρει χρήματα ο υπάλληλος για ν' αγοράσει μεταξωτά φορέματα και κοσμήμα-

τα στη γυναίκα του βιομήχανου και για να γίνει ευχάριστη η ζωή των χαραμοφάηδων της πόλης.

Πιστεύετε ότι δεν το καταλαβαίνουν! Κι όμως! Το καταλαβαίνουν θαυμάσια, κι απ' την στιγμή που θα συνειδητοποιήσουν τη δύναμή τους, δεν θα χάσουν την ευκαιρία να ξεφορτωθούν μια και καλή αυτούς τους κυρίους που ζουν σε βάρος τους.

Όλοι οι παραπάνω, όμως, αποτελούν μόνο το 1/10 του πληθυσμού της υπαίθρου. Και οι υπόλοιποι;

Οι υπόλοιποι. είναι σχεδόν 4 εκατομμύρια οικογενειάρχες (γύρω στα 18 εκατομμύρια πρόσωπα), που κατέχουν περιουσίες 5, 3 εκταρίων ανά οικογένεια, συχνά 1 εκτάριο ή και 1/10 του εκταρίου και, πολύ συχνά, απολύτως τίποτα. Απ' όλους αυτούς, 8 εκατομμύρια πρόσωπα τα βγάζουν πέρα με μεγάλη δυσκολία, καλλιεργώντας 2-3 εκτάρια, έτσι που κάθε χρόνο πρέπει να στέλνουν δεκάδες χιλιάδες απ' τα αγόρια και τα κορίτσια τους για να κερδίσουν δύσκολα το ψωμί τους στην πόλη· 7 εκατομμύρια έχουν για μοναδική τους περιουσία μόνο μικροσκοπικούς κλήρους —το σπίτι τους κι έναν κηπάκο—, ή μάλλον, δεν κατέχουν τίποτα και κερδίζουν τα προς το ζειν με μεγάλη δυσκολία ως μισθωτοί· τέλος, το ένα εκατομμύριο είναι πραγματικά πεινασμένοι, ψωμολυσσάνε, και τρώνε ξερό ψωμί ή πατάτες... αν τα βρουν κι αυτά. — Να ποιές είναι οι δυνάμεις κρούσης της γαλλικής υπαίθρου.

Αυτή η μεγάλη μάζα δεν λογαριάζεται στους υπολογισμούς των οικονομολόγων. Για μας αντίθετα, αυτοί είναι το παν. Αυτοί αποτελούν το χωριό· οι υπόλοιποι, είναι μόνο διακοσμητικά στοιχεία: μήκυτες και παράσιτα που απομυζούν τη γέρικη βελανιδιά.

Λοιπόν, γι' αυτούς τους αγρότες λένε ότι είναι πλούσιοι, απόλυτα ικανοποιημένοι από την κατάστασή τους, ότι δεν θέλουν καμιά αλλαγή κι ότι θα γυρίσουν την πλάτη τους στους σοσιαλιστές!

Ας πούμε πρώτα πρώτα ότι όποτε μιλήσαμε στους αγρότες και τους είπαμε όλα όσα σκεφτόμαστε απλά και

κατανοητά, δεν μας γύρισαν την πλάτη. Είναι αλήθεια, ότι δεν τους ζητήσαμε να μας εκλέξουν βουλευτές, ούτε αγροφύλακες· δεν τους μιλήσαμε επί ώρες για τις θεωρίες του λεγόμενου επιστημονικού σοσιαλισμού· ούτε τους είπαμε να στείλουν τα παιδιά τους στο Παρίσι για να παρακαλάνε τους βουλευτές· ούτε, βέβαια, τους συμβουλέψαμε να δώσουν τους κλήρους τους σ' ένα κράτος που με τον αναδασμό θα δώσει τη γη σ' όποιους θέλει, ανάλογα με τα καπρίτσια μιας στρατιάς υπαλλήλων. Αν τους είχαμε πει τέτοιες βλακείες, θα μας είχαν γυρίσει την πλάτη, και μ' όλο τους το δίκιο.

Αλλά, όταν τους λέγαμε τι εννοούμε όταν λέμε επανάσταση, καταλάβαιναν πάντα ότι είχαμε δίκιο· απαντούσαν ότι κι εκείνοι είχαν ακριβώς τις ίδιες απόψεις με μας.

Να τί είπαμε και δεν θα σταματήσουμε να λέμε στους αγρότες:

«Κάποτε η γη ανήκε στις Κοινότητες, που τις αποτελούσαν όσοι καλλιεργούσαν μονάχοι, με τα χέρια τους τη γη. Αλλά, με κάθε λογής απάτες, με τη βία, την τοκογλυφία, την κοροϊδία, οι σπεκουλάντηδες κατάφεραν να πάρουν τη γη στα δικά τους χέρια. Όλη αυτή η γη που ανήκει τώρα στον κύριο τάδε, ήταν άλλοτε κοινοτική γη. Σήμερα, ο αγρότης έχει ανάγκη απ' αυτή τη γη για να την καλλιεργήσει και να βγάλει απ' αυτήν το ψωμί γι' αυτόν και για την οικογένειά του, ενώ ο πλούσιος δεν την καλλιεργεί και την αφήνει χέρση για να ριχτεί στις κραιπάλες. Πρέπει, λοιπόν, οι αγρότες, οργανωμένοι σε Κοινότητες, να ξαναπάρουν στα χέρια τους τη γη, για να τη δώσουν σ' όσους θέλουν να την καλλιεργήσουν μόνοι τους.

Οι υποθήκες είναι αδικία. Κανένας δεν έχει δικαίωμα, για να μας δανείσει χρήματα, να πάρει τη γη, γιατί η γη έχει αξία μόνο χάρη στη δουλειά που έκαναν οι πατεράδες σας όταν την ξεχερσώσανε, χτίσανε τα χωριά, κάνανε τους δρόμους κι αποξήραναν τα έλη· παράγει μόνο χάρη στη δουλειά σας. Πρώτο μέλημα της Διεθνούς

των Αγροτών θα είναι να κάψει τις υποθήκες και να καταργήσει μια για πάντα αυτό τον ελεεινό θεσμό.

Τους φόρους που σας τσακίζουν, τους κατασπαράζουν συμμορίες υπαλλήλων, που είναι όχι μόνον άχρηστοι, μα και απόλυτα περιττοί. Καταργείστε τους, λοιπόν. Διακηρύξτε την απόλυτη ανεξαρτησία σας, και διακηρύξτε ότι ξέρετε να κάνετε τις δουλειές σας καλύτερα απ' αυτούς τους γαντοφορεμένους κύριους του Παρισιού.

Χρειάζεστε ένα δρόμο; — Οι κάτοικοι των γειτονικών κοινοτήτων συνεννοούνται μεταξύ τους και τον κάνουν καλύτερα απ' το υπουργείο Δημόσιων Έργων. — Ένα σιδηρόδρομο; Οι ενδιαφερόμενες κοινότητες μιας ολόκληρης επαρχίας θα τον κάνουν καλύτερα απ' τους εργολάβους, που παίρνουν εκατομμύρια για να φτιάξουν ελαττωματικές γραμμές. — Χρειάζονται σχολεία; Θα τα κάνετε μόνοι σας και καλύτερα απ' αυτούς τους κυρίους του Παρισιού. — Το κράτος δεν έχει καμιά σχέση μ' αυτά· σχολειά, δρόμοι, κανάλια, θα τα κάνετε καλύτερα και με λιγότερα έξοδα μοναχοί σας.

Είναι ανάγκη να υπερασπίσετε τον τόπο σας από ξένους εισβολείς; Προσπαθείστε πρώτα πρώτα να υπερασπιστείτε οι ίδιοι τον εαυτό σας και μη το εμπιστευτείτε ποτέ αυτό το έργο σε στρατηγούς που, οπωσδήποτε, θα σας προδώσουν. Να ξέρετε, ότι ποτέ κανένας τακτικός στρατός δεν κατάφερε να σταματήσει έναν εισβολέα κι ότι, αντίθετα, ο αγρότης, όταν ήθελε να κρατήσει την ανεξαρτησία του, τα 'βγαλε πέρα ακόμη και με τις πιό φοβερές στρατιές.

Χρειάζεστε εργαλεία, μηχανές; Συνεννοηθείτε με τους εργάτες των πόλεων που θα τα στείλουν σε αντάλλαγμα για τα προϊόντα σας, σε τιμές κόστους, χωρίς μεσάζοντες κι αφεντικά που πλουτίζουν κλέβοντας και τον εργάτη που φτιάχνει το εργαλείο και τον αγρότη που το αγοράζει.

Μη φοβάστε τη δύναμη της κυβέρνησης. Αυτές οι κυβερνήσεις, που φαίνονται τόσο ισχυρές, καταρρέουν αμέσως με τα πρώτα χρυπήματα που θα τις δώσει ο

ξεσηκωμένος λαός: έχουμε δει αρκετές κυβερνήσεις να πέφτουνε μέσα σε λίγες ώρες, και μπορούμε να προβλέψουμε ότι σε λίγα χρόνια, θα ξεσπάσουν στην Ευρώπη μια σειρά επαναστάσεις που θα αποτινάξουν το ζυγό της εξουσίας. Εκμεταλλευτείτε εκείνη τη στιγμή για να ανατρέψετε την κυβέρνηση — μα, πάνω απ' όλα, για να κάνετε τη *δική σας* επανάσταση, δηλαδή για να διώξετε τους μεγαλοϊδιοκτήτες και να ανακηρύξετε τα κτήματά τους κοινή ιδιοκτησία, να καταστρέψετε τους τοκογλύφους, να καταργήσετε τις υποθήκες και να διακηρύξετε την απόλυτη ανεξαρτησία σας, ενώ οι εργάτες των πόλεων θα κάνουν το ίδιο στα αστικά κέντρα. Οργανωθείτε, τότε, και ιδρύστε ελεύθερες ομοσπονδίες κατά κοινότητες και κατά επαρχίες. Προσέξτε όμως, να μην αφήσετε να πάρουν την επανάσταση στα χέρια τους οι κάθε λογής άνθρωποι που θα έρθουν να προβληθούν ως ευεργέτες του αγρότη: κάντε την σεις οι ίδιοι, και μη περιμένετε τίποτε από κανέναν».

Να τί είπαμε στους αγρότες. Και η μόνη παρατήρηση που μας έκαναν, δεν είχε σχέση με την ουσία των ιδεών μας, μα αφορούσε μόνο το αν μπορούν να πραγματοποιηθούν.

«Πολύ καλά, μας απαντούσαν· όλα αυτά θα ήταν θαυμάσια, φτάνει να μπορούσαν οι αγρότες να συνεννοηθούν μεταξύ τους!»

Ε, λοιπόν, ας δουλέψουμε για να μπορέσουν να συνεννοηθούν! Ας προπαγανδίσουμε τις ιδέες μας, ας διαδώσουμε τα κείμενα που τις εκθέτουν, ας δουλέψουμε για να σταθεροποιήσουμε τους δεσμούς που δεν έχουν αναπτυχθεί ακόμη μεταξύ των χωριών, και, όταν φτάσει η μέρα της Επανάστασης, ας αγωνιστούμε στο πλευρό τους και προς το συμφέρον τους!

Αυτή η μέρα βρίσκεται πολύ πιό κοντά απ' όσο γενικά νομίζουμε!—

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αγκιτάτσια: έτσι λέγεται η έμπρακτη κυρίως προπαγάνδα, αλλά και γενικά η πρόκληση αναταραχής.
2. Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου: μεγάλη σφαγή των Διαμαρτυρόμενων από τους Καθολικούς, στη διάρκεια της βασιλείας του Κάρολου του 9ου, στις 23 Αυγούστου του 1572.
3. Jacque: έτσι ονόμαζαν περιφρονητικά το γάλλο αγρότη.
4. Σύμφωνα με το σύστημα του μοναδικού κληρονόμου, που θεσπίστηκε για να μη κατακερματίζεται η γη, κάθε χωράφι κληροδοτούνταν σ' έναν μόνο κληρονόμο.
5. Ο Κροπότκιν θίγει εδώ το μεγάλο πρόβλημα των αναγκών (βλ. και τον επίλογό του στη ρωσ. έκδοση του 1919), χωρίς όμως να το μελετήσει σοβαρά. Ας μη ξεχνάμε ότι σ' αυτό το πρόβλημα σκοντάφτει ίσαμε σήμερα η επαναστατική σκέψη. (Ποιές είναι οι *πραγματικές* ανάγκες; Ποιές οι *πλαστές*; κλπ.). Η απάντηση που δίνει είναι ίσως *η μόνη* που μπορεί να ευσταθήσει: *πραγματικές* ανάγκες είναι αυτές που αναγνωρίζει σαν τέτοιες η κοινότητα.
6. Η *Πρώτη Διεθνής* ιδρύθηκε στα 1862 και υπήρξε πεδίο σκληρών συγκρούσεων ανάμεσα στους αναρχικούς και στους μαρξιστές. Αυτοδιαλύθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1870.
7. (Του Κροπότκιν). Η επιτυχία που είχαν οι πελώριες «γιγάντιες» φάρμες στα λιβάδια του Καναδά και των ΗΠΑ όπου, την ίδια ακριβώς εποχή συγκροτήθηκε μια φοβερή οικονομία με τη βοήθεια τέτοιων ακριβώς βιομηχανικών στρατιών που κινητοποιούνταν δυο φορές το χρόνο —για το όργωμα και τη σπορά του εκλεκτού σταριού και για το μάζεμά του— προκάλεσε τον θαυμασμό των υπέρμαχων του κρατικού σοσιαλισμού. Αυτό, όμως, κράτησε πολύ λίγο. Γύρω στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν περνούσα από την καναδική επαρχία Μανιτόμπα, δεν υπήρχε ούτε το παραμικρό

ίχνος απ' αυτές τις φάρμες· όσο για τα λιβάδια του Οχάιο, τα είδα στα 1901, χωρισμένα σε μικρές φάρμες· μπορούσε κανείς να δει στις πεδιάδες ένα ολόκληρο δάσος από ανεμόμυλους που τραβούσαν νερό για τους μικρούς λαχανόκηπους. Έπειτα από δυο τρεις κακές σοδειές εκλεκτού σταριού, οι μεγάλες φάρμες εγκαταλείφθηκαν και πουλήθηκαν σε μικροκαλλιεργητές, που παράγουν τώρα στις μικρές τους φάρμες πολύ περισσότερα και πολύ διαφορετικά εδώδιμα προϊόντα απ' όσα οι «γιγάντιες» φάρμες.

8. (Του Κροπότκιν). Παλιότερα και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1880, τα trade unions υπήρχαν μόνο σε ορισμένους κλάδους και δεν περιλάμβαναν όλους τους εργαζόμενους· οι γυναίκες, για παράδειγμα, δεν είχανε συνδικάτο έστω κι αν ήταν περισσότερες απ' τους άντρες, όπως συνέβαινε στην υφαντουργία· οι μαραγκοί δέχονταν στα συνδικάτα τους μόνον όσους κέρδιζαν τουλάχιστον 10 πένες την ώρα· και ούτω καθεξής.
9. Οι ΗΠΑ, με τη μετέπειτα εξέλιξή τους (που ζήσαμε κυρίως στον 20ό αιώνα) διέψευσαν πολλούς επαναστάτες εκείνης της εποχής· ο Κροπότκιν δεν ήταν εξαίρεση σ' αυτό.

Σημείωση του εκδότη

Το βιβλίο του Π. Κροπότκιν για τη *Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση* θα κυκλοφορήσει στις εκδόσεις «Ελεύθερος Τύπος».

Μια παρατήρηση ακόμη: Στο κείμενο για την «Απαλλοτρίωση» ο Κροπότκιν μιλά για την απεργία των σιδηροδρομικών που ενώ στην αρχή είχε την υποστήριξη του κόσμου, στη συνέχεια την έχασε γιατί έθιγε, ουσιαστικά, τα λαϊκά συμφέροντα. Πράγματι, την τελευταία εικοσαετία στην Ιταλία, στις ΗΠΑ και αλλού, οι απεργίες σε οργανισμούς κοινής ωφέλειας, δεν έχουν επιπτώσεις στην εξυπηρέτηση του κόσμου· αντίθετα, στις συγκοινωνίες λογουχάρη οι υπάλληλοι δεν κόβουν εισιτήρια· μ' αυτό τον τρόπο, βλάπτονται με πολλούς τρόπους τα συμφέροντα των εταιριών αλλά όχι και οι άνθρωποι.

ΤΟ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΟ ΠΝΕΥΜΑ

...Τα κείμενα αυτού του βιβλίου είναι μια επιλογή από άρθρα που έγραψε ο Π. Κροπότκιν στα 1879-1882 και δημοσιεύτηκαν στην αναρχική εφημερίδα *Ο Επαναστατημένος*. Μετά τη φυλάκισή του, στα 1883, ο φίλος του Ελιζέ Ρεκλύ, με τον οποίο έγραφαν την «Παγκόσμια Γεωγραφία», τα συγκέντρωσε και τα εξέδωσε στα 1885 σε ένα βιβλίο με τίτλο *Λόγια Ενός Επαναστατημένου*.

Η μετάφραση έγινε απ' το γαλλικό πρωτότυπο.

ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ : ΘΑΝΑΣΗΣ ΤΕΡΠΟΣ